

คำชี้แจง
พิมพ์ครั้งที่ ๒๓/๒๕๕๐

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ประทานจะทรงรจนาทุทธประวัติ ตั้งแต่เล่ม ๑ ถึงเล่ม ๔ ตามที่ทรงแสดงไว้ในคำปรารภ, แต่มีโอกาสรจนานาได้เพียงเล่มนี้ฉบับเดียวเท่านั้น จึงยังขาดอีกถึง ๓ เล่ม.
พุทธประวัติฉบับนี้มุ่งไปทางวิจารณ์เรื่อง เพื่อนำผู้อื่นผู้เรียนให้ รู้จักใช้วิจารณ์ญาณ, เพราะฉะนั้น ในท้องเรื่องจึงมีทั้งบรรยายความ และวิจารณ์คลุกเคล้ากันตลอดไป.

ชั้นเดิมสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงรจนานี้แจกในงานพระศพ ไม่ได้ทรงรจนาเป็นหลังสูตร จึงปรากฏเป็นรูปหนังสือสำหรับอ่านยิ่งกว่าสำหรับเรียน, ครั้นภายหลังได้จัดเข้าเป็นหลังสูตรนักธรรมแล้ว ก็ยังไม่ได้มีการแก้ไขตามข้อความในคำนำพิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๕๓ และครั้งที่ ๑๘/๒๕๓๐ นั้นแล้ว, แม้ครั้งนี้ก็คงเป็นไปโดยนัยนั้น หากแต่ได้แก้ไขระเบียบการย่อหน้าวรรคตอนและเครื่องหมายพร้อมด้วยอักขรวิธีซึ่งยุคในเวลานี้อย่างหนึ่ง ทำบันทึกเชิงหน้าบอกที่มาแห่งเรื่องและอธิบายความ หรือชี้แจงอรรถ พยายาม อธิบายอย่างหนึ่ง ส่วนบันทึกเดิมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ลงอักษร ว. ว. กำกับไว้เป็นเครื่องหมาย เพื่อไม่ให้ปะปนกับบันทึกใหม่.

อนึ่ง การพิมพ์ครั้งนี้ ได้ช่วยกันจัดทำบานแผ่นก [Index] ไว้ในตอนท้ายเล่ม เพื่อสะดวกแก่การค้นคว้าข้อความนั้น ๆ ด้วย, นับเป็นระเบียบใหม่ที่นำมาใช้ในหนังสือแบบเรียนนักธรรมนี้.

ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะกรรมการกองตำรา ขออุทิศน้ำพักน้ำแรงที่ช่วยกันปรับปรุงหนังสือ ตามวิธีที่ได้ชี้แจงแล้วแต่ต้นนั้น บูชาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และมอบลิขสิทธิ์แก่มหาวิทยาลัยต่อไป.

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (ทองสีบ จารุวณฺโณ ป. ๕)

หัวหน้ากองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๑๘/๒๕๓๐)

หนังสือพุทธประวัติที่พิมพ์ครั้งนี้ คงค่าความตามฉบับเดิม เป็นแต่ชำระระเบียบอักษรให้ตรงกับนิยมในบัดนี้ เพื่อนุโลมให้ยุติ กับหนังสืออย่างอื่น ๆ ที่ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษา โดยพระกระเส รับสั่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า.

พระสาสนโสภณ

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๓๐

๑. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวร เจริญ ป. เอก) กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๕๓)

หนังสือพุทธประวัติภาคที่ ๑ ตอนปฐมโพธิกาลฉบับนี้ ได้ รจนานขึ้น และได้พิมพ์เป็นการพระราชกุศลในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสฐสุตา ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อ

พุทธศักราช ๒๕๕๕. ตั้งแต่นั้นมา สนามหลวงได้สอบความรู้พระ
ธรรมวินัยของภิกษุสามเณรขึ้น ได้จัดพุทธประวัติเข้าในหลักสูตร
ด้วยอย่างหนึ่ง จึงมีผู้ต้องการหนังสือนี้มากขึ้น, หนังสือที่พิมพ์
ครั้งแรกไม่พอ จึงมอบการพิมพ์หนังสือนี้ให้เป็นธุระของมหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย เพื่อจะได้มีพอแก่ผู้ต้องการเสมอไป. หนังสือพิมพ์
ฉบับนี้พิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ คงตามฉบับที่ ๑ ยังไม่ได้แก้ไข.

กรม-วชิรญาณวโรรส

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

พุทธประวัติ

ปฐมกาล

ปริเฉทที่ ๑

ชมพูทวีป และ ประชาชน

ตั้งแต่ครั้งดึกดำบรรพ์มา ชมพูทวีปคือแผ่นดินที่เรียกในทุกวันนี้ว่าอินเดีย อันตั้งอยู่ในทิศพายัพแห่งประเทศสยามของเรานี้ ชนชาติอริยกะได้ตั้งมาแล้ว, ชนจำพวกนี้ไม่ใช่เจ้าของถิ่นเดิม, ยกลงมาจากแผ่นดินข้างเหนือ ข้ามภูเขาคิมาลัยมา รุกไล่พวกมิลักกะเจ้าของถิ่นเดิมให้ถอยเลื่อนลงมาข้างใต้ทุกที แล้วเข้าตั้งถิ่นฐานในชมพูทวีปนั้น.

พวกอริยกะนั้นเป็นผู้เจริญด้วยความรู้และขนบธรรมเนียมและมีฤทธิ์มีอำนาจมากกว่าพวกมิลักกะเจ้าของถิ่นเดิม จึงสามารถตั้งบ้านเมืองและปกครองได้ดีกว่า.

ชมพูทวีปนั้น แบ่งเป็น ๒ จังหวัด ร่วมในเรียกว่ามัชฌิมชนบทหรือมัธยมประเทศ แปลว่าประเทศกลาง, ภายนอกเรียกว่าปัจฉิมชนบท แปลว่าประเทศปลายแดน, อย่างหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอกแห่งประเทศสยามของเรานี้. มูลเหตุแบ่งจังหวัดเป็นมัชฌิม-

ชนบทและปัจฉิมชนบทนั้น สันนิษฐานว่า แรกพวกอริยกะยกมาตั้งในชมพูทวีป คงจะเรียกชนบทที่ตนเข้าตั้งและเป็นกลางแห่งการปกครองว่า 'มัชฌิมชนบท,' เรียกชนบทที่พวกมีลักษณะตั้งอยู่นอกเขตของตนว่า 'ปัจฉิมชนบท.'

อาณาเขตแห่งมัชฌิมชนบทนั้นคงไม่ยี่นที่ น่าจะขยายออกตามยุคที่ผู้ปกครองแผ่อำนาจออกไป กว่าจะได้กำหนดเอาจังหวัดกลางแห่งชมพูทวีปจริง ๆ, ถึงอย่างนั้น ขอบเขตก็ยังไม่จะเขยิบเข้าออกได้อยู่. ครั้นพุทธกาล จังหวัดมัชฌิมชนบทกำหนดไว้ในบาติจัมม-ขันธกะในมหาวรรคแห่งพระวินัย ดังนี้ :-

ในทิสบุรพา ภายในแต่มหาศาลนครเข้ามา.

ในทิสอาคเนย์ ภายในแต่แม่น้ำสัลลวตีเข้ามา.

ในทิสทักษิณ ภายในแต่เสตกัณณิกนิคมเข้ามา.

ในทิสปัจฉิม ภายในแต่ถุนคามเข้ามา.

ในทิสอุดร ภายในแต่ภูเขาอุสิริชชะเข้ามา.

ที่ในกำหนดเท่านั้น เรียกว่า 'มัชฌิมชนบท,' ที่นอกออกไปจากกำหนดที่ว่าแล้ว เรียกว่า 'ปัจฉิมชนบท.' แต่กำหนดที่รู้จักกันในครั้งหนึ่ง, ครั้งกาลล่วงไปนาน ชื่อบ้านเมืองเป็นต้นตลอดจนชื่อภูเขา แม่น้ำ ได้เปลี่ยนแปลงย้ายไป จะนิยมเอาเป็นแน่ไม่ได้ถึงอย่างนั้น การจัดจังหวัดเป็นมัชฌิมชนบท ก็ยังมีปรากฏในแผนที่

อินเดียจนทุกวันนี้ (พ.ศ. ๒๔๕๕)* มัชฌิมชนบทนั้นเป็นที่นิยมนับถือของคนในครั้งนั้น เพราะเป็นท่ามกลาง เป็นที่ตั้งแห่งนครใหญ่ๆ และเป็นที่พักประมุขนักปราชญ์ผู้มีความรู้.

ชมพูทวีปนั้น ปันเป็นหลายอาณาจักร, ที่ปรากฏชื่อในครั้งพุทธกาล ระบุไว้ในบาลีอุโบสถสูตรในติกนิบาตอังคุตร* เป็นมหาชนบท ๑๖ แคว้น คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจริต วิงสะ กุระ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสดกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ. ระบุไว้ในบาลีแห่งสูตรอื่น ไม่ซ้ำชื่อข้างต้น คือ ลักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ อังคุตตราปะ. อาณาจักรเหล่านี้ มีพระเจ้าแผ่นดินดำรงยศ เป็นมหาราชาบ้าง เป็นแต่เพียงราชาบ้าง มีอธิบดีบ้าง เป็นผู้ปกครองโดยทรงอำนาจสิทธิ์ขาดบ้าง โดยสามัคคีธรรมบ้าง, บางคราวตั้งเป็นอิสระตามลำพัง บางคราวตกอยู่ในอำนาจอื่นตามยุคตามคราว.

คนในชมพูทวีปนั้น แบ่งเป็น ๔ จำพวก เรียกว่า วรรณะ คือ :-

กษัตริย์ จำพวกเจ้า มีฐานะทางรักษาบ้านเมือง ๑.

พราหมณ์ จำพวกเล่าเรียน มีฐานะทางฝึกสอนและทำพิธี ๑.

แพศย์ จำพวกพลเรือน มีฐานะทางทำนาค้าขาย ๑.

ศูทร จำพวกคนงาน มีฐานะรับจ้างทำการทำของ ๑.

๑. ตามที่กำหนดนั้น ในทิสุนรพา ภายในแต่ประเทศเบงกอลเข้ามา, ในทิสทักษิน ภายในแต่ประเทศเดกกันเข้ามา, ในทิสปีศิม ภายในแต่ประเทศบอมเบเข้ามา, ในทิสอุดร ภายในแต่ประเทศเนปาลเข้ามา, (จากพุทธธานุพุทธประวัติ หน้า ๖).

๒. อัง. ดิก. ๒๐/๒๗๓.

กษัตริย์และพราหมณ์ จัดเป็นชาติสูง, แพศย์เป็นสามัญ, ศูทรเป็นต่ำ. ในครั้งพุทธกาล กษัตริย์เป็นสูงสุด แต่พวกพราหมณ์เขาก็ถือว่าพวกเขาสูงสุด. พวกเหล่านั้น ที่เป็นชั้นสูง ย่อมมีมานะถือตัวจัดเหตุนาชาติและโคตรของตน พวกกษัตริย์และพวกพราหมณ์ย่อมรังเกียจพวกชั้นต่ำลงมา ไม่สมสู่เป็นสามีภรรยาด้วย ไม่ร่วมกินด้วย, เพราะเหตุนี้ พวกกษัตริย์ก็ดี พวกพราหมณ์ก็ดี จึงสมสู่กันแต่ในจำพวกของตน. พวกมีโคตรสูง ย่อมรังเกียจพวกมีโคตรต่ำดุจเดียวกัน ไม่สมสู่ด้วยคนอื่นนอกจากสกุลของตน เช่นพวกศากยะอันเป็นโคตมโคตร ไม่ยอมสมสู่แม้ด้วยพวกกษัตริย์ด้วยกันแต่ต่างโคตรย่อมสมสู่ด้วยตนเอง.

วรรณะ ๔ นี้เป็นจำพวกใหญ่ นอกจากนี้ยังมีอีก แต่เป็นจำพวกที่เลวทั้งนั้น, เกิดแต่วรรณะ ๔ เหล่านี้ สมสู่กับวรรณะอื่นจากพวกของตน เช่นพวกพราหมณ์ได้กับศูทร มีบุตรออกมา จัดเป็นอีกจำพวกหนึ่ง เรียกว่า 'จัณฑาล.' จำพวกคนเกิดจากมารดาบิดาต่างวรรณะกันเช่นนี้ เขาถือเป็นเลว เป็นที่ดูหมิ่นของคนมีชาติสกุล เช่นกับคนที่เรียกกันว่าครึ่งชาติในบัดนี้.

การศึกษาของคนทั้งหลาย ย่อมเป็นไปตามประเภทของวรรณะ พวกกษัตริย์ ก็ศึกษาไปในยุทธวิธี.

พวกพราหมณ์ ก็ศึกษาไปในศาสนาและในวิทยาต่าง ๆ.

พวกแพศย์ ก็ศึกษาไปในศิลปะและกสิกรรม พาณิชการ.

พวกศูทร ก็ศึกษาไปในการทำงานที่จะพึงทำด้วยแรง.

คนในยุคโน้น สนใจในวิชาธรรมมาก จึงเป็นคนเจ้าทฤษฎี. ความเห็นของเขา อันปรารถนาคาย ความเกิดและสุขทุกข์เป็นต่าง ๆ กัน, ย่นลงสั้นคงเป็น ๒ อย่าง คือ ถือว่าตายแล้วเกิดก็มี, ถือว่าตายแล้วศูนย์ก็มี. ในพวกที่ถือว่าตายแล้วเกิด, บางพวกเห็นว่าเกิดเป็นอะไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่จุดแปรผันต่อไป, บางพวกเห็นว่าเกิดแล้วจุดแปรผันได้ต่อไป. ในพวกที่ถือว่าตายแล้วศูนย์, บางพวกเห็นว่า ศูนย์ด้วยประการทั้งปวง, บางพวกเห็นว่า ศูนย์บางสิ่ง. บางพวกถือว่า สัตว์จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย, บางพวกเห็นว่าสุขทุกข์มีเหตุปัจจัย. ในชนพวกหลัง บางพวกเห็นว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายนอกมีเทวดาเป็นต้น, บางพวกเห็นว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายใน คือ กรรม. ต่างก็ประพฤติกายวาจาใจตามความเห็นของตน และชักนำคนอื่นให้ประพฤติอย่างนั้นตาม.

พวกที่ถือว่าตายแล้วเกิด เข้าใจว่าประพัตติอย่างไร จะไปเกิดในสวรรค์และสุคติ ก็ประพัตติอย่างนั้น, พวกที่ถือว่าตายแล้วศูนย์ ก็ประพัตติมุ่งแต่เพียงเอาตัวรอดในปัจจุบัน ไม่กลัวแต่ความเกิดในนรกและทุคติ.

ฝ่ายพวกที่ถือว่า จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย ก็ไม่ชวนชวาย ได้แต่คอยเสี่ยงสุขเสี่ยงทุกข์อยู่, ฝ่ายพวกที่ถือว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุปัจจัย แต่เป็นเหตุปัจจัยภายนอก ก็บวงสรวงเทวดาขอให้ช่วยบ้าง ชวนชวายในทางอื่นบ้าง พวกที่ถือ

ว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายในคือกรรม เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งทุกข์ ก็เว้นกรรมนั้นเสียไม่ทำ เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งสุข ก็ทำกรรมนั้น.

การสั่งสอนธรรมแก่คนทั้งหลาย ดูเหมือนจะถือว่าเป็นฐานะอันประเสริฐของคนที่มีกรุณาเป็นวิหารธรรม, มีพวkmุณีย์อมสละสมบัติในฆราวาสประพฤติพรตเป็นบรรพชิต น้อมชีวิตของตนในการสั่งสอนคนทั้งหลาย เป็นคณาจารย์ตั้งสำนักแยกย้ายกันตามลัทธิ, มีบริวารผู้ทำตามโอวาท มุ่งผลอันเป็นที่สุดแห่งลัทธินั้น. เกียรติยศของศาสดาเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงดังในสมัยนั้น ได้รับยกย่องเสมอเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน หรือบางทีจะยิ่งเสียดีกว่า. วาสนาอันจะทำให้เป็นผู้เช่นนั้น เป็นสมบัติอย่างสูงสุดในฝ่ายหนึ่ง พึงเห็นในคำทำนายมหาบุรุษลักษณะว่า ท่านผู้ประกอบด้วยลักษณะอย่างนั้น ๆ ถ้าอยู่ครองฆราวาส จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ, ถ้าออกบวชจักได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. เกียรติยศอันนี้ พวกคณาจารย์เจ้าลัทธิกระหึ่มนักเพื่อจะได้, ต่างประมุขกันว่าลัทธิของตนนั้นแลถูก อาจนำมามนุษย์ให้ถึงผลอย่างสูงสุดได้, ลัทธิของคณาจารย์อื่นผิด ไม่มีแก่นสาร, ทิฏฐิของคนทั้งหลายมีต่าง ๆ กัน เป็นเหตุมีคณาจารย์สั่งสอนลัทธิต่าง ๆ กันดังนี้.

ส่วนคนที่เป็นพื้นเมือง สงเคราะห์ในวาระ ๔ เหล่า ได้ถือตามลัทธิของพราหมณ์, ประพฤติตามคำสอนในไตรเพทและเพทางค์อันเป็นต้นคัมภีร์, ถือว่าโลกธาตุทั้งปวงมีเทวดาสร้าง, มีเทวดาประจำ

ธาตุต่างอย่าง เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลม มีเทวดาต่างองค์เป็นเจ้าของ, กราบไหว้เช่นสรวงเทวดานั้น ๆ อ่อนนวยขอให้ประสิทธิ์ผลที่ตนปรารถนา, ทำพิธีเพื่อสวัสดิมงคลด้วยบุญช้ายัญ. คือติดเพลิงขึ้นแล้ว เช่นสรวง มีวิธีประพุดิวัตรเป็นการบุญ เรียกว่า 'ตบะ' คืออย่างกิเลสด้วยทรมานร่างกายให้ได้ความลำบาก เช่นถือการยืน การเดิน เป็นวัตร ไม่นั่ง ไม่นอน, และการถือกินผลไม้เลี้ยงชีวิต ไม่กินข้าว และอื่น ๆ อีก. ถ้าสิ้นชีวิตด้วยการประพุดิตบะนั้น ก็จะไปสวรรค์. เมื่อปรารถนาผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และบำเพ็ญตบะนั้น, เคยแห่งตบะอาจบันดาลให้ร้อนถึงเทพเจ้า ๆ ได้เห็นกำลังความเพียรไม่ทอดยอย่างนั้นแล้ว ย่อมประสิทธิ์พรให้สมปรารถนา. ลัทธินี้แห่งพราหมณ์ มีนัยตั้งแสดงมาพอเป็นเค้ามูลฉะนั้น.

ปริเฉทที่ ๒

สักกชนบท และ ศากยวงศ์

ในลำดับนี้ จักพรรณนาชาติภูมิและพระวงศ์ของพระศาสดาของเราทั้งหลายไว้ด้วย.

สักกชนบทนั้น ตั้งอยู่ในชมพูทวีปตอนเหนือ จังหวัดประเทศหิมาพานต์ ได้ชื่อตามภูมิประเทศ เพราะตั้งขึ้นในดงไม้สักกะมาเดิม มีตำนานเล่าไว้ ดังนี้ :-

พระเจ้าโอกกากราช ดำรงราชสมบัติในพระนครตำบลหนึ่ง มีพระราชบุตร ๔ พระองค์ พระราชบุตรี ๕ พระองค์, ประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีที่เป็นราชกนิณีของพระองค์. ครั้นพระมเหสีนั้นทิวศแล้ว พระเจ้าโอกกากราชได้พระมเหสีอื่นอีก, พระมเหสีใหม่นั้น ประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง, พระเจ้าโอกกากราชทรงพระปราโมทย์ พลั้งพระราชทานพระพรให้พระนางเจ้าเลือกสิ่งที่ต้องประสงค์ พระนางเจ้าจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรสของพระองค์, พระเจ้าโอกกากราชตรัสห้ามเสีย, พระนางเจ้าก็ไม่ฟัง จึงกราบทูลอ่อนวอนอยู่เนือง ๆ; เพราะได้ล้นพระวาจาแล้ว จะไม่พระราชทานก็เสียสัตย์ พระเจ้าโอกกากราชจึงตรัสสั่งพระราชบุตร ๔ พระองค์ ให้พาพระกนิณี ๕ พระองค์ ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่.

พระราชบุตร ๔ พระองค์นั้นกราบถวายบังคมลา พาพระกนิณี

๕ พระองค์ ยกจตุรงคินีเสนาออกจากนคร ไปสร้างพระนาครในดงไม้สักกะประเทศหิมพานต์ ในที่อยู่แห่งกบิลดาบส, จึงขนานนามพระนครที่สร้างใหม่ ให้ต้องกับที่อยู่ของดาบสว่า 'กบิลพัสดุ์' แล้วสมสู่เป็นคู่กันเอง เว้นแต่พระเชษฐภคินี สืบสายวงศ์ลงมา. ฝ่ายพระเชษฐภคินี ภายหลังมีพระหฤทัยปฏิพัทธ์กับพรเจ้ากรุงเทวทหะ ได้สมสู่ด้วยกันแล้ว ตั้งโกลียวงศ์สืบมา.

ได้ความตามตำนานนี้ว่า สักกชนบทแบ่งเป็นหลายพระนครที่ปรากฏชัดในตำนาน ๓ นคร คือ นครเดิมของพระเจ้าโศกกากราช ๑ นครกบิลพัสดุ์ ๑ นครเทวทหะ ๑ แต่น่าจะเห็นว่าสาทยกุมารเหล่านั้น ไม่ได้สร้างนครกบิลพัสดุ์ตำบลเดียว คงสร้างอีก ๓ นคร ต่างคู่ต่างอยู่ครองนครแห่งหนึ่ง, แต่ในตำนานเล่าแคบไปโดยนัยนี้ น่าจะมีถึง ๖ พระนคร แต่ไม่ปรากฏชื่อ. (บางทีจะเป็นรามคามอีกสักแห่งหนึ่ง แต่ในมหาปรินิพพานสูตร^๑ เรียกว่าพวกโกลิยะ).

นครเหล่านี้ มีวิธีปกครองอย่างไร ไม่ได้กล่าวชัด, แต่สันนิษฐานตามประเพณี ชนบทเช่นนี้ปกครองโดยสามัคคีธรรมเหมือนธรรมเนียมในแคว้นแคว้นวัชชีและแคว้นมัลละ ในแคว้นแคว้นวัชชีมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่า 'ลิจฉวี' ในแคว้นแคว้นมัลละ มีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่า 'มัลละ' เป็นผู้ปกครอง; แต่ในแคว้นแคว้นมัลละมี ๒ นคร คือ กุสินารา ๑ ปาวา ๑. ในวงศ์เจ้าทั้งสองนั้น ไม่ได้เรียกผู้ใด

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๗๔.

ผู้หนึ่งว่าเป็นราชา ไม่เรียกอย่างพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธ และพระเจ้าปเสนทิ พระเจ้าแผ่นดินโกศล, ท่านทั้งสองนี้เขาเรียกว่า 'ราชา' ส่วนเจ้าในวงศ์ทั้งสองนั้น เขาเรียกว่า 'ลิจฉวี' และ 'มัลละ' เสมอกันทั้งนั้น เมื่อมีกิจเกิดขึ้น มีการสงคราม เป็นต้น, เจ้าเหล่านั้นก็ประชุมกันปรึกษา แล้วช่วยกันจัดตามควร. พวกสาकยะในบาลีพระวินัยก็ดี ในบาลีมัชฌิมนิกายก็ดี ในบาลีอังคตตตินิกายก็ดี เรียกว่า 'สักกะ' เสมอกันทั้งนั้น. พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ก็เรียกว่า 'สุทโธทนะสักกะ' เหมือนกัน, เว้นไว้แต่พระภัททิยะ โอรสนางกาฬโคธาผู้อยู่ในชั้นเดียวกันกับพระอนรุทธะ, ในบาลีวินัย เรียกว่า 'สักยราชา' แต่ในบาลีมหาปทาน-สูตรที่มณิกายมหาวรรค^๑ เรียกพระสุทโธทนะว่า 'ราชา' ในยุคอรรถถกฯ เข้าใจว่าเป็นราชาทีเดียว.

ถ้าฟังคำว่าเรียก 'สักกะ' เสมอกัน, ความสันนิษฐานก็จะฟังมีว่า สักกชนบทอันอยู่ในปกครองโดยสามัคคีธรรม หากมีพระราชานำ. ถ้าอนุมัตินำว่า สาकยะบางองค์ทรงยศเป็นพระราชาก็มี ความสันนิษฐานก็จะฟังมีว่า นั้นเป็นยศสืบกันมาตามสกุล เช่นผู้ครองนครแห่งพระเจ้าโอกกากราช ก็นำจะดำรงยศเป็นพระราชานำหรือเป็นยศสำหรับผู้ปกครองนครทีเดียว. ความปกครองก็คงเป็นไปโดยสามัคคีธรรมนั่นเอง.

ฟังเทียบด้วยธรรมเนียมในแคว้นแคว้นเยอรมนี ตั้งแต่ได้รวมกัน

๑. จุลลวคค. พุคคิย. ๗/๑๕๗. ๒. ที. มหา. ๑๐/๘.

เป็นราชาธิราชแล้ว, ธรรมเนียมในแคว้นแคว้นเยอรมนีนั้น แบ่งอาณาเขตเป็นส่วน ๆ มีเจ้าเป็นผู้ปกครองทุกส่วน ตั้งเป็นสกุลหนึ่ง ๆ สืบกันมา, มียศเรียกเจ้าผู้ปกครองต่างกันตามมีอำนาจหรืออาณาเขตมากหรือน้อย, บางครั้งไม่อยู่ในปกครองอันเดียวกันแต่ภายหลังรวมกันเข้าได้ ยกพระเจ้ากรุงปรัสเซียขึ้นเป็นราชาธิราชอยู่ในปกครองโดยสามัคคีธรรม."

สักกชนบทนั้น คงไม่ใหญ่โตเท่าไรนัก ในบาลีอุโบสถสูตรจึงมิได้ระบุไว้, มาถึงสมัยแห่งพระศาสดา, ได้ตั้งเป็นอิสระตามลำพังหรือตั้งอยู่ใต้อำนาจของโกศลชนบท เป็นชื่อที่จะพึงพิจารณาอยู่. ในบรรพชาสูตรแห่งสุดตนิบาต^๑ เล่าเรื่องพระศาสดาเสด็จออกบรรพชาเสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์, พระเจ้าพิมพิสารตรัสถาม, พระองค์ตรัสตอบว่า " พระองค์เสด็จออกทรงผนวชจากสกุลของพวกที่เรียกว่า 'ศากยะ' โดยชาติ, ชื่อว่า 'อาทิตย' โดยโคตร, ชาวชนบทอันตั้งอยู่ตรงข้ามภูเขาหิมพานต์ สมบูรณ์ด้วยความเพียรหาทรัพย์เป็นถิ่นแห่งโกศลชนบท " ดังนี้."

พระเจ้าโอกกากราช มีพระราชบุตร-บุตรี สมสู่กันเอง มีเชื้อสายสืบสกุลลงมา เป็นพวกศากยะ, แต่บางแห่งก็แบ่งเรียกสกุลพระเชษฐภคินีว่า 'พวกโกถิยะ' พวกศากยะนั้น น่าจะได้ชื่อตามชนบท

๑. ความพิสดารในหนังสือเฟรเดริกมหาราชของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์.

๒. พุ. ศ. ๒๕/๔๐๕. ๓. พุ. ศ. ๒๕/๔๐๗

แต่ในอรรถกถาว่าได้ชื่อคังนั้น เพราะความสามารถตั้งบ้านเมืองและตั้ง
วงศ์ตามลำพัง, พระเจ้าโศกกากราชพระราชบิดาออกพระโอรสผู้ชมว่า
เป็นผู้อาจ. พวกนี้มีโคตรเรียกว่า 'โคตมะ,' แต่คำของพระมหานุรุษ
ในบรรพชา^๑สูตรว่าเป็น 'อาทิตยโคตร' คงเพ่งความเป็นเชื้อสาย
เนื่องมาจากพระอาทิตย์ ที่พวกกษัตริย์ชอบอ้างนัก จนทุกวันนี้;
สองชื่อนี้คงเป็นอันเดียวกัน.^๒

ศากยะผู้ครองนคร หากจะไม่ได้มียศเป็นราชาตามธรรมเนียม
ของชนบทอันปกครองโดยสามัคคีธรรมก็ดี ตามธรรมเนียมของสกุล
อันมียศไม่ถึงนั้นก็ดี หรือเพราะเป็นเมืองออกของโกศลรัฐก็ดี จะเรียก
ในภาษาไทยว่า 'พระเจ้า' เห็นไม่ขัด, เพราะคำนี้ใช้เรียกเจ้า
ประเทศราชก็ได้ และถ้าแยกยศราชาเป็นมหาราชาและราชาแล้วจะ
เรียกว่า 'ราชา' ก็ได้, เช่นพวกลิจฉวี ในอรรถกถา^๓บางแห่งเรียกว่า
'ราชา' ก็มี แต่ใช้พหูพจน์ ที่หมายความว่ามียศเสมอกัน ไม่มีใคร
เป็นใหญ่กว่าใคร, จะใช้โวหารอย่างอื่นขัดเชิง เพราะในพวกไทยเรา
ท่านผู้ครองมียศเป็นราชาสืบกาลนานมาแล้ว, เพราะเหตุนั้น ใน
หนังสือนี้ จึงเรียกศากยะผู้ครองนครว่า 'ราชาหรือพระเจ้า' แต่อย่า
พึงเข้าใจว่าเป็นมหาราชาหรือราชาธิราช.

สกุลของพระศาสดาครองนครกบิลพัสดุ์ สืบเชื้อสายลงมาโดย
ลำดับ จนถึงพระเจ้าชยเสนะ ๆ นั้น มีพระราชบุตรบุตรที่ปรากฏ

๑. ส. วิ. ปฐม. ๓๒๕. ๒. บ. ส. ๒๕/๔๐๓. ๓. เป็นสาขากษัตริย์สุริยวงศ์.
๔. ส. วิ. ตติย. ๒.

พระนาม ๒ พระองค์, พระราชบุตรมีพระนามว่า 'สีหหนุ' พระองค์หนึ่ง พระราชบุตรมีพระนามว่า 'ยโสธรา' พระองค์หนึ่ง. ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวกตแล้ว สีหหนุกุมารได้ทรงราชย์สืบพระวงศ์ พระเจ้าสีหหนุ นั้น มีพระมเหสีทรงพระนามว่า 'กัญจนา' เป็นกนิษฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะผู้ครองเทวทहनคร, มีพระราชบุตรพระราชบุตรประสูติแต่พระมเหสีนั้น ๓ พระองค์ พระราชบุตร ๕ พระองค์ คือ สุทโททนะ ๑ สุกโกทนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โธโตทนะ ๑ ฌนิโตทนะ ๑, พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ ปมิตา ๑ อมิตา ๑. ส่วนนางยโสธราพระราชบุตรของพระเจ้าชยเสนะนั้น ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะ มีพระราชบุตรพระราชบุตร ๔ พระองค์, พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ สุปปพุททะ ๑ ทัณฑปาณิ ๑. พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ มายา ๑ ปชาบดี (อีกอย่างหนึ่ง เรียก โคตมิ) ๑. สุกโททนกุมารได้นางมายาเป็นพระชายา เมื่อพระเจ้าสีหหนุทิวกตแล้วได้ทรงราชย์สืบพระวงศ์ต่อมา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระศาสดาของเราทั้งหลาย ได้เสด็จมาอุบัติขึ้นในพวกอริยกชาติ ในจังหวัดมัชฌิมชนบท ชมพูทวีป แคว้น

๑. ชื่อเกี่ยวกับข้าวสุกทั้งนั้น น่าจะเห็นว่า ในชนบทนี้ มีการทำนาเป็นเป็นสำคัญ. ทั้งมีเรื่องเล่าถึงพวกศากยะและพวกโกถิยะทำนา แย่งกันใช้น้ำในแม่น้ำโรหิณีในปีฝนแล้งเกือบเกิดรบกันขึ้น. ๒. โธโตทนะ กับ ฌนิโตทนะ มีสักแต่ว่าชื่อ ไม่มีเชื้อสายในปกรณทั้งหลายมากจึงไม่มีชื่อ คงมีแต่ ๓ พระองค์. ๓. เป็นชื่อของนางอัปสร เจ้าของความสวยงาม อันล่อให้บุรุษหลง ตรงความว่าเจ้าแม่ประโลมโลก. ว.ว.

นักธรรมตรี - พุทธประวัติเล่ม ๑ - หน้าที่ 14

สักกะ ในสกุลกษัตริย์พวกศากยะผู้โคทมโคตร เป็นพระโอรสของ
พระเจ้าสุทโชนสากยะ เจ้ากรุงกบิลพัสดุ์กับพระนางมายา เมื่อก่อน
พุทธศก ๘๐ ปี.

ปริเฉทที่ ๓

พระศาสดาประสูติ

พระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางเจ้ามาया ได้ร่วมเสวยรมย์โดยสุขสบาย, จำเนียรกาลล่วงมา พระศาสดาของเราทั้งหลาย. ได้ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางเจ้ามาया.^๑ เมื่อถึงเวลาจวนจะประสูติ พระนางเจ้าทรงปรารถนาจะเสด็จประพาสอุทยานลุมพินีวัน,^๒ พระราชสามีก็ทรงอนุญาติมิได้ขัดพระอัยยาศัย ถึงมงคลสมัยวันวิสาข-ปุณณมีเพ็ญเดือน ๖ แห่งปีก่อนพุทธศก ๘๐, เวลาเช้า พระนางเจ้าเสด็จโดยสถลมารค พร้อมด้วยราชบริพารฝ่ายในฝ่ายหน้าถึงป่าลุมพินีเสด็จประพาสเล่นอยู่.

ในที่นี้ พระคันถรจนจารย์ กล่าวถึงเหตุเสด็จลุมพินีวันว่า พระนางเจ้าปรารถนาจะเสด็จเยี่ยมสกุลของพระองค์ ในเทวทหนคร จึงเสด็จถึงสถานตำบลนี้ อันตั้งอยู่ในกึ่งกลางแห่งนครทั้ง ๒. คำนี้มีหลักฐานที่พอฟังได้, สมด้วยธรรมเนียมพราหมณ์ ภรรยาไม่ครรถ์หาคลอดที่เรือนของสามีไม่ กลับไปคลอดที่เรือนของสกุลแห่งตน.

ในเวลานั้น เสด็จพระนางเจ้าประจวบพระครรภ์ จะประสูติ อำมาตย์ผู้ตามเสด็จ จัดที่ประสูติถวายได้ร่วมไม้สาละ ตามสามารถ

๑. ทรงถือปฏิสนธิเมื่อวันพฤหัสบดี เพ็ญเดือนอาสาฬหะ ปีระกา ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี

๒. บัดนี้เรียกว่า ตำบลรุมมินเด แขวงเปชวาว์ แคว้นเนปาล.

ที่จะจัดได้. พระศาสดาได้ประสูติจากพระครรภ์พระมารดาในที่นั้น.^๑
พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าว จึงตรัสสั่งให้เชิญเสด็จกลับพระราช-
นิเวศน์.

เป็นธรรมดาของท่านผู้เป็นมหาบุรุษ ได้เกิดมาทำอุปการะอัน
ยิ่งใหญ่แก่โลก จะมีผู้กล่าวสรรเสริญอภินิหารของท่านด้วยประการ
ต่าง ๆ ในปางหลังแต่ยุคของท่าน เหตุนี้ พระคันถรจนจารย์ก็
ได้กล่าวอภินิหารของพระศาสดาไว้ โดยย่อเนกนัยเหมือนกัน, เล่า
เรื่องตั้งแต่เสด็จอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต, พวกเทวดาพากันมาอาราธนา
เพื่อเสด็จลงมาสู่มนุษยโลก นำสัตว์ข้ามโอฆะคือสังสารสาคร. พระ-
องค์ทรงจุติจากดุสิตพิภพ ลงสู่พระครรภ์มารดาแห่งพระมารดา. ปรากฏ
แก่พระมารดาในสุบินเป็นพระยาช้างเผือก เสด็จอยู่ในพระครรภ์
บริสุทธิ์ อันมลทินมิได้แปดเปื้อน และประทับนั่งขัดสมาธิ ไม่คู้คู้
เหมือนทารกอื่น, พระมารดาและเห็นได้ถนัด. เวลาประสูติ พระมารดา
เสด็จประทับยืนไม่นั่งเหมือนสตรีอื่น. พระองค์ประสูติบริสุทธิ์ไม่
เปรอะเปื้อนด้วยกรรมมลทิน, มีเทวดามากอวยรับก่อน, มีธารน้ำร้อน
น้ำเย็นตกลงมาจากอากาศน่านพระองค์; พอประสูติแล้ว ทรงดำเนิน
ด้วยพระบาท ๗ ก้าว, เปล่งวาจาเป็นบุรพนิมิตแห่งพระสัมมาสัม-
โพธิญาณ. และพรรณนารูปกายสมบัติของพระองค์ว่า มีพระลักษณะ

๑. ประสูติเมื่อวันศุกร์ เพ็ญเดือนวิสาขะ ปีกอ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เวลาสายใกล้เที่ยง

๒. ที. มหา. ๑๐/๑๗.

ต้องด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ* อันรณาไว้ในตำหรับของ
พราหมณ์ และมีทำนายไว้ว่า ท่านผู้ประกอบด้วยลักษณะเห็นปาน
นั้น ย่อมมีคติเป็น ๒, ถ้าได้ครองฆราวาส จัดได้เป็นจักรพรรดิราช
ครองแผ่นดิน มีสมุทสาคร ๔ เป็นขอบเขต, ถ้าออกทรงผนวช
จัดได้ตรัสเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก.

พระศาสดาได้เสด็จอุบัติมา ทรงทำอุปการะอันยิ่งใหญ่แก่โลก
จึงได้มีอภินิหารบ้างเหมือนกัน อันพระคันถรจนาคารยัพรณนาไว้
อย่างนี้. เหตุมีอภินิหารเหล่านี้ก็น่าจะมีหลายทาง และค่อยมีมาโดย
ลำดับ. ทางหนึ่งคือเรื่องกาพย์, จินตกวีผู้ประพันธ์แต่งขยายเรื่อง
จริงให้เชื่อง เพื่อต้องการความไพเราะในเชิงกาพย์ มีตัวอย่างจกกล่าว
ถึงในข้างหน้า.

ฝ่ายอสิตดาบส (อีกอย่างหนึ่ง เรียกกาฬเทวิลดาบส) ผู้อาศัย
อยู่ข้างเขาหิมพานต์ ผู้คุ้นเคยและเป็นทีนับถือของราชสกุล, ได้ทราบ
ข่าวว่า พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะประสูติใหม่ จึงเข้าไป
เยี่ยม. พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ ตรัสสั่งให้เชิญเข้าไปนั่ง ณ อาสนะ
อันสมควรแล้ว ทรงอภิวัตและปราศรัยตามควรแล้ว, ทรงอุ้ม
พระราชโอรสออกมาเพื่อจะให้หันมัสการพระดาบส. พระดาบสเห็นพระ
โอรสนั้นมีลักษณะต้องด้วยตำหรับมหาบุรุษลักษณะ ซึ่งที่คำทำนาย

๑. คูพิศดาในหนังสือปฐมสมโพธิ ฉบับของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พิมพ์
พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๖๗.

คติไว้โดยส่วนสองดังกล่าวแล้วนั้น, ครั้นเห็นอัศจรรย์อย่างนั้นแล้ว มีความเคารพนับถือในพระราชโอรสนั้นมาก ลูกขึ้นกราบลงที่พระบาททั้งสองของพระโอรสนั้นด้วยศีรษะของตนแล้ว, กล่าวคำทำนายลักษณะของพระโอรสนั้น ตามมหาบุรุษลักษณะพยากรณ์ศาสตร์นั้นแล้ว ถวายพระพรลากลับไปอาศรมแห่งตน.

ฝ่ายราชสกุล เห็นดาบสผู้เป็นที่นับถือแห่งตน ลงกราบที่พระบาทของพระราชโอรสแสดงความนับถือ และได้ฟังคำพยากรณ์อย่างนั้น ก็มีจิตนับถือในพระราชโอรสนั้นยิ่งนัก, ยอมถวายโอรสของตน ๆ เป็นบริวารสกุลละองค์ ๆ ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาก็พระราชทานบริหาร, จัดพี่เลี้ยงนางนมคอยระวังรักษาพระราชโอรสเป็นนิตยกาล.

เมื่อประสูติแล้วได้ ๕ วัน, พระองค์โปรดให้ชมนมพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อมกัน, เชิญพราหมณ์ร้อยแปดคนมาฉันโภชนาหารแล้ว ทำมงคลรับพระลักษณะและขนานพระนามว่า ' สิทธิธตถกุมาร ' แต่มหาชนมักเรียกตามพระโคตรว่า ' โคตมะ . '

ฝ่ายพระนางเจ้ามายาผู้เป็นมารดา พอประสูติพระราชโอรสแล้วได้ ๗ วันก็สิ้นพระชนม์, พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงมอบพระราชโอรสนั้น แก่พระนางปชาบดีโคตมีพระมาตุจฉาเลี้ยงต่อมา. ภายหลังพระนางนั้นมีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง ทรงนามว่า ' นันทกุมาร '

๑. แปลว่า มีความต้องการสำเร็จ. น่าจะหมายความว่า ได้พระโอรสเป็นแรกสมหวัง แต่พระอรรถกถาจารย์แก้ความว่าบริบูรณ์ จะต้องการอะไรได้หมด. ว.ว.

มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง ทรงนามว่า 'รูปันันทา.' แม้ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ทรงนำพาในที่จะทำนุบำรุงให้ยิ่งกว่าสิทธัตถกุมาร.

เมื่อสิทธัตถกุมารทรงเจริญขึ้นโดยลำดับ มีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดาตรัสให้บุตรระบอบกษัตริย์ในพระราชนิเวศน์ ๓ สระ ปลูกอุบลบัวขาบสระ ๑ ปลูกประทุมบัวหลวงสระ ๑ ปลูกบุณฑริกบัวขาวสระ ๑. แล้วตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระหฤทัยพระราชโอรส, และจัดเครื่องทรง คือจันทน์สำหรับทา ผ้าโพกพระเศียร ฉลองพระองค์ ผ้าทรงสะพัก พระภูษา ล้วนเป็นของมาแต่แว่นแคว้นกาสิ ซึ่งนิยมว่าเป็นของประณีตของดีในเวลานั้นทั้งสิ้น, มีคนคอยกั้นเสวตฉัตร (คือพระกลดขาวซึ่งนับว่าเป็นของสูง) ทั้งกลางวันกลางคืน เพื่อจะมิให้เย็นร้อยธาตุละอองแดดน้ำค้างมาถูกต้องพระกายได้, ครั้นพระราชกุมารมีพระชนม์เจริญ ควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้ พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครุวิศวามิตร, พระราชกุมารทรงเรียนได้ว่องไว จนสิ้นความรู้อาจารย์แล้ว ได้แสดงให้เห็นปรากฏในหมู่พระญาติ ไม่มีราชกุมารอื่นจะเทียมถึง.

ในตอนนี้ พระคันถรจนายาก็ได้แสดงอภินิหารของพระมหาบุรุษไว้บ้างว่า เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์นัก, คราวหนึ่งมีการวิปสมงคลแรกนาขวัญ อันเป็นนักขัตฤกษ์ของบ้านเมือง, พระราชบิดาเสด็จแรกนาด้วยพระองค์เอง โปรดเชิญเสด็จสิทธัตถกุมารไปด้วย และให้แต่งที่ประทับ ณ ภายใต้ชมพูพฤกษ์, ครั้นถึงเวลาแรกนา พวกพี่เลี้ยงนางนมพากันออกมาดูข้างนอก, ฝ่ายพระกุมารอยู่พระองค์เดียว เสด็จ

ขึ้นนั่งตั้งบัลลังก์ขัดสมาธิ เจริญอานาปานสติก็มีภูฐานอยู่ในม่าน ยัง
ปฐมฌานให้เกิดขึ้นได้, ขณะนั้นเป็นเวลาบ่าย เงามุ่งต้นไม้ยื่นย้อม
ชายไปตามตะวัน แต่เงาต้นชมพูตรงอยู่จุดในเวลาเที่ยง พวกนางพี่เลี้ยง
นางนมกลับเข้ามาเห็น ต่างพิศวงและนำความกราบทูลพระราชบิดา,
พระองค์เสด็จและบังคมพระโอรสเป็นพระเกียรติปรากฏสืบมา.

อีกเรื่องหนึ่ง ในที่บางแห่งแสดงความสามารถของพระราช-
กุมารผู้มีได้ศึกษา, แต่สำแดงศิลปธนูได้โดยซ้ำของ ไม่มีใครเทียมถึง
ข้อนี้จะพึงเห็นอัศจรรย์ในยุคก่อน, มาในบัดนี้ จะพึงเห็นตรงกัน
ข้าม. ใคร่ครวญตามพระพุทธจรยา มีพระธรรมเทศนาเป็นอาทิ,
กลับมีปรากฏว่า ได้ทรงรับศึกษามาเป็นอันดีในชาติธรรมแลคดีโลก
อย่างอื่นอีก.

พระโบราณจารย์พรรณนาไว้ดั่งนั้น ด้วยเชื่อพระสัพพัญญุตญาณ
เกินไป จนยอมให้มีก่อนตรัสรู้ ข้อที่พระมหาบุรุษยังอยู่ในศึกษานั้น
มีชัดเมื่อครั้งเสด็จออกผนวช แล้วเสด็จไปอยู่ศึกษาสมาบัติบางอย่าง
ในสำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส. ข้อว่าด้วยการศึกษาของพระ-
ราชกุมารในหนังสือนี้ ได้จากคัมภีร์ของพวกอุตตรนิกาย.

เมื่อพระกุมารทรงพระเจริญวัย มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ควรมี
พระเทวีได้แล้ว, พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อ
เป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน ๓ ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน
ฤดูฝน, ตกแต่งปราสาท ๓ กลั้มนั้นตามสมควร เป็นที่สบายในฤดู

๑. ลิลิตวิสูตร ?

นั้น ๆ แล้ว ตรีศของพระนางยโสธรา (บางแห่งเรียกนางพิมพา) พระราชบุตรพระเจ้าสุปปพุทธะ ในเทวทหนคร อันประสูติแต่นางอมิตา พระกนิษฐภคินีของพระองค์มาอภิเษกเป็นพระชายา. สิทธีตถกุมาร นั้นเสด็จอยู่บนปราสาททั้ง ๓ นั้น ตามฤดูทั้ง ๓, บำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรีประโคน ไม่มีบุรุษเจือปน, เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวัน กลางคืน จนมีพระชนมายุได้ ๒๕ ปี, มีพระโอรสประสูติแต่พระนาง ยโสธราพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ราหุลกุมาร.*

สิทธีตถกุมารบริบูรณ์ด้วยสุข ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จนทรงพระเจริญวัยเห็นปานนี้ ก็เพราะเป็นพระราชโอรสสุขุมลชาติ, ทั้งพระราชบิดาและพระญาติวงศ์ ได้ทรงฟังคำทำนายของอสิตดาบส ว่า จักมีคติเป็นสองอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าอยู่ครองสมบัติ จักเป็น จักรพรรดิราช, ถ้าออกบรรพชา จักได้เป็นพระศาสดาเอกในโลก; จำเป็นอยู่เองที่จะปรารถนาให้เสด็จอยู่ครองสมบัติ มากกว่าที่จะยอม ให้บรรพชา จึงต้องคิดรักษาผูกพันไว้ให้พลัดเพลินในกามสุขอย่างนี้.

ฝ่ายพระราชกนิษฐภคินีของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น สุกโกทน- สากยะมีโอรสองค์หนึ่ง ทรงนามว่า 'อานันทะ,' อมิโตทนสากยะ มีโอรส ๒ องค์ ทรงนามว่า 'มหานามะ' ๑ 'อนรุทธ' ๑ มีธิดา ๑ องค์ ทรงนามว่า 'โรहिณี,' นางอมิตาพระราชกนิษฐภคินี เป็น พระมเหสีของพระเจ้าสุปปพุทธะ ประสูตราชบุตรองค์ ๑ ทรงนามว่า

๑. แปลว่า " บ่วง " ตามอรรถกถาแสดงว่า เพราะอาศัยอุทานของมหาบุรุษซึ่งเปล่ง ขึ้นในเวลาพระโอรสประสูติว่า " ราหุล ชาต พนฺธนฺ ชาต "

'เทวทัตต์' ราชบุตรองค์ ๑ ทรงนามว่า 'ยโสธรา' หรือ 'พิมพา' พระชายาของสิทธัตถกุมาร. 'พระกุมารและพระกุมารีในศากยวงศ์ ทั้ง ๒ สายนั้น' เจริญขึ้นโดยลำดับ.

๑. โดยนัยนี้แสดงว่าเป็นเชษฐภคินีของพระนางพิมพา. ตามอรรถกถาธรรมบทว่า พระเทวทัตต์ อ้างว่าพระพุทธเจ้าแก่แล้ว ขอปกครองคณะสงฆ์ ส่อว่าพระเทวทัตต์อ่อนกว่าพระพุทธเจ้า แต่ตามพุทธประวัติฝ่ายเหนือเล่าเรื่องพระเทวทัตต์ที่เป็นศัตรูของพระพุทธเจ้านั้น แสดงว่าเป็นอีกคนหนึ่ง ไม่ใช่เป็นพระภคินีของพระนางพิมพา. บางทีจะมีชื่อนี้หลายคนกระมัง ? ส่วนในอรรถกถาธรรมบทว่าเป็นคนเดียวกัน.

ปริเฉทที่ ๔

เสด็จออกบรรพชา

สิทธัตถกุมาร เสด็จอยู่ครองฆราวาสสมบัติตราบเท่าพระชนมายุ ๒๕ พรรษา. แต่เนิ่น เสด็จออกบรรพชาประพฤติพระองค์เป็นบรรพชิต แสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ, นำความสันนิษฐานว่า น่าจะ สมจริงตามคำทำนายคติประการหลัง ในตำหรับมหาบุรุษลักษณะ- พยากรณ์ศาสตร์นั้น.

อะไรเป็นมูลเหตุนำพระองค์ให้เสด็จออกบรรพชา? และอาการ ที่เสด็จออกนั้นเป็นอย่างไร? เป็นขื่อนำใครครวญอยู่. พระอาจารย์ ผู้รจนารรรถถา* แสดงความตามนัยมหาปทานสูตร^๑ว่า ได้ทอด พระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ อันเทวดาสร้างนิรมิตไว้ในระหว่างทาง, เมื่อเสด็จประพาสพระราช- อุทยาน ๔ วาระโดยลำดับกัน. ทรงสังเวชเหตุได้เห็นเทวทูต ๓ ข้าง ตัน อันพระองค์ยังไม่เคยพบมาในกาลก่อน, ยังความพอพระหฤทัย ในบรรพชาให้เกิดขึ้นเพราะได้เห็นสมณะ, และกล่าวถึงอาการที่เสด็จ ออกนั้นว่า เสด็จหนีออกในกลางคืน ทรงม้ากัณฐกะ มีนายฉันทะ ตามเสด็จ, ถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ครัสตั่งนายฉันทะให้นำม้าพระที่นั่ง กลับคืนพระนครแล้ว ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ อธิษฐานเพศ

๑. ส. วิ. พุคฺย. ๒/๑. ๒. ที. มหา. ๑๐/๑.

บรรพชิต ณ ที่นั้น.

ฝ่ายพระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกาย*แสดงว่า ทรงปรารถนา
ความแก่ ความเจ็บ ความตาย อันครอบงำมหาชนทุกคนไม่ล่วง
ไปได้, แม้เป็นอย่างนั้น เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังคำสอนของนักปราชญ์
เห็นผู้อื่นแก่เจ็บตาย ย่อมเบื่อน่ายเกลียดชัง, ไม่คิดถึงตัวว่าจะ
ต้องเป็นเหมือนอย่างนั้นบ้าง เมื่อยู่ในวัยในวัยไม่มีโรคและใน
ชีวิต เหมือนหนึ่งเป็นคนจะไม่ต้องแก่เจ็บตาย, มีแต่ขวนขวายหา
ของอันมีสภาวะเช่นนั้น ไม่คิดหาอุปบายเครื่องพ้นบ้างเลย, ถึงพระองค์
ก็มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา แต่จะเกลียดหน่ายเหมือนอย่างเขาไม่สมควร
แก่พระองค์เลย, เมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล้ว ควรจะแสวงหาอุปบายเครื่อง
พ้น; เมื่อทรงดำริอย่างนี้ ก็บรรเทาความเมา ๓ ประการ และความ
เพลิดเพลินในกามสมบัติเสียได้, จึงทรงดำริต่อไปว่า ธรรมดา
สภาวะทั้งปวง ย่อมมีของที่มีเข้าศึกแก่กัน, เช่นมีร้อนแล้วก็มีเย็น
แก้, มีมือแล้วก็มีสว่างแก้, บางทีจะมีอุปบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนี้
ได้บ้างกระมัง? ก็แต่ว่า อันจะแสวงหาอุปบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนั้น
เป็นยากอย่างยิ่ง, ยังอยู่ในภรวาสเห็นจะแสวงหาไม่ได้ เพราะ
ภรวาสนี้เป็นที่คับแคบนัก และเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์อันทำให้
เศร้าหมอง เหตุความรัก ความชัง ความหลง คือเป็นทางที่มา
แห่งทุกข์, บรรพชาเป็นช่องว่าง พอเป็นที่แสวงหาอุปบายนั้นได้; ทรง
ดำริอย่างนี้แล้ว ก็มีพระอัชฌาศัยน์มไปนในบรรพชา ไม่ยินดีใน

๑. ปาสราสีสูตร ม. มุ. ๑๒/๓๑๘.

ฉราวาสสมบัติ.

ครั้งสมัยอื่น พระองค์ยังกำลังเป็นหนุ่ม มีพระเกศาดำสนิท ตั้งอยู่ในปฐมวัย, เมื่อพระมารดาพระบิดาไม่มีใครยอม มีพระพักตร์ อาบด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงอยู่, พระองค์ปลงพระเกศาและ พระมัสสุแล้ว ทรงครองผ้ากาสายะ ถึงความปฏิบัติเป็นบรรพชิต พระคันถรณาจารย์กล่าวความไว้ ๒ นัยอย่างนี้.

พิจารณาถึงมูลเหตุทำให้เสด็จออกบรรพชาก่อน. พระองค์มี พระชนมายุถึง ๒๕ ปีแล้ว จักไม่เคยพบ คนแก่ คนเจ็บ คนตายนั้น เป็นอันมิไม่ได้, แม้ในเรื่องกล่าวว่า พระราชบิดาตรัสสั่งให้คอยห้าม กัน ก็ดูเหมือนจักเป็นอันพ้นสามารถ, จักห้ามกันพระญาติผู้ใหญ่ชั้น เจ้าตาเจ้ายายก็อย่างไรอยู่? พระราชบิดาเองก็ทรงชราลงเหมือนกัน, แม้ยังไม่ห่อหมก ก็พอพระกุมารจะทรงเห็นความแปรของสังขารได้ เป็นแน่; ต่างว่าเอาเป็นห้ามสำเร็จ, คนมีอายุถึงเท่านั้นแล้ว ไม่เคย พบคนแก่ คนเจ็บ คนตายเลย จักเป็นคนฉลาดอย่างไรได้? คุณแต่ เด็กที่ผู้ใหญ่ปราบให้หงิมมาแต่เล็กเกิด, ถ้าเด็กนั้นจักว่องไวไหวพริบ เมื่อโต ก็ปราบไม่อยู่, ถ้าเป็นผู้ที่ปราบได้, ก็ต้องเป็นผู้ขาดจาก คุณสมบัติเช่นนั้นมาแต่เดิม หรือเสียลักษณะเช่นนั้นในเวลาที่กำลัง ถูกปราบ, ส่วนพระศาสดา ปรากฏโดยพระพุทธจรยาว่า ทรง พระปรีชาลึกซึ้ง, อันจะถูกห้าม ก็คงเช่นไม่ให้ไปเยี่ยมไข้เยี่ยมตาย ของใคร ๆ แม้เป็นพระญาติ, และผู้ถือเพศเป็นบรรพชิตเล่า มิใช่ ว่าเฉพาะมีในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ก่อนแต่พุทธปรบาทกาลก็มี

บรรพชิต คือ นักบวช เช่นชฎิล ปริพาชก เหมือนกัน.

สันนิษฐานว่า เรื่องเช่นนั้น น่าจะได้มาจากหนังสือกาพย์ของ จินตกวี ท่านผู้ประพันธ์เป็นเจ้าบทเจ้ากลอนแต่งขยายเรื่องจริงให้ เชื่อง ด้วยหมายจะให้ไพเราะในเชิงกาพย์. ถอดเอาใจความก็จะฟัง ได้ดังนี้: พระมหาบุรุษ ได้เคยทรงพบ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย มาแล้ว แต่ไม่ได้เก็บเอามาทำในพระหฤทัยต่อไป. คราวที่เห็นเทวทูตนั้น คือ ทรงปรารภถึงคนแก่เจ็บตาย น้อมเข้ามาเปรียบกับพระองค์เอง แล้ว ทรงสังเวช, ได้ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิตในคราวนั้นแล้ว ทรงดำริว่า " สาธุ โข ปุพฺพชฺชา " บวชดีนักแล. ขอชี้หนังสือ เถลงพ่าย และหนังสือยอพระเกียรติ เป็นตัวอย่างแห่งเรื่องเช่นนี้.

คราวนี้ พระคันถรจนายจารย์นำมากล่าวอีกต่อหนึ่ง, ถ้าท่าน ไม่ใช่ผู้เชื่อองมงาย ก็คงคิดเห็นว่าจะถอดใจความกล่าว. เมื่อถือเอา ความผิด อาจทำความให้ฉลาดได้ สู้กล่าวไว้ทั้งอย่างนั้นไม่ได้, หา ได้ฟังถึงความเสื่อมแห่งความเข้าใจในเชิงหนังสือของคนข้างหน้าไม่. ความเห็นเช่นนั้น ได้เกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าเอง เมื่อครั้งรจนานุพุทธ- นุพุทธประวัติคราวแรก ๒๑ ปีล่วงมาแล้ว และนำไปให้รจนารื่องนี้ เข้ารูปอย่างนี้.

ฝ่ายคำของพระอาจารย์ผู้รจนานาบาลิมัชฌิมนิคายนั้น ถอดกล่าวไว้ เฉพาะใจความเป็นตำนานแท้ แต่หมดอรรถรสในเชิงกาพย์. คงได้ ความตามมติแห่งพระอาจารย์ทั้ง ๑ พวกว่า พระมหาบุรุษทรงปรารภ ขราพยาธิมรณะที่ได้พบเห็นโดยปกตินี้เอง แล้วเสด็จออกบรรพชา.

เช่นนี้ ดูเหมือนเป็นที่ว่า เสด็จออกด้วยพระหฤทัยสลด ต้องการเพียง จะหาอุบายหลีกเลี่ยงให้พ้น ไม่เชิงแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณแท้ แต่ครั้งได้ตรัสรู้แล้ว จึงทรงดำริจะโปรดสัตว์ด้วยพระอภัยมณีประกอบ ด้วยพระกรุณา. ข้อนี้ อาจมีในวารจิตของมนุษย์ แต่ไม่สมกับคำ พรรณาพระปณิธานของพระโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญพระบารมีมากกว่า มากเพื่อจะโปรดสัตว์, ตลอดถึงคำทำนายและอัศจรรย์ต่าง ๆ ใน ปัจฉิมภพ. ถ้าจะถือว่า เรื่องเหล่านั้นเล่าตามหลังพระองค์เมื่อ เป็นผู้วิเศษแล้ว ก็ไม่น่าจะผิด, แต่ยังมีทางสันนิษฐานได้สนิทยิ่งกว่า นี้คือ พระมหาบุรุษทรงพิจารณาเห็นมหาชนผู้เกิดมาแล้ว แก่ เจ็บตายไปเปล่า หาได้ทำชีวิตให้มีประโยชน์เท่าไรไม่, ยิ่งในราชสำนัก มัวเมาอยู่ในหมู่สตรีบำเรอ ทั้งกลางวันและกลางคืน ยิ่งทำชีวิตให้ เป็นหมันหนักเข้า. พระองค์ทรงเบื่อหน่ายความเป็นอยู่ของพระองค์ ด้วยอาการเช่นนั้น ที่เขาอื่นสำคัญเห็นเป็นสุขอย่างยิ่งในทางโลกีย์. สมคำว่า ห้องปราสาทอันเคลื่อนกลาดไปด้วยนางบำเรอผู้นอนหลับ สว่างรุ่งเรืองด้วยประทีป ปรากฏแก่พระองค์จุจปาฐา ทรงเห็น บรรพชาเป็นที่ห่างจากอารมณ์อันล่อให้หลงและมัวเมา, เป็นช่องที่จะ ได้บำเพ็ญปฏิบัติ เป็นประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น ทำชีวิตให้มี ผลไม่เป็นหมัน, ทรงสันนิษฐานลงเช่นนี้แล้ว จึงได้เสด็จออกบรรพชา. เมื่อถือเอาความเช่นนั้น ข้อว่าทรงปรารถนาพยาธิมรณะ ได้ความ สลดพระหฤทัยจนไม่เพลัน กับข้อว่า พระองค์มีพระอภัยมณีประกอบ ด้วยพระกรุณาแต่ไหนแต่ไรย่อมไม่แย้งกัน.

คราวนี้ พิจารณาถึงอาการเสด็จออกบรรพชาต่อไปอีก. คำของพระอรธกถาจารย์ว่า เสด็จหนีออกในเวลากลางคืน ทรงม้ากัณฐกะ มีนายฉันทะตามเสด็จนั้น, น่าจะกล่าวโดยอุปมา. มีเรื่องในพราหมณสมัย อันจะสาธกความนี้ได้อยู่. เป็นธรรมเนียมของท่านผู้ปรารถนาจักรพรรดิราชสมบัติ จะต้องเที่ยวจาริกไปตามลำพังผู้เดียวหรือน้อยคน สู่ขลาลัยศักดิ์สิทธิ์อันมี ณ ที่นั้น ๆ, นำสักการะและสรณานทว่าตำบลแล้วจึงกลับมานคร. ในลำดับนั้น ปล่อยเสวตอัสดรให้เที่ยวไปในชนบท ยกทัพติดตามม้าไป ชนบทใดไม่ยอมอยู่ได้อ่านาจ ชนบทนั้นก็ห้ามม้า ไม่ปล่อยให้เหยียบแดน. ทัพที่ยกตามไปก็เข้ารบ เพื่อตีชนบทนั้นไว้ในอ่านาจ. ถ้าเจ้าของม้าแพ้ ก็ต้องเลิกปล่อยม้า, ถ้าชนะ ก็ปล่อยม้าต่อไป, ชนบทใดยอมไม่ต่อสู้ ก็ปล่อยม้าและกองทัพเข้าเหยียบแดน. ครั้นได้ชนบททั้งหลายอยู่ได้อ่านาจทั่วแล้ว ยกทัพพาม้ากลับนคร, คราวนี้ตั้งพิธีบูชายัญ หม่าม้านั้นเช่นเทวดา เป็นเครื่องหมายความสำเร็จแห่งความเป็นจักรพรรดิราช ยัญชนิดนี้เรียกว่าอัสวเมธะ แปลว่า เป็นเหตุหม่าม้า, พระเจ้าชนเมษยะได้เคยทรงบูชา. พระโบราณจารย์ผู้ถือพระพุทศาสนาเปลี่ยนชื่อยัญนี้เป็นสัสสมะระ แปลว่า ความฉลาดในอันบำรุงข้าวกล้า, ตั้งเป็นสังคหวัตถุประการหนึ่ง อันพระราชาจะพึงทรงบำเพ็ญการบูชายัญ ก็แสดงโดยเป็นทรงบำเพ็ญมหาบริจาต, ดัง

๑. เรียกโดยโวหารข้างพระพุทศาสนา ว.ว.

กล่าวถึงพระเจ้ามหาวิจิตรราชทรงบุญชัยในกฏกัณฑ์สูตรจะนั้น. เรื่องที่เล่ามานี้ ตั้งแต่ไปเที่ยวอาบน้ำจนถึงบุญชัย มีในปกรณ์ของพวกถือพระพุทธรูปศาสนาแทบทั้งนั้น แต่กระจายกระจาย, ไม่เคยรู้เรื่องในทางอื่น คุ่มกันเข้าไม่คิด.

พระอรธกถาจารย์ กล่าวถึงเรื่องพระมหามุรุษทรงม้ากัณฐกะ สีขาวออกผนวช เทียบกับท่านผู้ปรารถนาจักรพรรดิราชสมบัติยกทัพไปกับม้า เอาเทวดามาแห่แทนกองเสนา, เพื่อจะแสดงปฏิปทาทั้งสองฝ่ายเป็นคู่กันตั้งกล่าวไว้ในคำทำนายมหามุรุษลักษณะนั้น. เมื่อเอาเทวดามาแห่ ก็จำเป็นต้องเสด็จออกอย่างเจียมในกลางคืน ไม่ให้ใครรู้ตัวเอง.

นายฉันทะนั้นมาปรากฏเป็นภิกษุในภายหลัง ถือว่าตัวเป็นข้าเก่าแก่ ใครว่าไม่ฟัง เกิดความบ่่อย ๆ อยู่มาจนถึงนิพพานสมัยพระศาสดาทรงหาวิธีทรมานอยู่เสมอ, ในครั้งนั้น ตรัสสั่งณะสงฆ์ไว้ให้ลงพรหมทัณฑ์ คือ อย่างไม่ให้ใครว่ากล่าว ปล่อยเสีย จะทำอะไรก็ช่าง; ด้วยอุบายนั้น พระฉันทะหายพยศ. เรื่องที่เล่า บ่งว่ามีมูลอยู่. ส่วนคำของพระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกาย ดูเป็นที่แสดงว่า เสด็จออกบรรพชาซึ่งหน้า แย้งคำก่อนอยู่. ถ้าเสด็จหนีออกไปในกลางคืน, และนครกบิลพัสดุ์ไม่ใหญ่โตหรือคับขัน ก็น่าจะสำเร็จ, แต่ในท้องเรื่องติดขัดที่ไหน ท่านเอาเทวดาเข้าช่วย ก็ละไปได้เหมือนกัน, แต่มีปัญหาว่า พระราชาบิดาทรงทราบแล้ว เหตุ

โฉนไม่ตรัสสั่งให้ติดตาม ? และเมื่อนายฉันทะกลับมานครแล้วก็ไม่ได้ยินว่าทรงพระพิโรธและลงราชทัณฑ์แก่นายฉันทะอย่างไร ? ถ้าเสด็จออกโดยซึ่งหน้า, ก็มีปัญหามากกว่า พระราชบิดาไม่ทรงยอมอยู่แล้วถึงทรงกันแสง, แต่เหตุโฉนจึงขัดไว้ไม่ได้ ? น่าจะมีเหตุจำเป็นอย่างไรอันไม่ปรากฏ; ถ้าหนีออกไปไม่ให้กล้าติดตาม, ถ้าออกซึ่งหน้า ไม่ให้กล้าขัด. เทียบกับบรรพชาของสาวกก็มีทั้ง ๒ นัย, พระยสออกผู้เดียวในราตรี, พระรัฐบาลที่บิดาหวงออกซึ่งหน้า, แต่มีคำแก้ปัญหาทั้ง ๒ ข้อ. เมื่อพระยสออกแล้ว พอบิดาทราบก็ออกตามพบแล้วชวนให้กลับ แต่ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาสำเร็จพระอรหันต์แล้ว ไม่ใช่ผู้จะอยู่ครองฆราวาสเสียแล้ว.* พระรัฐบาลลาบิดาบวชแต่ไม่ได้รับอนุญาต เสียใจและอดอาหารจะได้ตายเสีย, บิดาจึงต้องอนุญาตผ่อนตามใจ ด้วยหมายว่าบวชไปไม่ได้ ก็คงกลับมาเอง ดีกว่าจะปล่อยให้ตายเสียในเวลานั้น.๒ ในบรรพชาของพระมหานุรุชยังสันนิษฐานลงไม่ถนัด.

ในบางพระสูตรกล่าวถึงการบำเพ็ญพรตแห่งพระราชา บางทีจะได้แก่การเที่ยวจาริกสู่ขลาลัยศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวแล้ว. ถ้าพระมหานุรุชเสด็จออกด้วยอาการอย่างนั้นก่อนแล้ว จึงทรงบรรพชาต่อภายหลังจะออกได้โดยสะดวกกระมัง ? ทั้งจะไม่ถูกติดตามด้วย. ข้อนี้ไม่พ้นจากท่วงทีอันกล่าวไว้ในอรรถกถาที่เดียวกัน เพราะเอาอย่างคติของท่านผู้ปรารถนาจักรพรรดิราชสมบัติด้วยกัน, และถ้าถือความว่าเมื่อ

๑. ขสวตถุ. มหาวคค. ปรม. ๔/๒๘. ๒. รัฐบาลสูตร. ม. ม. ๑๓/๓๘๘.

จะทรงบรรพชา ครัสตั่งนายฉันนะหรือคนอื่นมาทูลพระราชบิดา ๆ ไม่ปรารถนาให้บวชและทรงกันแสงอยู่ข้างนี้ ทรงบรรพชาอยู่ข้าง โนน. ข้อนี้ก็ไม่ว่าแต่พระอาจารย์ผู้รจนานามัชฌิมนิกายไปที่เดียว แต่ดูเป็นการเคาจัดเกินไป. ขอยุติลงว่า ยังไม่ได้เหตุอันพอแห่งอาการ ที่เสด็จออกบรรพชา.

คราวนี้พิจารณาถึงวิธีบรรพชา. เพื่อจะให้เข้าใจชัด จักกล่าว ธรรมเนียมไว้ผมแห่งคฤหัสถ์ก่อน. พวกคฤหัสถ์ไว้ผมยาวเกล้ารวบ ขึ้นจวมวดเป็นเมลาไว้บนกระหม่อม, ที่พวกพม่าทำตามอย่าง แต่ได้ พบในหนังสือแสดงธรรมเนียมของพวกพราหมณ์ในยุคหลังว่า พวก พราหมณ์ไว้ผมยาวเกล้าเป็นจุกเฉพาะบนกระหม่อม โคนข้างล่าง อย่างไว้จุกแห่งพวกเด็กในประเทศนี้. พวกเราได้เข้ามา แต่เดิมที ผู้ใหญ่ก็คงไว้เหมือนกัน, ครั้นเรียวลงตัดเสียไม่เกล้าเป็นจุก แต่คง โคนผมข้างล่างเหมือนกัน กลายเป็นผมมหาดไทย, เป็นแต่ปล่อย ให้เด็กไว้ชั่วคราว. ในเมืองพัทลุงยังมีพวกพราหมณ์เกล้าจุกอย่างนี้ ในปี (๒๔๕๕) ข้าพเจ้าได้พบ ๓ คน. ธรรมเนียมนี้คงมีเก่าแก่เหมือนกัน แต่ตกมาในประเทศเราก็นานแล้ว, เข้าใจว่าน่าจะมีทั้ง ๒ อย่าง.

เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จออกบรรพชา ทรงทำอะไรแก่พระ เมลาตี? คำของพระอรธกถาจารย์ว่าทรงตัดด้วยพระขรรค์คราวเดียว เท่านั้น, พระเกศาเหลือยาวประมาณ ๒ องคุลี ม้วนกลมเป็น ทักษิณาวฏ, ตั้งอยู่กำหนดเท่านั้นจนนิพพาน. คำของพระมัชฌิมภาณ- กาจารย์ว่า ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ แปลว่า โคนพระเศียร.

พระเมาลีนั้น อยากรู้ก็ต้องตัด คำนั้นเป็นอันไม่ผิด. ถอดใจความแห่งคำเหลือว่า ตั้งแต่นั้นมา ไม้ไผ่พระเกศายาวกว่า ๒ นิ้วอีก จนตลอดพระชนมายุ, ความก็ลงกันกับของพระมัชฌิมภิกษุอาจารย์ เพราะในพระวินัย มีพระพุทธานุญาตให้ไว้ผมได้ยาวเพียง ๒ นิ้วหรือนาน ๒ เดือน.

เหตุไฉนพระพุทธรูปโบราณจึงมีพระเกศุมาลา คุณเป็นที่เกล้าพระเมาลี? พระพุทธรูปโดยมากเป็นอย่างนั้น แต่พระพุทธรูปศิลาในแคว้นเนปาล อินเดียตอนเหนือ คุณเป็นตัดพระเมาลีเหลือไว้ยาวกว่า ๒ นิ้ว. ถ้าพระพุทธรูปเหล่านี้ทำตามเรื่องในอรรถกถาว่าตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ก็แล้วไป. ถ้าไม่อย่างนั้น ก็จะนำไปสันนิษฐานอีกทางหนึ่ง. ธรรมเนียมของบรรพชิตในครั้งนั้น เกล้าผมเชิงที่เรียกว่าชฎาก็มี เช่นชฎีกัสสปะพีถ้อง ๓ รูปกับพวกบริวาร, ที่โกนผมก็มี เช่นพวกอาชีวกและพวกนิครนถ์. การบรรพชาของพระมหาบุรุษตามเรื่องดูเหมือนเป็นตามลำพังพระองค์เดียว, แต่การเสด็จอยู่ในสำนักอาฬารดาบสและอุททกดาบส แสดงด้วยว่าเนื่องด้วยคณะ, เมื่อเป็นเช่นนี้ การถือเพศน่าจะต้องเป็นตามแบบของคณะ. บางทีพระองค์จะถือเพศเกล้าชฎาหรือตัดพระเมาลีแต่ไว้ยาว ๆ มาก่อน ภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นโกนทีเดียว แต่ในปฐมโพธิกาล คือยุคต้นแห่งตรัสรู้ นั่นเอง, เพราะเมื่อทรงอนุญาตสาวกเพื่อให้อุปสมบทแก่กุลบุตรได้ด้วยให้กล่าวแสดงตนถึงพระรัตนะ ๓ เป็นสรณะ, ตรัสให้ผู้จะรับ

อุปสมบทปลงผมและหนวดก่อน.* บางท่านเข้าใจว่า พระศาสดาเอง ไม่ได้ทรงโกนพระศก เป็นแต่ตรัสให้สาวกเท่านั้นโกนผม. ข้อนี้ไม่ สอดคล้องกับเรื่องในบาลี ทั้งข้างพระวินัย ทั้งข้างพระสูตร.

ในพระวินัย^๑มีเรื่องเล่าไว้ว่า พระนันทพุทธอนุชา มีรูปพรรณ- สัตถฐานคล้ายพระศาสดา ต่ำกว่าพระองค์ ๔ นิ้ว. ท่านดำเนินมา ภิภุชทั้งหลายแลเห็นแต่ไกล สำคัญว่าพระศาสดา พากันลุกยืนรับ เสด็จ ครั้นเข้ามาใกล้กลายเป็นพระนันทะไป.

ในสามัญญผลสูตร^๒ เล่าเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าแผ่นดิน มคธ เสด็จไปเฝ้าพระศาสดา ที่อัมพวันของหมอชีวก แขวงกรุงราช- คฤห์ในคืนหนึ่ง ตรัสถามหมอชีวกว่า "ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้า?" หมอชีวกทูลว่า "พระองค์ประทับนั่งอิงเสากลาง ผันพระพักตร์มา ทางด้านบูรพา ภิภุชสงฆ์ห้อมล้อมนั้น."

สองเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระเศียรของพระศาสดาเหมือนกับของสาวก บางทีการตัดพระเมालินั้นเอง เป็นเหตุให้พระราชบิดาและพระญาติ- วงศ์สิ้นหวังในพระองค์. เพราะได้ยินว่า คนในครั้งนั้น ถือการตัด การโกนผมว่าเป็นจัญไร คนผู้ตัดหรือโกนผมแล้ว เป็นที่ดูหมิ่นของ คนทั้งหลาย, แม้ในภายหลัง พราหมณ์บางคนก็ได้กล่าววาจาปรัมปรา พระองค์ว่า คนหัวโล้น. เพื่อตัดหวังในทางฆราวาสกรรมัง บรรพชิต บางพวกจึงถือเพศโกนผม?

ผ้ากาสาเยหรือผ้ากาสาวะนั้น คือผ้าที่ย้อมด้วยรสฝาดแห้งตันไม้

๑. มหาวิภค. ปรม. ๔/๔๑. ๒. มหาวิภค. ทุตย. ๒/๕๑๑. ๓. ที. ที. ๕/๖๕.

สี่เหลี่ยมมน เป็นของที่บรรพชิตพวกอื่นใช้เหมือนกัน, มีจำนวนเท่าไร คำพระมัชฌิมภคณาจารย์กล่าวเป็นพหูพจน์ แปลว่ามากกว่า ผืนเดียว. คำพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ครอบไตรจีวร คือ สังฆาฏิ ผ้าซ้อนนอก อย่างเสื้อหนาวของคฤหัสถ์ในบัดนี้ ๑, อุตตราสงค์ ผ้าห่ม ๑, อันตราสก ผ้านุ่ง ๑. แต่สอบได้แน่ๆ เดิมมีเพียงผ้านุ่งกับผ้าห่มเท่านั้น แคบสั้นไม่ใหญ่เหมือนจีวรพระในทุกวันนี้. สังฆาฏิเป็นบริวารเพิ่มขึ้นทีหลัง, เรื่องนี้จะคงไว้กล่าวแผนกหนึ่ง* เพราะไม่เกี่ยวกับอนุสนธิ.

ผ้านี้ทรงได้มาจากไหน? พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า ฌฎิกการพรหมนำมาถวายพร้อมกับบาตร. พระมัชฌิมภคณาจารย์หาได้กล่าวถึงไม่. ถอดใจความแห่งคำอรรถกถา น่าจะทรงได้ในสำนักบรรพชิตผู้ได้สมบัติ เพราะสมบัติเป็นเหตุแห่งความเกิดเป็นพรหม. ถ้าจะต้องแสวงหาผ้ากาสาเยะ บรรพชาของพระองค์ คงเนื่องด้วยความตระเตรียม.

มูลเหตุแห่งบรรพชา อาการเสด็จออก และวิธีบรรพชา เป็นปัญหาที่จะพึงพิจารณาอยู่ สุดแต่แต่ปราชญ์ผู้ค้นคว้าในตำนานจะพึงสันนิษฐานเห็น, กล่าวไว้ในที่นี้พอเป็นเครื่องนำทาง.

จะอย่างไรก็ตาม คงได้ความลงรอยเดียวกันว่า พระมหาบุรุษได้เสด็จออกบรรพชาแล้วจากศากยสกุลเมื่อพระชนมายุได้ ๒๕ ปีแล.

๑. ดู วินัยมุขเล่ม ๒ กัณฑ์ที่ ๑๒ บริวารบริโภค.

ปริเฉทที่ ๕

ตรัสรู้

พระมหาบุรุษทรงบรรพชาแล้ว เสด็จแรมอยู่ที่อนุปิยัมพวัน แขวงมัลลชนบท ชั่วเวลาราว ๗ วัน, แล้วเสด็จจาริกไปในต่างค้ำว เข้าเขตมคธชนบท.^๑ มีคำกล่าวในบรรพชาสูตร^๒และในอรรถกถา^๓เจือกันว่า ได้เสด็จผ่านกรุงราชคฤห์, พระเจ้าพิมพิสารพระเจ้ามคธ ได้เสด็จมาพบเข้า^๔ ตรัสถามถึงชาติสกุลแล้ว ตรัสชวนให้อยู่ จะพระราชทาน อิศริยยศยกย่อง, พระองค์ไม่ทรงรับ แสดงพระประสงค์ว่า มุ่งจะแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ. พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนาแล้วตรัสขอปฏิญาณว่า ตรัสรู้แล้วขอให้เสด็จมาเทศนาโปรด.

เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระองค์ยังไม่เคยเสพลัทธินั้น ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง และเป็นเหตุสำเร็จแห่งสิ่งที่ประสงค์นั้น ๆ อันคณาจารย์สั่งสอนกันอยู่ในครั้งนั้น, ก็จำเป็นที่จะต้องทรงทดลองดูว่า ลัทธินี้จะเป็นอุบายเครื่องสำเร็จความประสงค์ได้บ้างกระมัง? จึงได้เสด็จไปอยู่ในสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ซึ่งมหาชนนับถือว่าเป็นคณาจารย์ใหญ่ โดยลำดับ, ขอศึกษาลัทธिसัมยของท่าน ๆ ก็สั่งสอนตามลัทธิตองคนจนสิ้นแล้ว สรรเสริญพระมหาบุรุษว่ามีความรู้เสมอด้วยตน และชวนให้อยู่ช่วยกันสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป. พระองค์ได้ทรงทำทดลองใน

๑. ดูตามระยะทางน่าจะผ่านโกศลชนบทก่อน. ว. ว. ๒. ขุ. ส. ๒๕/๔๐๕. ๓. ป. โข. ทุคย. ๒๓๓. ๔. พบกันที่ภูเขาบัณฑฆาเว.

ลัทธินั้นทุกอย่างแล้ว เห็นว่าไม่ใช่ทางพระสัมมาสัมโพธิญาณ จึงเสด็จออกจากสำนักดาบสทั้ง ๒ นั้น จาริกไปในมคชนบท บรรลุถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม, ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นที่ราบรื่น แนวป่าเขียวสด เป็นที่เบิกบานใจ แม่น้ำไหล มีน้ำใสสะอาด มีทำอันดี น่ารื่นรมย์ โคจรคาม คือหมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกขาจารก็ตั้งอยู่ใกล้โดยรอบ. ทรงพระดำริเห็นว่าประเทศนั้น ควรเป็นที่ตั้งความเพียรของกุลบุตรผู้มีความต้องการด้วยความเพียรได้ จึงเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

พระมหานุรุททรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมานพระกายให้ลำบาก เป็นกิจยากที่จะกระทำได้.

วาระแรก ทรงกอดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กอดพระตาคู้ด้วยพระชีวหาไว้ให้แน่น จนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ, ในเวลานั้น ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง จับบุรุษมีกำลังน้อยไว้ที่ศีรษะหรือที่คอบีบให้แน่นฉะนั้น, แม้พระกายกระวนกระวายไม่สงบระงับอย่างนี้ ทุกขเวทนานั้น ก็ไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่วน, พระองค์มีพระสติตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน ปรารถนาความเพียร ไม่ทอดถอย. ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนั้นไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่น.

วาระที่ ๒ ทรงผ่อนกลืนลมอัสสาสะปัสสาสะ, เมื่อลมไม่ได้เดินสะดวกโดยช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอุ้ทางช่อง

พระกรรมทั้งสอง ให้ปวดพระเศียร เสียดพระอุทร ร้อนในพระกาย เป็นกำลัง, แม้ได้เสวยทุกขเวทนากล้าถึงเพียงนี้ ทุกขเวทนานั้นไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่าย มีพระสติตั้งมั่นไม่พินเพื่อนปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน. ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงเปลี่ยนอย่างอื่นอีก.

วาระที่ ๓ ทรงอดพระอาหาร ผ่อนเสวยแต่วันละน้อยๆ บ้างเสวยพระอาหารละเอียดบ้าง, จนพระกายเกี่ยวแห้ง พระฉวีเศร้าหมอง พระอัฐิปราภทั่วพระกาย, เมื่อทรงดูพระกาย เส้นพระโลหามีรากอันเน่าหลุดร่วงจากขุมพระโลหมา, พระกำลังน้อยถอยลง จะเสด็จไปข้างไหนก็ชวนล้ม, จนชนทั้งหลายได้เห็นแล้วกล่าวทักว่า พระสมณโคดม ดำไป, บางพวกกล่าวว่า "ไม่ดำ เป็นแต่คล้ำไป, บางพวกกล่าวว่า "ไม่เป็นอย่างนั้น เป็นแต่พร้อยไป.

ภายหลังทรงสันนิษฐานว่า การทำทุกรกิริยาไม่ใช่ทรงตรัสรู้แน่แล้ว ได้ทรงเลิกเสียด้วยประการทั้งปวง กลับเสวยพระอาหารโดยปกติ ไม่ทรงอดต่อไปอีก.

พระอาจารย์ผู้รจนาบาลีมัชฌิมนิกาย* แสดงเหตุทรงปรารภบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้วเลิกเสียดังนี้ว่า ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้อ ที่พระมหานุรุชไม่เคยทรงสดับ มาปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ว่า :-

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายไม่ได้หลีกออกจากกาม

๑. มหาสังกตสูตร ม. มุ. ๑/๔๔๓.

๒. พราหมณ์ ๒ พวก คือ พราหมณ์ผู้สมณะ ๑ พราหมณ์ผู้ฤทธิ ๑ นี้พวกแรกคือผู้ถือบวช. ว. ว.

และมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับไม่ได้ดี, สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ด ที่เกิดเพราะความเพียรที่ดี ไม่ได้เสวยที่ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้, เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยางบุคคลแช่ไว้ในน้ำ, บุรุษมีความต้องการด้วยไฟ มาถือเอาไม้สำหรับตีไฟมาตีเข้า ด้วยหวังจะให้เกิดไฟ, บุรุษนั้นไม่อาจให้ไฟเกิดขึ้นได้ ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นยังสดมียางอยู่ ทั้งยังแช่ไว้ในน้ำ.

อีกข้อหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น แม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับไม่ได้ดี, สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะความเพียรที่ดี ไม่ได้เสวยที่ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้, เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ห่างไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก, บุรุษก็ไม่อาจตีให้เกิดไฟได้ ถ้าตีเข้า ต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นแม้ตั้งอยู่บนบกแล้ว ก็ยังเป็นของสดชุ่มด้วยยาง.

อีกข้อหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น มีกายหลีกออกจากกามแล้ว และละความพอใจรักใคร่ในกาม ให้สงบระงับดีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้น อันเกิดเพราะความเพียรที่ดี แม้ไม่ได้เสวยเลยที่ดี ก็ควรจะตรัสรู้ได้, เหมือนไม้แห้งที่ไกลจากน้ำ บุคคลวางไว้บนบก, บุรุษอาจตีให้เกิดไฟขึ้นได้ เพราะเป็นของแห้ง ทั้งตั้งอยู่บนบก.

พระองค์จะป้องกันจิตไม่ให้โน้มไปในกามารมณ์ จึงได้ทรง

บำเพ็ญทุกกรกิริยา, ครั้นทำไปช้านาน ก็หาได้ผลที่มุ่งหมายไม่, กลับทรง
ดำริใหม่ว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เสวยทุกขเวทนาอัน
กล้าแสบเผ็ด ที่เกิดเพราะความเพียรในกาลล่วงแล้วก็ดี จักได้เสวยใน
กาลข้างหน้าก็ดี เสวยอยู่ในกาลบัดนี้ก็ดี, ทุกขเวทนานั้น ก็อย่างยิ่ง
เพียงเท่านี้ ไม่เกินกว่านี้ขึ้นไป, ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่สามารถจะตรัสรู้
ด้วยทุกกรกิริยาอันเผ็ดร้อนอย่างนี้; ชะรอยทางตรัสรู้จะมีเป็นอย่างอื่น
กระมัง? คราวนี้ เกิดพระสติหวนระลึกถึงความเพียรทางใจว่า
จักเป็นทางตรัสรู้ได้กระมัง? ใครจะทรงตั้งปณานทางจิต ทรงคิด
เห็นว่า ความเพียรเช่นนั้น คนชুবผอมเช่นนั้น ไม่สามารถให้เป็น
ไปได้ จำเราจะกินอาหารแข็งคือข้าวสุก ขนมกุมมาส ให้มีกำลังก่อน;
ทรงสันนิษฐานเช่นนี้แล้ว จึงกลับเสวยพระอาหารโดยปกติ.

ฝ่ายปัญจวัคคีย์ คือพวกบรรพชิต ๕ รูป ชื่อโกณฑัญญะ ๑
วัปปะ ๑ ภัททิยะ ๑ มหานามะ ๑ อัสสชิ ๑, แต่เดิมเป็นพราหมณ์
ได้เห็นบ้าง ได้ยินบ้าง ว่าพระมหาบุรุษมีลักษณะต้องตามมหาบุรุษ-
ลักษณะพยากรณ์ศาสตร์^๑ จึงมีความเคารพนับถือและเชื่อในพระองค์
เป็นอันมาก, เมื่อพระองค์เสด็จออกทรงผนวช พราหมณ์ ๔ คนนั้น
ดำริเห็นว่า บรรพชาของพระมหาบุรุษ จักไม่เลวทรามเสื่อมเสียจาก

๑. มหาตัจจกสูตร ม. มุ. ๑๒/๔๕๘.

๒. ดังได้สดับมา โกณฑัญญะได้อยู่ในพวกพราหมณ์ ๑๐๘ คน ผู้ได้ถูกนิมนต์ฉันในวัน
รับพระลักษณะและขนานพระนาม เป็นเด็กกว่าพราหมณ์อื่น ๆ ฝ่ายพวกพราหมณ์
อีก ๔ คน เป็นบุตรของพราหมณ์พวกนั้น ได้ยินบิดาเล่าให้ฟัง. ว. ว.

ประโยชน์ คงจะมีผลแก่ผู้อื่นด้วย, ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงพากัน ออกบวชตามพระมหานุรุช คอยเฝ้าอยู่ปฏิบัติทุกเช้าค่ำ ด้วยหวังว่า พระองค์ได้บรรลุธรรมใด จักทรงสั่งสอนให้ตนบรรลุธรรมนั้นบ้าง. ครั้นเห็นพระองค์ทรงละทวกริยาที่ประพฤติมาแล้ว, เห็นร่วมกันว่า พระองค์กลายเป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้ มักมากเสียแล้ว. จึงเบื้อหน่ายในการที่จะปฏิบัติต่อไป ด้วยเห็นว่า พระองค์คงไม่อาจบรรลุธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง, พากันหลีกไป เสียจากที่นั่น ไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน* แขวงเมืองพาราณสี.

ข้อที่ปัญจวัคคีย์ได้มาอยู่อุปัฏฐากพระมหานุรุช ในเวลาทรง บำเพ็ญทวกริยา, ดูเหมือนจะมาเป็นพยานของพระองค์ในเวลาที่ได้ ตรัสรู้แล้วไป ถ้าพระองค์จะทรงแสดงธรรมสั่งสอนใคร ๆ ให้ละอิตต- กิลมถานุโยค คือการประกอบความลำบากแก่ตนเปล่า ก็จะได้แนะนำ ให้สิ้นสงสัยว่า 'อิตตกิลมถานุโยคนั้น เราได้เคยประพฤติมาแล้ว ไม่มีใครจะประพฤติได้ยิ่งไปกว่าเรา, แม้เช่นนี้ ก็ไม่เป็นทางที่จะให้รู้ ธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง.' ผู้นั้นก็จะได้ละความนิยมนับถือใน อิตตกิลมถานุโยคนั้น แล้วปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ เพื่อ บรรลุประโยชน์ตามสมควร. ครั้นถึงเวลาที่จะทำความเพียรเป็นไป ในจิตที่ต้องการความสงบ ก็เพอญให้ปัญจวัคคีย์นั้นคิดเบื้อหน่ายแล้ว หลีกไปเสีย, ดูเหมือนเธอทั้งหลายไม่ให้เป็นอันตรายแก่ความสงบของ พระองค์.

๑. บัดนี้เรียกว่า 'สารนาถ' แขวงเมืองพาราณสี.

ฝ่ายพระมหามุรุษเสวยอาหารแข็ง ทำพระกายให้กลับมีพระกำลังขึ้นได้อย่างเดิม ทรงเริ่มความเพียรเป็นไปในจิตต่อไป, นับแต่บรรพชา มา ๖ ปีล่วงแล้ว จึงได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ คือได้พระปัญญาธรรมพิเศษ เป็นเหตุพอพระหฤทัยว่า 'รู้ละ' ในราตรีแห่งวิสาขปุณณมี คติเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงวิสาขนักขัตฤกษ์ ที่ได้ร่วมไม้เท้าตัดพฤษภโศภินิ ในปีก่อนพุทธศก ๔๕.

พระองค์ทรงรู้เห็นธรรมอะไร จึงพอพระหฤทัยว่ารู้ และหยุดการแสวงต่อไป และเริ่มสั่งสอนผู้อื่น? ทางดีในอันสันนิษฐานข้อนี้คือกระแสพระธรรมเทศนาของพระองค์ ที่ได้ประทานไว้ในที่นั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ มีปฐมเทศนาเป็นอาทิ. ฝ่ายพระมัชฌิมภิกษุแสดงความสามารถตรัสรู้ของพระองค์ไว้ดังนี้ :-

ทรงเจริญสมถภาวนา ทำจิตให้เป็นสมาธิ คือแน่นแน่วบริสุทธิ์ปราศจากอุปกิเลส คืออารมณ์เครื่องเศร้าหมอง สุขุมเข้าโดยลำดับ นับว่าได้บรรลุฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔, แล้วยังญาณอันเป็นตัวปัญญา ๓ ประการให้เกิดขึ้นในยามทั้ง ๓ แห่งราตรีตามลำดับกัน.

ญาณ ๓ นั้น ที่ ๑ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ แปลว่าความรู้เป็นเครื่องระลึกได้ถึงขั้นที่อาศัยอยู่ในก่อน, ท่านแจกสรรโดยอาหารระลึกชาติหนหลังของตนได้. ที่ ๒ จุตูปปาตญาณ แปลว่าความรู้ในจุดิและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย, ท่านแจกสรรโดยอาการรู้สัตว์ทั้งหลายอันดีเลวต่างกันว่าเป็นด้วยอำนาจกรรม, อีกนัยหนึ่งเรียกว่า

ทิพพจักขุญาณ แปลว่าความรู้จุดดวงตาทิพย์. ที่ ๓ อาสวัชฌญาณ แปลว่าความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือเครื่องเศร้าหมองอันหมักหมม อยู่ในจิตสันตาร, ท่านแจกอรธโดยอาการกำหนดรู้ขั้นพร้อมทั้ง อาการ โดยความเป็นเหตุและเป็นผลเนื่องต่อกันไป, จบลงด้วย รุโธริยสัง คือความจริงอย่างสูง ๔ ประการ คือรู้ทุกข์ ๑ รู้ทุกข์สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ ๑ รู้ทุกข์นิโรธ ความดับแห่งทุกข์ ๑ รู้ทุกข์นิโรธ-คามินีปฏิปทา ทางดำเนินถึงความดับทุกข์ ๑. หรือกล่าวสั้นว่า รู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค, และรู้อาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางดำเนินถึงความดับอาสวะ เมื่อพระองค์รู้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งปวง ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน.

ญาณทั้ง ๓ นั้น พึงเห็นโดยนัยดังนี้ :-

ญาณที่ต้น ให้หยั่งรู้อัตภาพโดยเป็นแต่สภาวะอย่างหนึ่ง ๆ คุณกันเข้า ได้ชื่อว่าขั้น เช่นธาตุ ๔ ปฐวี อาโป เตโช วาโย คุณกันเป็นเป็นขั้นอันหนึ่ง เรียกรูป, ความรู้สึกสุขทุกข์หรือเฉย ๆ เป็นขั้นอีกอันหนึ่ง เรียกเวทนา, ความจำนนจำนึ่ได้ เป็นขั้นอีกอันหนึ่ง เรียกสัญญา, ความนึกความคิด เป็นขั้นอีกอันหนึ่ง เรียกสังขาร, ความรู้ทางทวาร ๕ ภายนอกและจิตอันเป็นพนักงานผู้นึกผู้คิด เป็นขั้นอีกอันหนึ่ง เรียกวิญญาณ; โดยบรรยายนี้เป็นปัญจขั้น. แม้ขั้นหนึ่ง ๆ ก็เป็นมาแต่สภาวะย่อย ๆ คุณกันเข้าอีก, เหมือนรถหรือเรือ เป็นนของที่สัมภาระย่อยคุณกันเข้า, เป็นอย่างนี้ทั้งส่วนอัน

๑. คูอธิบายในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ หมวด ๓ หน้า ๓๐ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒๔๗๕.

ล่วงไปแล้ว ทั้งส่วนยังเป็นไปอยู่ คนผู้ไม่ได้เคยสดับยอมเห็นเป็นสิ่ง
เป็นอัน เป็นผู้เป็นคน และหลงรักลงซึ่งในขั้นนั้น, เหมือนคน
ผู้ไม่ได้เป็นช่าง เห็นเป็นแต่รถแต่เรือน ถึงจะรู้บ้างก็ยังหยาบ.

ต่อมาย่างจึงจะเล็งเห็นละเอียดลงไปถึงสัมภาระ. ญาณนี้ย่อมนำ
[กำจัด] ความหลงในขั้นอันเป็นเหตุรักหรือชังเสีย.

ญาณที่ ๒ ให้หยั่งรู้ว่าขั้นนั้นแล ย่อมเป็นไปตามอำนาจแห่ง
ธรรมดา, มีอันคุมกันเข้าเป็นสัตว์เป็นบุคคล แล้วภายหลังสลาย
จากกัน เป็นอย่างนี้เหมือนกันทั้งหมด, แต่ถึงอย่างนั้น ยังดีเลว
งามไม่งาม ได้สุขได้ทุกข์ต่างกันอยู่, เป็นอย่างนี้เพราะกรรมที่ทำ.
ญาณนี้ย่อมนำ [กำจัด] ความหลงในคติแห่งขั้นอันเป็นเหตุสำคัญ
ผิดด้วยประการต่าง ๆ เสีย.

ญาณที่ ๓ ให้หยั่งรู้ขั้นพร้อมทั้งอาการโดยความเป็นเหตุและ
ผลเนื่องประพันธ์กันไป, สภาวะอย่างหนึ่งเป็นผลเกิดแต่เหตุอย่างหนึ่ง
แล้ว เข้าเป็นเหตุยังผลอย่างอื่นให้เกิดต่อไปอีกเล่า เหมือนลูกโซ่เกี่ยว
คล้องกันเป็นสาย, บรรยายนี้เรียกปฏิบัติจสมุปปบาท.* ญาณนี้ย่อมนำ
[กำจัด] ความหลงในธรรมดาเป็นเหตุเพลนในขั้นอันประณีตเสีย
ที่ท่านแสดงว่าเห็นอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้น และเป็นเหตุถึงความ
บริสุทธิ์สิ้นเชิง ที่ท่านแสดงว่าสิ้นอาสวะทั้งปวง.

ฝ่ายพระอาจารย์ผู้รจนารรถกถา แสดงธรรมพิเศษที่พระองค์

๑. คู่มือสารในธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒ หมวดอดิเรกทสกะ หน้า ๑๒๑ พิมพ์ครั้งที่
๑๑/๒๔๗๕.

ตรัสรู้โดยสังเขปเพียงสักว่าชื่อ แต่กล่าวประพจน์เหตุอันเป็นไปในวัน
ตรัสรู้โดยพิสดารดังนี้ :-

ในเช้าวันนั้น นางสุชาดาบุตรีกุ่มพินายใหญ่แห่งชาวบ้าน
เสนานคม ณ ตำบลอรุเวลา, ปรารถนาจะทำการบวงสรวงเทวดา
หุงข้าวปายาสคือข้าวสุก หุงด้วยน้ำมันโคล้วนเสร็จแล้ว จัดลงในถาด
ทองนำไปที่โพธิพฤกษ์. เห็นพระมหาบุรุษเสด็จนั่งอยู่ สำคัญว่า
เทวดาจึงน้อมข้าวปายาสเข้าไปถวาย. ในเวลานั้นบาทระของพระองค์
เผอิญอันตรธานหาย, พระองค์จึงทรงรับข้าวปายาสนั้นทั้งถาดด้วย
พระหัตถ์ แล้วทอดพระเนตรแลดูนาง. นางทราบพระอาการจึง
ทูลถวายทั้งถาดแล้วกลับไป. พระมหาบุรุษทรงถือถาดข้าวปายาส
เสด็จไปสู่ท่าแห่งแม่น้ำเนรัญชรา, สรงแล้วเสวยข้าวปายาสหมดแล้ว
ทรงลอยถาดเสียในกระแสน้ำ. พระองค์เสด็จประทับอยู่ในดงไม้สาละ
ใกล้ฝั่งแม่น้ำในกลางวัน, ครั้นเวลาเย็น เสด็จมาสู่ต้นพระมหาโพธิ
ทรงรับหญ้าของคนหาหญ้า ชื่อ โสติยะ ถวายในระหว่างทาง, ทรง
ลาดหญ้าต่างบัลลังก์ ณ ควางพระมหาโพธิ์ด้านปราจีนทิศแล้ว เสด็จนั่ง
ขัดสมาธิ ผันพระพักตร์ทางบูรพทิศ ผันพระปฤษฎางค์ทางลำต้น
พระมหาโพธิ, ทรงอธิษฐานในพระหฤทัยว่า " ยังไม่บรรลุพระสัมมา-
สัมโพธิญาณเพียงใด จักไม่เสด็จลุกขึ้นเพียงนั้น พระมั่งสะและพระ
โลहितจะแห้งเหือดไป เหลือแต่พระตจะ^๑ พระนหารู^๒ และพระอัฐิ^๓

๑. สมด้วยธรรมเนียมบริจาคทานของพวกพราหมณ์ ดังแสดงในพระสูตร แต่งอาหา
แล้ว ถือไปแสวงหาปฏิคาหก พบเข้าบริจาค. ว. ว.

๒-๓. ทิศตะวันออก. ๔. หลัง. ๕. หน้า. ๖. เอ็น. ๖. กระดูก.

ก็ตามที."

ในสมัยนั้น พระยามารเกรงว่า พระมหาบุรุษจะพ้นจากอำนาจแห่งตน จึงยกพลเสนามาผจญ, แสดงฤทธิ์มีประการต่าง ๆ เพื่อจะยังพระมหาบุรุษให้ตกพระหฤทัยกลัวแล้วจะเสด็จหนีไป. พระองค์ทรงนึกถึงพระบารมี ๑๐ ทศ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ตั้งมหาปฐพีไว้ในที่เป็นพยาน เสียงพระบารมี ๑๐ ทศนั้นเข้าช่วยผจญ ยังพระยามารกับเสนาให้ปราชัย แต่ในเวลาพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคตแล้วบรรดามุขพเนนิวานาสนุสสติญาณในปฐมยาม, ได้ทิพพจักขุญาณในมัชฌิมยาม, ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาปฏิจาสุมุบาท ทั้งฝ่ายเกิดฝ่ายดับ สาวหน้าสาวกลับไปมาในปัจฉิมยาม, ก็ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณในเวลาอรุณขึ้น.

ในประพจน์เหตุเหล่านี้ ข้อที่จะพึงปรารถนา มีแต่เรื่องผจญมาร. สันนิษฐานเห็นว่า เป็นเรื่องแสดงน้ำพระหฤทัยของพระมหาบุรุษ โดยบุคคลลาภิรญาณ คือกล่าวเปรียบด้วยตัวบุคคล. กิเลสกำเปรียบด้วยพระยามาร, กิเลสอันเป็นฝ่ายเดียวกัน เปรียบด้วยเสนามาร. กิเลสเหล่านั้น เกิดขึ้นท่องเที่ยวอยู่ในจิตของพระมหาบุรุษ ให้นึกถึงความเสวยสุขสมบัติในปางหลังและทวนกลับ เปรียบด้วยพระยามารยกพลเสนามาผจญ. พระบารมี ๑๐ ทศนั้น คือ ทาน ๑ ศีล ๑ เนกขัมมะ คือความออกจากกามได้แก่บรรพชา ๑ ปัญญา ๑ วิริยะ ๑ ขันติ ๑ ความสัจย์ ๑ อธิฐาน คือความมั่นคง ๑ เมตตา ๑ อุเบกขา

คือความวางเฉยได้ ๑ พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญพระบารมีเหล่านี้มา
ทรงนึกถึงแล้ว ทำพระหฤทัยให้หนักแน่น เปรียบด้วยตั้งมหาปฐพี
ไว้ในที่เป็นพยาน, ทรงเอาพระคุณสมบัติเห็นปานนั้น มาหักพระหฤทัย
ห้ามความคิดกลับหลังเสียได้เป็นเด็ดขาด เปรียบด้วยเสียงพระบารมี
ผจญมารได้ชัยชนะ. เรื่องนี้ได้ถอดใจความแสดงโดยธัมมาธิฎฐาน
กล่าวตามสภาพ จะพึงมีเช่นนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้พระปัญญาตรัสรู้ธรรมพิเศษ เป็นเหตุ
ถึงความบริสุทธิ์จากกิเลสอาสวะ จึงได้พระนามว่า 'อรหัน' และตรัสรู้
ชอบโดยลำพังพระองค์เอง จึงได้พระนามว่า 'สมมาสมพุทฺโธ' ๒ บท
นี้เป็นพระนามใหญ่ของพระองค์ ได้โดยคุณนิมิตอย่างนี้แล.

ปฐมโพธิกาล

ปริเฉทที่ ๖

ปฐมเทศนา และ ปฐมสาวก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมพิเศษแล้ว เสด็จประทับอยู่ ณ ภายใตร่มไม้พระมหาโพธิ์นั้น, เสวยวิมุตติสุข (คือ สุขเกิดแต่ความพ้นจากกิเลสอาสวะ) สิ้นกาล ๗ วัน. ครั้งนั้น พระองค์ทรงพิจารณา ปฏิจสงฺมุปบาทที่พระองค์ได้ทรงกำหนดรู้แล้วนั้น ตามลำดับและ ถอยกลับ ทั้งข้างเกิดทั้งข้างดับ ตลอดยาม ๓ แห่งราตรีแล้ว เปล่ง อุทาน* (คือ พระวาจาที่ตรัสออกด้วยความเบิกบานพระหฤทัย) ในยาม ละครั้ง.

อุทานในยามต้นว่า "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ."

อุทานในยามเป็นท่ามกลางว่า "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย (ว่าเป็นเหตุสิ้นแห่งผลทั้งหลายด้วย)."

๑. พุ. อุ. ๒๕/๓๔-๖. มหาวคค. ปจิม. ๔/๒,๓,๔.

อุทานในยามที่สุดว่า "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่, เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้ ครอบพระอาทิตย์อุทัยกำจัดมืด ทำอากาศให้สว่างฉะนั้น."

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากภายใต้ร่มไม้พระมหาโพธิ์นั้น ไปยังภายใต้ร่มไม้ไทร ซึ่งเป็นที่พักแห่งคนเลี้ยงแพะ อันได้ชื่อว่า 'อชปาลนิโครธ' อันตั้งอยู่ในบุรพทิศแห่งพระมหาโพธิ์, ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน. ครั้งนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่ง มีชาติแห่งคนมักตวาดผู้อื่นว่า 'หี หี' เป็นปรกติ มาอยู่ที่นั่น, ทูลถามถึงพราหมณ์และธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ว่า "บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร? และธรรมอะไรทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์?" พระองค์ตรัสตอบว่า "พราหมณ์ผู้ใดมีบาปกรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องชูผู้อื่นว่า 'หี หี' เป็นคำหยาบ และไม่มีกิเลสอันข้อมจิตให้ติดแน่นจนน้ำฝาด มีตนสำรวมแล้ว ถึงที่สุดจบเวทแล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่เสร็จแล้ว, ผู้นั้น ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้นในโลกแม้หน่อยหนึ่ง ควรกล่าวถ้อยคำว่า ตนเป็นพราหมณ์โดยธรรม." พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงสมณะและธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นสมณะว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ในพระพุทธศาสนา โดยโหวตพราหมณ์ ด้วยพระวาจานี้.

อธิบายว่า คนพวกหนึ่ง ถือตัวว่าเป็นเหล่ากอสีบเนื่องมาแต่

พรหม จึงได้นามว่า 'พราหมณ์' แปลว่าเป็นวงศ์พรหม^๑ พราหมณ์นั้น ระวางชาติชอบตนไม่ให้ปนคละด้วยชาติอื่น แม้จะหาสามีภรรยา ก็หาแต่ในพวกคนเท่านั้น, เขาถือว่า พวกเขาเป็นอุกโตสุชาติ เกิดดีแล้วทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดา, เป็นสังสุทธกณิ มีกรรมเป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดี, แม้ชาติอื่นที่นับว่าต่ำกว่าชาติพราหมณ์ก็ยอมนับถือพราหมณ์, แม้พวกกษัตริย์ผู้ถือตนว่ามีชาติสูง ก็ยอมนับถือพราหมณ์ เช่นเจ้านายทรงนับถือพระฉะนั้น.

พราหมณ์นั้น มีวิธีลอยบาป คือตั้งพิธีอย่างหนึ่งเป็นการประจำปี ที่เรียกว่า 'ศิวราตรี' ในพิธีนั้น เขาลงอาบน้ำในแม่น้ำ สระเกล้าชำระกายให้หมดจดแล้ว ถือว่าได้ลอยบาปไปตามกระแสน้ำแล้ว เป็นสิ้นบาปกันคราวหนึ่ง, ถึงปีก็ทำใหม่.^๒ เขามีเวท คือตำหรับแสดงคำนวณอ่อนวอนเทวดาและการบูชาัญญกับทั้งมนต์สำหรับเซ่น และกิจที่จะต้องทำในศาสนาของเขา ๓ อย่าง ชื่ออิรุพเพท^๓ ๑ ยชูปเพท^๔ ๑ สามเพท^๕ ๑. ถ้าเติมอถัพพนเพท^๖ เข้าด้วย ก็เป็น ๔. พราหมณ์ผู้กำลังเรียนเพททั้ง ๓ หรือทั้ง ๔ นั้น ชื่อ 'พรหมจารี' ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เรียนจบแล้ว ชื่อว่าถึงที่สุดเพทหรืออยู่จบพรหมจรรย์แล้ว คือเสร็จกิจเป็นเหตุอยู่ในสำนักครู. พราหมณ์ก็คือคนชาตินั้น ธรรมที่

๑. คู. ส. วิ. ปจ.ม. ๓๑๕. ๒. ดูพระราชพิธีสิบสองเดือน. ๓. ฤคเวท ตำหรับแสดงพิธีสวดมนต์เวลาทำพิธีกรรม. ๔. ยชुरเวท ตำหรับแสดงพิธีทำกิจบูชาัญญ. ๕. สามเวท ตำหรับแสดงพิธีสวดเป็นทำนองในเวลาทำพิธีต่าง ๆ. ๖. อถรรพนเวท ตำหรับแสดงพิธีรักษาโรคและไล่ผีที่เข้าสิงในกายมนุษย์. ดูพิสดารในคำอธิบายและอภิธานสำหรับประกอบเรื่องนารายณ์สิบปางของสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ หน้า ๑๕ พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๔๖๖.

ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ ก็คือไตรเพท.

ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้โวหารนั้น แต่เปลี่ยนแปลงสมณะและธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นสมณะว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ ในพระพุทธศาสนา ด้วยพระวาจา^๑นั้น. พรรณนาความว่า บุคคลผู้ยังบาปให้สงบระงับจากสันดาน ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ พราหมณ์นั้นละกิเลสที่ทำให้เป็นผู้คร่ำคร่าเยอหยิ่งและข้อมจิตให้ติดแน่นในกามารมณ์แล้ว จึงชื่อว่ามีบาปอันลอยเสียแล้ว, ได้ศึกษาจบวิทยาอย่างยอก ๓ ประการในศาสนาเสร็จแล้ว จึงชื่อเข้าถึงที่สุดจบเวทแล้ว, มีกิจที่จำจะต้องทำในการละสิ่งอันควรละ เจริญถึงอันควรเจริญ ได้ทำเสร็จแล้ว ไม่ต้องเพียรเพ่งกิจอื่นอีก จึงชื่อว่า มีพรหมจรรย์^๒ได้อยู่เสร็จแล้ว.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้ชปาโลนิโครธ ไปยังไม้จิกซึ่งได้นามว่า 'มูจลินท์' อันตั้งอยู่ในทิศอาคเนย์แห่งพระมหาโพธิ, ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ทรงเปล่งอุทาน ณ ที่นั้นว่า " ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้มีธรรมได้ดับแล้ว ยินดีอยู่ในที่สงบ รู้เห็นตามเป็นจริงอย่างไร, ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความปราศจากกำหนด คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก, ความนำอัสมิมานะ คือถือว่าตัวตนให้หมดได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง." "

พระคันถรจนจารย์^๓ แสดงประพจน์เหตุในสถานที่นี้ว่า ผนตก

๑. พุ. อุ. ๒๕/๘๖. มหาวคค. ปจม. ๔/๖.

๒. สมนต. คติย. ๑๐.

พร้า เจ็ดด้วยหนวดตลอด ๗ วัน พระยานาคชื่อ 'มูจลินท์' เข้ามาวงด้วยขนาด ๗ รอบ และแผ่พังพานปกพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะป้องกันฝนและลมมิให้ถูกพระกาย, ครั้นฝนหายแล้ว คลายขนาดออก จำแลงเพศเป็นมาณพ มายืนเฝ้า ณ ที่เฉพาะพระพักตร์, พระองค์ได้ทรงเปล่งอุทานมีความดังกล่าวแล้ว.

เรื่องนี้ เห็นว่าพรรณนาเทียบด้วยปางเทวรูปนาคปรก. อันปางนาคปรกนั้น ไม่เฉพาะมีแต่พระพุทธรูป เทวรูปก็มี และเข้าใจว่ามีมาก่อนพระพุทธรูปด้วย. พวกที่เรียกว่านาคนั้น น่าจะได้แก่พวกที่นับถือเทวรูปนาคปรกนี้เอง, ยังไม่เคยพบตำนาน เป็นแต่ได้เห็นรูปที่ทำได้. เทวรูปชนิดนี้มีเทวสถานเมืองลพบุรีเป็นอันมาก ทำด้วยศิลา องค์ใหญ่ ๆ แต่ปั้นพอกแปลงเป็นพระพุทธรูปและปิดทอง, ที่ยังไม่ได้แปลงหรือที่รอยปั้นหลุดออกแล้ว แลเห็นเป็นเทวรูปตามเดิม, ไม่พบตำนานแห่งเทวรูปนาคปรก จะถอดความให้ชัดกว่านี้ไม่ถนัด.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้มูจลินท์ไปยังไม่เกิดซึ่งได้นามว่า 'ราชาตนะ' อันตั้งอยู่ในทิศทักษิณแห่งพระมหาโพธิทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน. สมัยนั้น พาณิช ๒ คน ชื่อคบุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทางจากอุกกถชนบทถึงที่นั่น, ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นไม้ราชาตนะ จึงนำข้าวสุตตุง ข้าวสัตตูก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวายแล้ว, ยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. พระองค์ทรงรับแล้ว เสวยเสร็จแล้ว, พาณิช ๒ คนนั้นกราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสก อ่างพระองค์กับพระธรรมเป็นสรณะเป็น

ปฐมอุบาสกในพุทธกาลแล้วหลีกไป.

พระคันถรจนจารย์กล่าวระพฤติเหตุในสถานที่นี้ ขยายให้
เชิงออกไปว่า สองพณิชมาพบพระผู้มีพระภาคเจ้า^๑ เพราะเทวดา
บอก, และในเวลานั้นบาตรทรงหามีไม่ เพราะหายเสียแต่คราวทรง
รับข้าวปายาสของนางสุชาดาแล้ว ทรงดำริว่า พระตถาคตเจ้าท่าน
ไม่รับบิณฑบาตด้วยพระหัตถ์ จักทำไฉนหนอ? ท้าวจาตุมหาราช^๒
องค์ทรงทราบพระพุทธรดำริแล้ว ต่ำนำบาตรศิลาองค์ละใบเข้าไป
ถวาย, ทรงรับและอธิษฐานเข้าเป็นใบเดียวกันแล้ว ทรงรับข้าว
สัตต๒ ชนิดของ ๒ พณิชด้วยบาตรนั้น.

เรื่องนี้ พรรณนาเทียบด้วยวัตถุอะไร สันนิษฐานไม่ถนัด,
บางทีจะเพ่งอรรถว่าเป็นทักษิณเอย ควรรับสักการะอันทายกจะพึงนำมา
ถวายแต่ ๔ ทิศกระมัง? เพราะท้าวจาตุมหาราชเป็นเจ้าของทิศองค์
ละทิศ, และเมื่อกล่าวในตอนรับบิณฑบาตทาน ถวายบาตรเป็น
เหมาะกว่าอย่างอื่น ทั้งจะได้แทนบาตรเดิมที่หายเสียด้วย.

ความในปริเฉทนี้ เรียงตามโครงเรื่องแห่งบาลีมหาวรรคพระ
วินัย.^๓ ฝ่ายพระอรรถกถาจารย์^๔ แทรกความในระหว่างเสด็จอยู่ที่พระ
มหาโพธิ์และที่ชบาลนิโคระว่า เสด็จจากพระมหาโพธิ์ไปทางทิศ
อีสาน เสด็จขึ้นจ้องดูพระมหาโพธิ์ด้วยมิได้กระพริบพระเนตรตลอด
๗ วัน, สถานที่นั้นเรียกว่า 'อนิมิสเจดีย์,' เสด็จกลับจากที่นั้น

๑. สมนต. ตติย. ๑๒. ๒. ทิศบูรพา ท้าวธตรัฐ, ทิศทักษิณ ท้าววิรูปหก, ทิศปัจจิม
ท้าววิรูปักข์, ทิศอุดร ท้าวภูเวร. ๓. มหาวคค. ปจม. ๔/๔-๗. ๔. สมนต. ตติย. ๘.

มาหยุดในระหว่างกลางแห่งพระมหาโพธิและอนิมิสเจดีย์ ทรงนิรมิต
ที่จงกรมขึ้นแล้ว เสด็จจงกรม ณ ที่นั่นถ้าน ๗ วัน, สถานที่นั้น
เรียกว่า 'รัตนจงกรมเจดีย์,' ในสัปดาห์ที่ ๔ เทวดานิรมิตเรือน
แก้วขึ้นในทิศปัจฉิมหรือในทิศพายัพแห่งพระมหาโพธิ เสด็จนั่งขัด
บัลลังก์ ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกสิ้น ๗ วัน, สถานที่นี้เรียกว่า
'รัตนขจรเจดีย์' ต่อนี้จึงเสด็จไปมอชपालนิโครธ, ตามนัยนี้ เพิ่มสถาน
ในจังหวัดพระมหาโพธิ อันเรียกว่า 'โพธิมณฑล' อีก ๓ สถาน,
เพิ่มกาลเข้าอีก ๓ สัปดาห์, รวมเป็น ๗ สถาน ๗ สัปดาห์. การเพิ่ม
สถานและกาลเข้าดังนี้ น่าจะเก็บเอามาจากหนังสืออื่น อันกล่าว
แปลกออกไปจากมหาวรรค.

สมัยที่ว่าเก็จประทับอยู่ ณ สถานนั้น ๆ ค่ำบดสัปดาห์หนึ่ง
นั้น นำใคร่ครวญอยู่บ้าง. การนับสัปดาห์นั้น คือ นับขুবวาระ ๗
อย่างที่พวกอังกฤษนับว่า วิค*, ไทยเราเอาอย่างมาใช้เรียกว่า อาทิตย์.
ครั้งบาลีการนับสัปดาห์มีแจ้งแล้ว แต่การนับวาระหาปรากฏไม่.
ตรงกันข้ามกับการนับของพวกเรา ๆ รู้จักนับวาระมานานแล้ว เรียก
ชื่อวาระตามชื่อ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวเคราะห์อื่น* แต่ไม่
รู้จักนับสัปดาห์ ฟังเอาอย่างฝรั่งมาใช้เมื่อภายหลัง. วาระและ
สัปดาห์เป็นคู่กัน มีต้องมีด้วยกัน, สันนิษฐานเห็นว่า ครั้งบาลี
ชะรอยจะไม่ได้ใช้เรียกชื่อวาระตามพระเคราะห์ทั้ง ๗. ชะรอยจะเรียก
นับสังขยาว่า วาระที่ ๑ ที่ ๒ ไปจนถึงที่ ๗ เหมือนพวกจีนนับ เป็น

๑. week. ๒. อังคาร, พุธ, พฤหัสบดี, ศุกร์, เสาร์.

แต่ของเขามีสุญวาระหน ๑ จึงมีในลำดับเพียง ๖. บางทีในเรื่องเดิมจะกล่าวว่ ที่ ๑ แห่งสัปดาห์เสด็จประทับอยู่ที่นั่น, ที่ ๒ แห่งสัปดาห์เสด็จประทับอยู่ที่นี้, ภายหลังเข้าใจปนกันไปเป็นสัปดาห์ที่ ๑ สัปดาห์ที่ ๒.

เพราะกำหนดวันเสด็จอยู่ ณ โภธิมณฑลมาก ทั้งเข้าใจว่า เสด็จนั่งอยู่กับที่ไม่ได้เสวยพระอาหาร, พระอรรถกถาจารย์จึงพรรณนาว่า ข้าวปายาสที่นางสุชาดาถวายนั้น ป็นเป็นคำได้ ๔๕ คำ พอไปได้, วันละคำ. ถ้าเข้าใจว่า การเสวยพระอาหารไม่มีเหตุ ก็ไม่ได้กล่าวถึงเล่นในเวลาเลิกทุกกริยา วันจะนานเท่าไรก็ได้.

ในสมัยเสด็จอยู่ที่ม้อชपालนิโครชนั้น พระอรรถกถาจารย์หาได้กล่าวถึงพราหมณ์เข้าไปเฝ้าไม่, กล่าวถึงธิดามาร ๓ คน คือ นางคันทหา นางอรดี นางราคา อาสาพระยามารผู้บิดา และเข้าไปประโลมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอาการจ่าง ๆ แต่พระองค์มิได้ใยดี, ความขื่อนี้ แต่งขยายเป็นบุคคลาธิษฐานจากกาถา ตรัสตอบแก่พราหมณ์ แสดงพราหมณ์คือสมณะ และธรรมทำให้เป็นพราหมณ์คือสมณะนั่นเอง และชื่อธิดามาร ก็บ่งอยู่แล้ว.

แสดงความสืบนุสนธิต่อไปว่า ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากร่มไม้ราชายตนะ กลับไปประทับ ณ ร่มไม้ชपालนิโครชอีก, ทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วว่าเป็นคุณอันลึก ยากที่บุคคลผู้ยินดีในกามคุณจะตรัสรู้ตามได้ ท้อ

พระอุปัชฌาย์เพื่อจะตรัสสั่งสอน, แต่อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงพิจารณาอีกเล่า ว่าจะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมนั้นบ้างหรือไม่? ก็ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่า บุคคลผู้มีกิเลสน้อยเบาบางก็มี, ผู้มีกิเลสหนักก็มี, ผู้มีอินทรีย์คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา กล้าก็มี, ผู้มีอินทรีย์อ่อนก็มี, ผู้มีอาการอันดีก็มี, ผู้มีอาการอันชั่วก็มี, เป็นผู้จะฟังสอนให้รู้ได้โดยง่ายก็มี, เป็นผู้จะฟังสอนให้รู้ได้โดยยากก็มี, เป็นผู้สามารถจะรู้ได้ก็มี, เป็นผู้ไม่สามารถจะรู้ได้ก็มี. มีอธิบายเป็นคำเปรียบว่า ในกอบอุบลคือบัวขาว ในกอบปทุมคือบัวหลวง หรือในกอบนุททริกคือบัวขาว, ดอกบัวที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุปถัมภ์ไว้, บางเหล่ายังจมในน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ. ในดอกบัว ๓ อย่างนั้น ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำแล้วนั้น กอขั้วมีศรัทธาพระอาทิตย์อยู่ จักบาน ณ วันนี้, ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำนั้น จักบาน ณ วันพรุ่งนี้, ดอกบัวที่ยังไม่ขึ้นจากน้ำ ยังตั้งอยู่ภายในน้ำ จักบาน ณ วันต่อ ๆ ไป, ดอกบัวที่จะบานมีต่างชนิดกันใด เวไนยสัตว์ก็มีต่างพวกกันนั้น; ผู้มีกิเลสน้อยเบาบาง มีอินทรีย์กล้า มีอาการอันดี เป็นผู้ที่จะฟังสอนให้รู้ได้โดยง่าย ก็อาจจะรู้ธรรมพิเศษนั้นได้ฉับพลัน, ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้น เป็นประมาณกลาง ได้รับความในปฎิบัติเป็นบุพพภาค จนมีอุปนิสัยแก่กล้าก็สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษนั้นดุจเดียวกัน, ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้นยังอ่อน หรือหาอุปนิสัยมิได้เลย ก็ยังควรได้รับแนะนำในธรรมเบื้องต้นไปก่อน เพื่อบำรุงอุปนิสัย; เมื่อเป็นเช่นนี้ พระธรรม-

เทศนาคงไม่ไร้ผล จักยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่คนทุกเหล่า, เว้นแต่จำพวกที่ไม่ใช่เวไนย คือไม่รับแนะนำ ที่เปรียบด้วยดอกบัวอันเป็นภักษาแห่งปลาและเต่าฉิบหายเสีย. ครั้นทรงพิจารณาด้วยพระญาณหยั่งทราบเวไนยสัตว์ ผู้จะได้รับประโยชน์จากพระธรรมเทศนาดังนั้นแล้ว, ได้ทรงอธิษฐานพระเหตุที่ยินที่จะแสดงธรรมสั่งสอนมหาชน และตั้งพุทธปณิธานจะใคร่ดำรงพระชนม์อยู่ กว่าจะได้ประกาศพระศาสนาแพร่หลาย ประดิษฐานให้ถาวร สำเร็จประโยชน์แก่ชนนิกรทุกเหล่า.

ในอภินิหารนี้ พระคันถรจนจารย์แสดงความเป็นลำดับแห่งพระเหตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า น้อมไปเพื่อทรงชวนชวนน้อยเสียดังนั้น, ท้าวสหัมบดีพรหม ทราบพระพุทธานุญาตแล้ว ลงมาจากพรหมโลก กราบทูลอาราธนาเพื่อทรงแสดงธรรมอ้างว่า สัตว์ผู้มีกิเลสเบาบางอาจรู้ได้ก็มีอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาสอบด้วยพระญาณ ก็ได้เห็นสัตว์มีประการต่าง ๆ เปรียบดุจดอกบัวต่างชนิด อันจะบานในวันเป็นลำดับดังนั้นแล้ว ก็ทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม เพื่อจะทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์.

สันนิษฐานเห็นว่า เรื่องนี้กล่าวขยายพระพุทธานุญาตการ แสดงพระธรรมเทศนาเป็นบุคคลลาภีฐาน. พรหมนั้นมีเมตตากุณาเป็นวิหารธรรม, กล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหม ก็คือกล่าวถึงพระกุณา

ในสัตว์โลกนั่นเอง. กล่าวถึงพรหมกราบทูลอาราธนา ก็คือกล่าวถึงพระกรุณา ทำให้กลับทรงพระปรารภถึงการแสดงธรรมอีกเล่า. กล่าวถึงทรงรับอาราธนาของพรหม ก็คือทรงเปิดช่องแก่พระกรุณาให้เป็นปุเรจาริก คือไปข้างหน้า.

ครั้นพระองค์ทรงอธิษฐานพระหฤทัย เพื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาอย่างนั้นแล้ว ทรงพระดำริหาคนผู้สมควรรับเทศนา ครั้งแรก ทรงพระปรารภถึงอาหารดาบสและอุทกดาบส ที่พระองค์ได้เคยอยู่อาศัยศึกษาลัทธิของเธอในกาลก่อนว่า เธอทั้งสองเป็นผู้ฉลาดทั้งมีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน, แต่เธอทั้งสองสิ้นชีพเสียแล้ว มีความฉิบหายเสียจากคุณอันใหญ่ ถ้าได้ฟังธรรมนี้แล้วคงรู้ได้โดยพลันทีเดียว, ภายหลังทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์ว่ามีอุปการะแก่พระองค์มาก ได้เป็นผู้อุปัฏฐากพระองค์เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา, ทรงกำหนดลงว่าจะแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน, เบื้องหน้าแต่นี้ เสด็จออกจากต้นอชปาลนิโครธ, ตามอรรถถลาในเช้าวันขึ้น ๑๔ ค่ำแห่งเดือนอาสาฬหะ คือเดือน ๘, ทรงพระดำเนินไปโดยทางที่จะไปยังเมืองพาราณสี อันเป็นนครหลวงแห่งกาฬิชนบท, ครั้นถึงตำบลเป็นระหว่างแห่งแม่น้ำคยากับแดนพระมหาโพธิ์ต่อกัน พบอาชีวกผู้หนึ่งชื่ออุปกะเดินสวนทางมา, อุปกะเห็นสีพระฉวีของพระองค์ ผุดพ่อง นึกประหลาดใจ อย่างจะใคร่ทราบว่ ใครเป็นศาสดา ผู้สอนของพระองค์ จึงทูลถาม. พระองค์ตรัสตอบแสดงความว่า

พระองค์เป็นสยัมภู ผู้เป็นเองในทางตรัสรู้ ไม่มีใครเป็นครูสั่งสอน. อุปกะไม่เชื่อ ตันศิริชะแล้วหลีกไป. พระองค์ก็เสด็จไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี อันเป็นที่อยู่แห่ง ปัญจวัคคีย์นั้น ในเย็นวันนั้น.

ฝ่ายปัญจวัคคีย์ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึง นึกหมายกันว่า พระสมณโคดมนี้ มีความมักมาก คลายเพียร เวียน มาเพื่อความมักมากเสียแล้ว มาอยู่ ณ บัดนี้, ในพวกเราผู้ใดผู้หนึ่งไม่ ฟังไหว้ ไม่ฟังลุกขึ้นต้อนรับเธอ ไม่ฟังรับบาตรจีวรของเธอเลย ก็แต่ว่า ฟังตั้งอาสนะที่นั่งไว้เถิด ถ้าเธอปรารถนาก็จักนั่ง. ครั้นพระ องค์เสด็จเข้าไปถึงแล้ว เธอพูดกับพระองค์ด้วยโวหารไม่เคารพ คือ พูดออกพระนาม และใช้คำว่า 'อาวุโส' พระองค์ทรงห้ามเสียแล้ว ตรัสบอกว่า เราได้ตรัสรู้มฤคธรรมโดยชอบเองแล้ว ท่านทั้งหลาย คอยฟังเถิด เราจักสั่งสอน, ท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอนอยู่ ไม่ช้าสักเท่าไร ก็จะได้บรรลุอมฤตธรรมนั้น. ปัญจวัคคีย์กล่าวค้าน ลำเลิกเหตุในปางหลังว่า " อาวุโส โคดม แม้แต่ด้วยความประพฤติ อย่างนั้น ท่านยังไม่บรรลุธรรมพิเศษได้, บัดนี้ ท่านมาปฏิบัติเพื่อความ เป็นคนมักมากเสียแล้ว เหตุไฉนท่านจะบรรลุธรรมพิเศษได้แล้ว? " พระองค์ทรงตักเตือน, เธอพูดคัดค้านโต้ตอบกันอย่างนั้นถึง ๒-๓ ครั้ง พระองค์จึงตรัสเตือนเธอให้ตามระลึกถึงความหลังว่า " ท่านทั้งหลาย จำได้อยู่หรือ วาจาเช่นนี้ เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้? " ปัญจวัคคีย์นึกขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ไม่เคยมีเลย, จึงมีความสำคัญ

ในอันจะฟังพระองค์ทรงแสดงธรรม.

ก็คำว่าอมฤตธรรมนั้น เป็นสำนวนเรียกตามโวหารพราหมณ์ มีเรื่องเล่าไว้ในมหาภารตะว่า ในกาลก่อน เทวดาเป็นอันมาก อยากรับสั่งให้กวนพระมหาสมุทร จะเกิดน้ำทิพย์ที่ดื่มเข้าไปแล้ว ทำผู้ดื่มไม่ให้ตาย, เทวดาทิ้งหลายก็กวนพระมหาสมุทร ตามคำพระเป็นเจ้ารับสั่ง. เมื่อกวนนั้น ใช้ภูเขารองข้างล่างเขาหนึ่ง วางข้างบนเขาหนึ่ง ทำทางคล้ายโม่สำหรับโม่แป้ง และเอานาคพันเขาข้างบนช่วยกันชัก ๒ ข้าง. อาศัยความร้อนที่เกิดเพราะความหมุนเวียนแห่งภูเขา ดินโม่ทั้งปวงที่เป็นเกสรขบนภูเขา กายรสไหลลงไปในมหาสมุทร จนขึ้นเป็นปลักแล้ว เกิดเป็นน้ำทิพย์ในท่ามกลางมหาสมุทร เรียกว่า 'น้ำอมฤต' บ้าง น้ำ 'สุรามฤต' บ้าง แปลว่าน้ำทำผู้ดื่มไม่ให้ตายของเทวดา. เทวดาได้ดื่มน้ำอมฤตนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่ตาย จึงได้นามว่า 'อมระ' แปลว่าผู้ไม่ตาย, ศัพท์นั้นเป็นเครื่องใช้เรียกเทวดาแต่ครั้งนั้นมา. ส่วนพระพุทธศาสนาแสดงว่า สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา, ผู้เกิดแล้วจะไม่ตายไม่มีเลย ก็แต่ว่า ความรู้สึกว่า ตายหรือไม่ตาย จะมีได้ด้วยอุบายอย่างหนึ่ง คือคนที่ไม่เคยได้สดับ ละอัสมิมานะไม่ได้ ถ้ามั่นสิ่งนั้น ๆ ว่าเรา ว่าของเรา, ว่าเขา ว่าของเขา, เมื่อสิ่งนั้น ๆ แยกไปดับไป ก็เข้า

๑. เป็นชื่อหนังสือแสดงเรื่องสงครามใหญ่ระหว่างปาณฑพและโอรยกษัตริย์ เพื่อแย่งความเป็นใหญ่ในหัสตินาปุระ นครหลวงของกษัตริย์จันทวงศ์ไปรพโคตร: มี ๑๘ บรรพ.

ใจว่า เราตาย ของเราตาย. เขาตาย ของเขาตาย. ฝ่ายผู้ที่ได้สดับแล้ว ทำในใจโดยชอบ ละอัสสมิมานะได้ขาด ไม่ถือมั่นดังกล่าวแล้ว เมื่อสิ่งนั้น ๆ แยกดับไป ก็ไม่สำคัญว่า เราตาย ของเราตาย, เขาตาย ของเขาตาย, เห็นเป็นแต่สภาพอันหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป, ธรรมของผู้ที่เห็นอย่างนี้ ควรเรียกว่า 'อมฤต' ได้ จึงใช้โวหานี้สืบมา.

ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเตือนปัญจวัคคีย์ให้ตั้งใจฟังได้แล้ว ตามอรรถกถาว่า รุ่งขึ้นวันอาสาฬหบูชา พระองค์ตรัสปฐมเทศนา^๓ ประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ตั้งนี้ว่า " ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่ควรเสพ, คือประกอบตนให้พัวพันด้วยสุขในกาม เป็นกรรมอันเลว เป็นเหตุตั้งบ้านตั้งเรือน เป็นของคนมีกิเลสหนา, ไม่ใช่ของคนอริยะคือผู้บริสุทธิ์ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, กามสุขัลลิกานุโยค^๑อย่าง ๑, ประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่าให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ, ไม่ทำผู้ประกอบให้เป็นอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, อตถกิลมถานโยค^๑อย่าง ๑, อันบรรพชิตไม่ควรเสพ. ข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นี้ เราได้ตรัสรู้แล้ว, ทำดวงตาคือปริชาญาณ, เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพานคือสิ้นตัณหาเครื่องรัดรั้ง. มัชฌิมาปฏิปทานั้นอย่างไร? มัชฌิมาปฏิปทานั้น คือทางมีองค์ ๘ ทำผู้ดำเนินให้เป็นอริยะอันนี้เอง. องค์ ๘ นั้นอะไรบ้าง? องค์ ๘ นั้นคือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การ

๑. สมนต. ตติย. ๑๕. ๒. ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร. มหาวกค. ๔/๑๗. ส. มหาวาร ๑๕/๕๒๗.

งานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระวังชอบ ๑
ตั้งใจชอบ ๑. มัชฌิมาปฏิปทานี้แล เราได้ตรัสรู้แล้ว ทำดวงตาคือ
ปรีชาญาณ, เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ
รู้ดี เพื่อนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ เป็นของจริงของอริยบุคคล
คือทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์,
ความแค้นใจ ความรำพัน ความเจ็บไข้ ความเสียใจ ความคับ
ใจ เป็นทุกข์ทุกอย่าง ๆ, ความประจวบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็น
ทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความปรารถนา
ไม่ได้สมหวัง เป็นทุกข์ ข้อนี้ ก็เป็นของจริงของอริยบุคคล คือเหตุ
ให้ทุกข์เกิดขึ้น ตัณหาคือความทะยานอยากอันใด ทำความเกิด
อีก เป็นไปกับการกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน เพลินนักใน
อารมณ์นั้น ๆ. ตัณหานี้เป็นอย่างไร ? กามตัณหา คือความทะยาน
อยากในอารมณ์ที่ใคร่ ๑ ภวตัณหา คือความทะยานอยากในความมี
ความเป็น ๑ วิภวตัณหา คือความทะยานอยากในความไม่มีไม่เป็น ๑
ตัณหา ๓ ประการนี้แล เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด. ข้อนี้ ก็เป็นของจริงของ
อริยบุคคล คือความดับทุกข์ ความดับด้วยไม่ติดขัดอยู่ได้ โดย
ไม่เหลือแห่งตัณหานั้นแล ความสละ ความวาง ความปล่อย ซึ่ง
ตัณหานั้นแล ความที่ตัณหานั้นแล ไม่พัวพันติดอยู่ เป็นความดับ
ทุกข์. ข้อนี้ ก็เป็นของจริงของอริยบุคคล คือทางถึงความดับทุกข์.
ทางมีองค์ ๘ เป็นอริยะนี้แล คือปัญญาเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑
วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑

ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑ เป็นทางถึงความดับทุกข์, ภิภุขั้ทั้งหลาย
ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ใน
ธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้เคยฟังแล้วในกาลก่อนว่า ข้อนี้ ทุกข์ และ
ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา และเราก็ได้กำหนดรู้แล้ว, ข้อนี้
เหตุให้ทุกข์เกิด ๆ นี้ควรละเสีย และเราก็ได้ละเสียแล้ว, ข้อนี้ ความ
ดับทุกข์ ๆ นี้ควรทำให้แจ้งชัด และเราก็ได้ทำให้แจ้งชัดแล้ว, ข้อนี้
ทางถึงความดับทุกข์ ๆ นี้ควรทำให้เกิด และเราก็ได้ทำให้เกิดแล้ว
ภิภุขั้ทั้งหลาย ปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นแล้วอย่างไร ในอริย-
สัจ ๔ เหล่านี้ของเรา อันมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่
หมดจดเพียงใดแล้ว เรายังไม่อาจยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
ไม่มีใครสู้ในโลกเพียงนั้น. เมื่อใด ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นแล้ว
อย่างหรร ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเราหมดจดดีแล้ว, เมื่อนั้น เรา
อาจยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีใครสู้ในโลก ก็แล
ปัญญาอันรู้อันเห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า " ความหลุดพ้นของเราไม่
กลับกำเริบ ความเกิดครั้งนี้เป็นหนที่สุดแล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก. "

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ ธรรมจักขุ
คือดวงตาอันเห็นธรรม ปราศจากธุลีมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน
โกณฑัญญะว่า " สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้ง
หมดมีความดับเป็นธรรมดา. " พระองค์ทรงทราบที่ท่านโกณฑัญญะ
ได้เห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า ' โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ๆ '

๑. ธรรมจักขุชนิดนี้ พระอรธกถาจารย์กล่าวว่า พระโศคาปัตติมรรค, ท่านผู้ได้เป็น
พระโศคาบันน์ ว. ว.

เพราะอุทานว่า 'อัญญาสิ' ที่เป็นภาษามคธ แปลว่า 'ได้รู้แล้ว ๆ' คำว่า 'อัญญาโกณฑัญญะ' จึงได้เป็นชื่อของท่าน ตั้งแต่กาลนั้นมา.

ในพระธรรมเทศนาที่แรกนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกที่สุด ๒ อย่างขึ้นแสดงว่า อันบรรพชิตไม่ควรเสพ ก่อนเรื่องอื่น เพราะเป็นโทษสำคัญกว่าโทษอย่างอื่น ทำบรรพชิตไม่ให้เป็นบรรลุธรรมพิเศษได้, และบรรพชิตในครั้งนั้น หมกมุ่นอยู่ในที่สุดทั้ง ๒ อย่างนั้น ก็คงมีเป็นพื้น.

มีเรื่องเล่าในหนังสือมหาภารตะ ของพวกพราหมณ์ว่า ฤๅษีทั้งหลายล้วนเป็นคนมีเมียมีลูกทั้งนั้น, เพราะเขาถือกันว่า ชายใดไม่มีลูกชาย ชายนั้นตายไปต้องตกขุมนรกอันหนึ่ง เรียกว่า 'ปุตตะ,' ถ้ามีลูกชาย ๆ นั้นช่วยป้องกันไม่ให้ตกขุมนรกนั้นได้, ศัพท์ว่า 'บุตร' จึงได้เป็นเครื่องเรียกลูกผู้ชายสืบว่า แปลว่าผู้ป้องกันพ่อจากขุมนรก ซึ่งเรียกว่า 'ปุตตะ.' ไซ้แต่เท่านั้น ฤๅษีทั้งหลายนั้น เป็นที่นับถือว่าเป็นผู้ให้สวัสดิมงคลได้ด้วย, ถ้าลูกสาวของใคร จะแต่งงานกับผู้ใดคนหนึ่ง, มารดาบิดาต้องขอสวัสดิมงคลแก่ฤๅษี ซึ่งเป็นที่นับถือของตนก่อนแล้วจึงแต่งงานต่อภายหลัง. ถ้าได้เช่นนี้ เป็นมงคลอันใหญ่ หึงนั้นเป็นคนมีหน้ามีตา ไม่เป็นที่รังเกียจแม้แก่ผู้เป็นจะสามี. ได้ยินว่า ประเพณีนี้ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสอินเดีย เมื่อพุทธศก ๒๔๑๔ ก็ยังมีอยู่. ถึงจะบูชาัญญและบำเพ็ญเพียร ประพฤติวัตรทรมานร่างกาย ก็อยู่ในหวังผลล้วนแต่กามคุณ ๆ นี้ เป็นมลทินเครื่องเหนี่ยวใจไว้ให้ท้อ

ถอย ไม่ให้เพียรเพื่อคุณเบื้องต้น. ส่วนการทรมานร่างกายนั้นเล่า ก็เป็นแต่ให้ลำบากเปล่า ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรได้ตามที่ว่า เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงประพาศแล้วนั้น.

พระองค์ทรงแสดงที่สุด ๒ อย่างว่า อันบรรพชิตไม่ควรเสพอย่างนี้แล้ว, ทรงแสดงมัชฌิมปฏิปทา ข้อปฏิบัติเป็นกลางมีองค์ ๘ มีปัญญาอันเห็นชอบเป็นต้น อันไม่หย่อนนักยิ่งนัก ที่บรรพชิตควรเสพ ว่าเป็นทางที่จะให้บรรลुरुทธรมพิเศษได้สืบไป. มีคำเปรียบว่า เหมือนสายพิณ ที่หย่อนนักก็ดีดไม่ดัง ที่ตึงนักก็ดีดเข้ามักขาด พอดี จึงจะดีดดังและไม่ขาด ฉนั้นใด, ข้อปฏิบัติของบรรพชิตก็ฉนั้นนั้น, ถ้า บรรพชิตปฏิบัติที่ถอยหรือแก่กล้าเกินนัก ก็ไม่สามารถจะบรรลुरुทธรมพิเศษได้ ต่อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่ยิ่งนัก ไม่หย่อนนัก จึงสมารถจะบรรลुरुทธรมพิเศษนั้นได้. นี้แลควรเห็นว่า พระพุทธศาสนาคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นแต่กลาง ๆ เท่านั้น.

บรรพชิตมาปฏิบัติเป็นกลาง ๆ อย่างนั้นแล้ว ควรบรรลुरुทธรมพิเศษอย่างไร ? จึงทรงแสดงของจริง ๔ อย่าง, แล้วตรัสว่า พระองค์ได้รู้เห็นของจริง ๔ อย่างนั้นแล้ว เพื่อจะให้เป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นจะดำเนินตาม. ก็ความรู้ของจริงนั้นจะมีผลอย่างไร ? จึงทรงแสดงผลคือ วิมุตติ ความพ้นจากกิเลสอันเป็นเหตุก่อทุกข์ และสันชาติไม่ต้องเกิดอีก ในที่สุด.

ในพระธรรมเทศานี้ ใช้อาลปะนะ คือ บทตรัสเรียกปัญญาวัคคีย์ ว่า 'ภิกษุ,' มีทางสันนิษฐาน ๒ ประการ คือพระคันถรจนาคารย์เรียง

ตามแบบโวหารแห่งเทศนาอื่น, ไม่เช่นนั้น ให้สันนิษฐานว่าบรรพชิต มีชื่อเรียกหลายชนิด เช่น ฤๅษี คาสส ชฎิล ปริพาชก อาชีวก ภิกขุ และอื่น ๆ อีก ตามธรรมเนียมที่ประพฤติดูอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า และปัญจวัคคีย์ ถือบรรพชาตามแบบของพวกนักบวช อันได้ชื่อว่า ภิกขุ และทรงรับเอาชื่อนี้มาตรัสเรียกผู้บวชในพระศาสนา

ในอธิการนี้ พระคันถรจนจารย์แสดงว่า เมื่อจบเทศนา เทวดาพากันสรรเสริญพระธรรมเทศนาเอิกเกริก ป่าวประกาศให้ได้ยินต่อ ๆ กันขึ้นไป, จนตลอดสวรรค์ทั้งชั้นเทวโลก ทั้งชั้นพรหมโลก, และพรณนาอัศจรรย์อันเป็นไปในสมัยนั้น คือ แผ่นดินไหว และเกิดแสงสว่างอย่างใหญ่ ล่วงอาณาเขตแห่งเทวดา. อัศจรรย์มีแผ่นดินไหวเป็นอาทิ ท่านพรณนาไว้ ทั้งในคราวประสูติ คราวตรัสรู้ และคราวแสดงพระธรรมจักรปฐมเทศนา, เป็นแต่กล่าวมากออกไปกว่านี้อีกก็มี เช่นกลองทิพย์บันลือลั่น คนตาบอดอาจแลเห็น คนหูหนวกอาจได้ยิน คนต้องการกรรมมีเครื่องจำหลุด ไฟนรกดับ ให้สัตว์ที่ทุกข์นั้นสร้างไปชั่วคราว. ท่านกล่าวดังนี้ เพื่อแสดงบุรพนิมิตแห่งอุบัติตรัสรู้และเทศนาว่า จะยังข่าวให้ระบือกระฉ่อน ที่เปรียบด้วยแผ่นดินไหวบ้าง กลองทิพย์บันลือลั่นบ้าง เทวดाप่าวประกาศบ้าง, จะให้คนทั้งหลายได้ปัญญารู้เห็น ที่เปรียบด้วยเกิดแสงสว่าง คนตาบอดแลเห็น คนหูหนวกได้ยิน, จะเปลื้องคนไม่ให้หลงติดอยู่ในกามารมณ์ ที่เปรียบด้วยเครื่องจำหลุด, จะให้สุขแก่สัตว์ ที่เปรียบด้วยไฟนรกดับ, ล้วนเป็นอุปมาบุคคลาธิฐานทั้งนั้น. และปฐม-

เทศานี้ เรียกว่า 'พระธรรมจักร' ก็เปรียบด้วยจักรรัตนะ, กล่าวคือ ตัวอำนาจแห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชนั่นเอง.

ฝ่ายท่านโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว ลืมความสงสัย ถึงความเป็นคนแก่แล้วกล้า ปราศจากครั้นคร้ามในอันประพฤติดำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นคนมีความเชื่อในพุทธศาสนาด้วยตนเองไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น, จึงมุลขออุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระองค์ทรงอนุญาตให้ท่านโกณฑัญญะเป็นภิกษุ ในพระธรรมวินัยนี้ด้วยพระวาจาว่า " ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด, " พระวาจานั้นก็ให้สำเร็จอุปสมบทของท่าน.

ในครั้งนั้นยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิธีอุปสมบทอย่างอื่น แต่เป็นทรงอนุญาตแก่ผู้ใดด้วยพระวาจาเช่นนั้น ผู้นั้นก็เป็นผู้เป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้. อุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า 'เอหิภิกขุอุปสัมปทา,' ส่วนผู้ที่ได้รับอนุญาตเป็นภิกษุด้วยพระวาจาเช่นนี้ เรียกว่า 'เอหิภิกขุ,' พระศาสดาทรงพระอนุญาตให้พระโกณฑัญญะเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจาเช่นนั้น เป็นครั้งแรกในพระพุทธกาล.

จำเดิมแต่กาลนั้นมา พระองค์เสด็จจำพรรษาอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน, ทรงสั่งสอนบรรพชิตทั้ง ๔ ที่เขื่อนั้น ด้วยพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ด ตามสมควรแก่อัธยาศัย. ท่านวิปปะและท่านภัททิยะได้เห็นธรรมอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะแล้วทูลขออุปสมบท, พระศาสดาก็ประทานอุปสมบทแก่ท่านทั้ง ๒ นั้น เหมือนอย่างประทานแก่

พระอัญญาโกณฑัญญะ. ครั้งนั้นสาวกทั้ง ๓. เทียวบิณฑบาต นำอาหารมาเลี้ยงกันทั้ง ๖ องค์. ภายหลังท่านมหานามและท่านอัสสชิได้เห็นกรรมเหมือนสาวก ๓ องค์แล้ว ทูลขออุปสมบท, พระศาสดาก็ทรงอนุญาตอุปสมบทแก่ท่านทั้ง ๒ นั้น เหมือนอย่างทรงอนุญาตแก่สาวกทั้ง ๓.

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ตั้งอยู่ในที่แห่งสาวกแล้ว มีอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นแก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนาเพื่อวิมุตติแล้ว. ตามอรรถกถา^๑ ครั้นถึงวันแรม ๕ ค่ำแห่งเดือนสาวณะ^๒ คือเดือน ๕ พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนา^๓ สอนว่า " ภิกษุทั้งหลาย รูป คือร่างกาย, เวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่ทุกข์, สัญญา คือ ความจำ, สังขาร คือ สภาพที่เกิดกับใจปรุงใจให้ดีบ้าง ชั่วบ้าง, และวิญญาณ คือ ใจ. ๕ ชั้นนี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตน, ถ้าชั้นทั้ง ๕ นี้จักได้เป็นตนแล้ว ชั้น ๕ นี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อความลำบาก, และผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของก็จะพึงปรารถนาได้ในชั้น ๕ นี้ตามใจหวังว่า ' จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย, ' เหตุใดชั้น ๕ นี้ไม่ใช่ตน เหตุนั้นชั้น ๕ นี้ จึงเป็นไปเพื่อความลำบาก, และผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของย่อมปรารถนาได้ได้ในชั้น ๕ นี้ตามใจหวังว่า ' จงเป็นอย่างนี้เถิด

๑. ป. ส. พุคย. ๒๕๕. สมนต. ตติย. ๑๕ ว่า สำเร็จวันละองค์ตามลำดับดังนี้ พระวัปะระแรม ๑ ค่ำ, พระภัททิยะ แรม ๒ ค่ำ, พระมหานามะ แรม ๓ ค่ำ, พระอัสสชิ แรม ๔ ค่ำ.

๒. ป. ส. พุคย. ๑๕๕. สมนต. ตติย. ๑๕. ๓. นับข้างแรมเป็นต้นเดือน. ว. ว. เท่ากับแรม ๕ ค่ำเดือน ๘ ไทย. ๔. อนัตตลักขณสูตร. มหาวคค. ปจม. ๔/๒๔. ตี. ขนธ ๑๗/๘๒.

อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.'

พระองค์ทรงแสดงชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา, สอนภิกษุปัญจวัคคีย์ ให้พิจารณาแยกกายใจอันนี้ออกเป็นชั้น ๕ เป็นทางวิปัสสนาอย่างนี้ แล้ว ตรัสถามความเห็นของท่านทั้ง ๕ ว่า " ภิกษุทั้งหลาย ท่าน สำคัญความนั้นเป็นไฉน? ชั้น ๕ นี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง? "

" ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า "

" ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? "

" เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า. "

" ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา, ควร หรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า ' นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นตนของเรา? "

" ไม่อย่างนั้น พระเจ้าข้า. "

ต่อไปนี้ พระองค์ตรัสสอนสาวกทั้ง ๕ ให้ละความถือมั่นใน ชั้น ๕ นั้น ต่อพระธรรมเทศนาข้างต้นว่า " ภิกษุทั้งหลาย เหตุอัน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง, ล่วงไปแล้ว ก็ดี ยังไม่มีมาก็ดี เกิดขึ้นจำเพาะบัดนี้ก็ดี หายบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี งามก็ดี ในที่ไกลก็ดี, ในที่ใกล้ก็ดี, ทั้งหมดก็เป็นแต่สักว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วย ปัญญาอันชอบตามเป็นแล้วอย่างไร ดังนี้ว่า ' นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตนของเรา ' ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ พังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, ครั้นเบื่อหน่ายก็ปราศจากความกำหนัดรักใคร่

เพราะปราศจากความกำหนัดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น, เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่าพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่าความเกิดขึ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้ประพฤติดจบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี. เมื่อพระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนา แสดงอนัตตลักษณะอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปทาน.

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖ องค์ คือ พระศาสดา ๑ สาวก ๕ ด้วยประการฉะนี้.

๑. อธิบายว่า สำเร็จพระอรหันต์. ว. ว.

ปริเฉทที่ ๗

ส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา

สมัยนั้น มีกุลบุตรผู้หนึ่งชื่อยสะ เป็นบุตรเศรษฐีในเมือง พาราณสี มีเรือน ๓ หลัง เป็นที่อยู่ใน ๓ ฤดู, ครั้งนั้นเป็นฤดูฝน ยสกุลบุตรอยู่ในปราสาทสำหรับฤดู, บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรี ประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน. คำวันหนึ่ง ยสกุลบุตรนอนหลับก่อน หมู่ชนบริวารหลับต่อภายหลัง, แสงไฟตามสว่างอยู่. ยสกุลบุตรตื่นขึ้น เห็นหมู่ชนบริวารนอนหลับ มีอาการพิกลต่าง ๆ บางนางมีพิณตกอยู่ที่รักแร้, บางนางมีตะโพกวางอยู่ข้างคอ, บางนางมีเปิงมางตกอยู่ ฌ ออก, บางนางสยายผม, บางนางมีเขพะไหล, บางนางบ่นละเมอ ต่าง ๆ, "ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีเหมือนก่อน ๆ, หมู่ชนบริวารนั้น ปรากฏแก่ยสกุลบุตรดุจซากศพที่ทิ้งอยู่ในป่าช้า. ครั้นยสกุลบุตรได้เห็นแล้ว เกิดความสลัดใจคิดเบื่อหน่าย ออกอุทานว่า " ที่นี้ วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ " ยสกุลบุตรรำคาญใจ จึงสวม รองเท้าเดินออกจากประตูเมือง ตรงไปทางที่จะไปป่าอิสิปตน- มฤคทายวัน.

ในเวลานั้นจวนใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียงยสกุลบุตรออกอุทานนั้น เดินมายังที่ใกล้ จึงตรัส เรียกว่า " ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง ท่านมานี้เกิด นั่งลงเถิด

เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน." ยสกุลบุตรได้ยินอย่างนั้นแล้ว คิดว่า 'ได้ยินว่า 'ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง' จึงถอดรองเท้าเสีย เข้าไปใกล้ ไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง.

พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปุปพิกธา คือถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ, พรรณนาทานการให้ก่อนแล้ว, พรรณนาศีล ความรักษา กายวาจาเรียบร้อยเป็นลำดับแห่งทาน, พรรณนาสวรรค์ คือกามคุณ ที่บุคคลใคร่ ซึ่งจะพึงได้พึงถึงด้วยกรรมอันดี คือทานและศีลเป็นลำดับแห่งศีล. พรรณนาโทษ คือความเป็นของไม่ยั่งยืน และประกอบด้วยความคับแค้นแห่งกามซึ่งได้ชื่อว่าสวรรค์นั้น เป็นลำดับแห่งสวรรค์, พรรณนาอนิสงส์แห่งความออกไปจากกาม เป็นลำดับแห่งโทษของกาม; ฟอกจิตยสกุลบุตรให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม, ควรรับธรรมเทศนาให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เหมือนผ้าที่ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้ฉะนั้น, แล้วจึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระองค์ยกขึ้นแสดงเอง คืออริยสัจ ๔ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ และทางดำเนินถึงความดับทุกข์ ยสกุลบุตรได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั่นแล้ว, ภายหลังพิจารณาภูมิธรรมที่พระศาสดาตรัสสอนเสร็จผู้บิดาอีกวาระหนึ่ง จิตพ้นจากอาสวะไม่ถื้อมันด้วยอุปาทาน.

ฝ่ายมารดาของยสกุลบุตร เวลาเช้าขึ้นไปบนเรือนไม่เห็นลูก จึงบอกแก่เศรษฐีผู้สามีให้ทราบ, เศรษฐีใช้คนให้ไปตามหาใน ๔ ทิศ ส่วนตนออกเที่ยวหาด้วย, เผอิญเดินไปในทางที่ไปป่าอิสิปตน-

มฤคทายวัน ได้เห็นร่องเท้าของลูกตั้งอยู่ ณ ที่นั้นแล้วตามเข้าไปใกล้, ครั้นเศรษฐีเข้าไปถึงแล้ว พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปพิงกาและ อริยสัจ ๔ ให้เศรษฐีได้เห็นธรรมแล้ว, เศรษฐีทูลสรรเสริญธรรม-เทศนา แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกว่า " ข้าพระเจ้าถึงพระองค์กับพระธรรม และภิกษุสงฆ์ เป็นสวณะที่ระลึกที่นับถือ, ขอพระองค์จงทรงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสวณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป, " เศรษฐีนั้นได้เป็นอุบาสก อ่างพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ครบทั้ง ๓ เป็นสวณะ ก่อนกว่าชนทั้งปวงในโลก. เศรษฐีผู้บิดายังไม่ทราบว่ายสกุลบุตรมีอาสวะสิ้นแล้ว จึงบอกความว่า " พ่อยสะ มารดาของเจ้าเสวราโศกพิไรราพัน, เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเถิด. " ยสกุลบุตรแลดูพระศาสดา พระศาสดาจึงตรัสแก่เศรษฐีให้ทราบว่า " ยสกุลบุตรได้บรรลुพระอรหันต์แล้ว ไม่ใช่ผู้ควรจะกลับคืนไปครองฆราวาสอีก. " เศรษฐีทูลสรรเสริญว่า " เป็นลาภของยสกุลบุตรแล้ว " ทูลเชิญเสด็จพระศาสดากับยสกุลบุตรเป็นผู้ตามเสด็จเพื่อทรงรับภัตตาหารในเช้าวันนั้น, ครั้นทราบว่าทรงรับด้วยพระอาการคุษณีภาพแล้ว ลุกจากที่นั่งแล้วถวายอภิวาทแล้วทำประทักษิณ (คือเดินเวียนข้างขวา) แล้วหลีกไป.

เมื่อเศรษฐีไปแล้วไม่ช้า ยสกุลบุตรทูลขออุปสมบท. พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุ ด้วยพระวาจาว่า " ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด. " ในที่นี้ไม่ตรัสว่า ' เพื่อจะทำที่สุดทุกข์โดยรอบ ' เพราะพระ

ยสะได้ถึงที่สุดทุกข์แล้ว. สมัยนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลกเป็น ๗ ทั้งพระยสะ.

ในเวลาเช้าวันนั้น พระศาสดากับพระยสะตามเสด็จ เสด็จไปถึงเรือนเศรษฐีนั้นแล้ว ทรงนั่ง ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวาย. มารดาและภรรยาของพระยสะเข้าไปเฝ้า, พระองค์ทรงแสดงอนุปุปพิกขาและอริยสัจ ๔ ให้สตรีทั้ง ๒ นั้นเห็นธรรมแล้ว, สตรีทั้ง ๒ นั้นทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสิกาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะโดยนัยนหลัง ต่างแต่เป็นผู้ชายเรียกว่า 'อุบาสก' เป็นผู้หญิงเรียกว่า 'อุบาสิกา,' เท่านั้น, สตรีทั้ง ๒ นั้นได้เป็นอุบาสิกาขึ้นในโลกก่อนกว่าหญิงอื่น. ครั้นถึงเวลา มารดาบิดาและภรรยาเก่าแห่งพระยสะ ก็อังกาสพระศาสดาและพระยสะ ด้วยของเคี้ยวของกินอันประณีตโดยเคารพ ด้วยมือของตน. ครั้นฉันเสร็จแล้ว พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนชนทั้ง ๓ ให้เห็น ให้สมทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงแล้ว เสด็จกลับไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.

ฝ่ายสหายนของพระยสะ ๔ คน ชื่อวิมล ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑ คัมปติ ๑ เป็นบุตรแห่งเศรษฐีสืบ ๆ กันมาในเมืองพาราณสี, ได้ทราบข่าวว่า ยสกุลบุตรออกบวชแล้ว, จึงคิดว่าธรรมวินัยที่ยสกุลบุตรออกบวชนั้น จักไม่เลวทรามแน่แล้ว คงเป็นธรรมวินัยอันประเสริฐ, ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว พร้อมกันทั้ง ๔ คนไปหาพระยสะ พระยสะก็พาสหายนทั้ง ๔ คนนั้นไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอให้ทรงสั่งสอน พระองค์ทรงสั่งสอนให้กุลบุตรทั้ง ๔ นั้นเห็นธรรมแล้ว ประทาน

อุปสมบทอนุญาตให้เป็นภิกษุแล้ว ทรงสั่งสอนให้บรรลุพระอรหัตตผล. ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๑๑ องค์.

ฝ่ายสหายของพระยสะอีก ๕๐ คนเป็นชาวชนบท ได้ทราบข่าว นั้นแล้ว คิดเหมือนหนหลัง พวกนั้นบวชตามแล้ว ได้สำเร็จพระอรหัตตผลด้วยกันสิ้นโดยนัยก่อน, บรรจบเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์.

เมื่อสาวกมีมาก พอจะส่งไปเที่ยวประกาศพระศาสนา เพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระศาสดาจึงตรัสเรียกสาวก ๖๐ องค์นั้นพร้อมกันแล้ว ตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์, แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน. ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก, แต่อย่าไปรวมกัน ๒ รูป โดยทางเดียวกัน, จงแสดงธรรมมีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด, จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ, อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปัญญาจตุลีนในจักขุน้อยเป็นปกติมีอยู่. เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อมจากคุณที่จะพึงได้ พึงถึง, ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่, แม้เราก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม. "

สาวก ๖๐ นั้นรับสั่งแล้ว ก็เที่ยวไปในชนบทนั้น ๆ แต่องค์เดียว ๆ แสดงธรรมประกาศพระศาสนา ให้กุลบุตรที่มีอุปนิสัย ในประเทศนั้น ๆ ได้ความเชื่อในพระพุทธศาสนา น้อมอภัยในอุปสมบทแล้ว ไม่สามารถจะให้อุปสมบทด้วยตนเองได้, จึงพา

กุลบุตรเหล่านั้นมา ด้วยหวังจะทูลพระศาสดาประทานอุปสมบท, ทั้ง
ภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้น ได้ความลำบากในทางคันธารเป็น
ต้น. พระศาสดาทรงดำริถึงความลำบากนั้นแล้ว ยกขึ้นเป็นเหตุทรง
อนุญาตว่า "เราอนุญาต, บัดนี้ท่านทั้งหลายจงให้กุลบุตรอุปสมบท
ในทิศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เองเถิด, กุลบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึง
ให้อุปสมบทอย่างนี้: พึงให้ปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้ว ให้นุ่งผ้า
ที่ย้อมด้วยน้ำฝาดแล้ว, ให้นั่งกระโหียงประนมมือแล้ว ให้ไหว้ทำ
ภิกษุทั้งหลายแล้ว สอนให้ว่าตามไปว่า 'ข้าพเจ้าถึงพระพุทธรเจ้า
เป็นสรณะ, ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ, ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็น
สรณะ ฯ ล ฯ' ดังนี้. พระศาสดา ทรงอนุญาตอุปสมบทด้วย
ไตรสรณคมน์ เป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนาอย่างนี้. ตั้งแต่กาล
นั้นมีวิธีอุปสมบทเป็น ๒ คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา ที่พระศาสดาทรง
เอง ๑ และติสรณคมนอุปสัมปทา ที่ทรงอนุญาตแก่สาวก ๑.

ครั้งพระศาสดา เสด็จอยู่ในเมืองพาราณสีพอควรแก่ความ
ต้องการแล้ว, เสด็จพระพุทธดำเนินไปโดยหนทางที่จะไปยังตำบล
อुरुเวลา เสด็จแวะออกจากทางแล้วเข้าไปพักอยู่ที่ไรฝ้าย ทรงนั่ง
ในร่มไม้ตำบลหนึ่ง. สมัยนั้น สหาย ๓๐ คนซึ่งเรียก 'ภัททวคคีย์'
แปลว่า 'พวกเจริณู' พร้อมทั้งภรรยาเล่นอยู่ ณ ที่นั้น. ภรรยาของ
สหายผู้หนึ่งไม่มี สหายทั้งหลายจึงนำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์
แก่สหายนั้น. ครั้นสหายเหล่านั้นผลอไป มิได้เอาใจใส่ระวังรักษา
หญิงแพศยาลักได้ห่อเครื่องประดับแล้วหนีไป. สหายเหล่านั้นชวน

กันเที่ยวหาหญิงแพศยานั้น ไปถึงที่พระศาสดาประทับอยู่ เข้าใกล้ แล้วถามว่า " พระผู้มีพระภาคเห็นหญิงผู้หนึ่งบ้างหรือ ? " " กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะต้องการอะไรด้วยสตรีเล่า " สหายทั้งหลาย นั้นเล่าความตั้งแต่ต้น จนถึงหญิงแพศยานั้นลักห่อเครื่องประดับแล้วหนีไปถวายให้ทรงทราบ. พระองค์ตรัสถามว่า " กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะเห็นอย่างไร ท่านจะพึงแสวงหาหญิงนั้นดีกว่า หรือจะพึงแสวงหาตนดีกว่า ? " " ข้าพเจ้าจะพึงแสวงหาตนนั้นแลดีกว่า พระเจ้าข้า " " ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายนั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน. " สหายทั้งหลายนั้นทูลรับแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัสอนุப்புฬุกาและอริยสัจ ๔ ให้สหาย ๓๐ คน นั้นเกิดดวงตาเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทแล้ว, ส่งไปในทิศนั้น ๆ เพื่อแสดงธรรมประกาศพระศาสนาเหมือนนัยหนหลัง.

ส่วนพระองค์เสด็จไปโดยลำดับถึงตำบลอุรุเวลา ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่งชฎิล ๓ คนพี่น้องกันทั้งหมู่ศิษย์บริวาร, อุรุเวลกัสสปะ เป็นพี่ชายใหญ่ นทิกัสสปะเป็นน้องชายกลาง คยากัสสปะเป็นน้องชายน้อย, ทั้ง ๓ คนพี่น้องนี้สร้างอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เป็น ๓ สถานตามลำดับกัน. ครั้นพระศาสดาเสด็จถึงอุรุเวลาประเทศแล้ว, ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะด้วยวิธีเครื่องทรมานต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ลัทธินของอุรุเวลกัสสปะนั้นไม่มีแก่นสาร, อุรุเวลกัสสปะถือตัวว่าตนเป็นผู้วิเศษจันใด ๆ ตนก็หาเป็นจันนั้น ๆ ไม่ จนอุรุเวลกัสสปะมีความสลัดใจ, พร้อมทั้งศิษย์บริวารลอยผมที่เกล้า

เป็นชฎาและบริวารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิง ของชฎิลเสียในแม่น้ำแล้ว ทูลขออุปสมบท. พระศาสดาก็ประทานอุปสมบท อนุญาตให้เป็นภิกษุทั้งสิ้น.

ฝ่ายนทีกัสสปะตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ ได้เห็นชฎาและบริวารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงลอยไปตามกระแสน้ำ, สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายตน พร้อมทั้งบริวารรีบมาถึง, เห็นอูรุเวลกัสสปะผู้พี่ชาย ถือเพศเป็นภิกษุแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว, ลอยชฎาและบริวารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงของตนเสียในแม่น้ำแล้ว พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท. พระองค์ก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้งหลาย.

ฝ่ายคยาภัสสปะน้องชายน้อย ได้เห็นชฎาและบริวารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงลอยมาตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้ง ๒ พร้อมกับบริวารรีบมาถึง, เห็นพี่ชายทั้ง ๒ ถือเพศภิกษุแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐ, ลอยชฎาและบริวารเครื่องพรตเครื่องบูชาเพลิงของตนเสียในแม่น้ำแล้ว พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท. พระองค์ก็ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุโดยนัยหนหลัง.

ในอธิการนี้ พระคันถรจนาจารย์ กล่าวถึงปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่ทรงแสดงเพื่อยังอูรุเวลกัสสปะ ให้คลายความถือตัวว่าเป็นพระอรหันต์ เริ่มแต่เสด็จไปถึง ตรัสขออาศัยในโรงเป็นที่บูชาเพลิง อูรุเวลกัสสปะ

บอกว่ามีนาคร้ายกาจอยู่ในที่นั้น อาศัยไม่ได้. พระองค์เฝ้าตรัสขอ ในที่สุดอุรุเวลกัสสปะก็อนุญาต, เสด็จเข้าไปอยู่ในโรงเพลิง ได้แสดง ฤทธิ์บันดาลให้เกิดควันและเปลวเพลิงสู่นาคได้ชัยชนะ เอนาคลง ขดในบาตรนำมาให้อุรุเวลกัสสปะดู แล้วทรงแสดงปาฏิหาริย์อย่าง อื่น ๆ อีก. ในที่สุด คราวหนึ่งฝนตกใหญ่ น้ำท่วม พระองค์แหวกน้ำ ัจกรมอยู่ในพื้นที่ชุ่มฉ่ำ กว่าอุรุเวลกัสสปะจะเอาเรือมารับ.

ถอดใจความแห่งปาฏิหาริย์ ๒ เรื่องนั้น, น่าจะได้ดังนี้ ใน ปาฏิหาริย์ต้น สันนิษฐานว่า พวกชฎิลกึ่งนับถือและไหว้เทวรูปมีนาค เป็นบัลลังก์ หรือนับถือแต่ลำพังรูปนาคล้วน, ในโรงที่เป็นกองเพลิง บูชาอยู่นั้น เป็นที่ไหว้เทวรูปนาคชนิดนั้นด้วย เช่นเดียวกับในวิหาร หรือในโรงอุโบสถ เป็นที่ไหว้พระพุทธรูปเมื่อภายหลัง, และนับถือเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ใครเข้าไปกล้ากราบไม่ได้ บันดาลให้มีอันเป็นต่าง ๆ จน เป็นที่เกรงขาม; บางทีอุรุเวลกัสสปะจะผดุงความศักดิ์สิทธิ์นั้นไว้เป็น เดชของตนเองก็ได้. พระศาสดาเสด็จไปขออาศัย, อุรุเวลกัสสปะ จึงบอกว่าอาศัยไม่ได้ เทวรูปนาคนั้นศักดิ์สิทธิ์นักจะเกิดเหตุขึ้น, พระองค์ตรัสว่าตามที่เกิด, อุรุเวลกัสสปะนึกว่าอวดดี ปล่อยให้ถูก ฤทธิ์เดชของเทวรูปนาคเสียบ้าง หรือสิ้นทางแก้ตัวจึงยอมให้อาศัย. ครั้นรุ่งเช้าพระองค์ไม่มีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง, พวกชฎิลพากัน เห็นเป็นอัศจรรย์. ในปาฏิหาริย์สุด ยังเห็นใจความไม่ถนัด น่าจะเป็น ดังนี้: พอน้ำท่วมมา พระองค์รู้จักทำหรือหาที่อาศัยพื้นน้ำในปัจจุบัน

พันคว่นรอดพ้นอุทกภัย เป็นเหตุประหลาดใจของพวกชฎิล.

อนึ่ง ท่านกล่าวจำนวนแห่งชฎิลไว้ว่า อูรวลกัสสปะมีบริวาร ๕๐๐ คน, นทีกัสสปะมีบริวาร ๓๐๐ คน, คยกัสสปะมีบริวาร ๒๐๐ คน. คำนี้ดูเหมือนเป็น ๑,๐๐๓ คนทั้งหัวหน้า, แต่เมื่อก้าวให้ที่อื่น รวมทั้งหัวหน้าทั้งบริวารเพียง ๑,๐๐๐ เท่านั้น ถึงอย่างนั้นก็ยิ่งมาก ไม่น้อย.

พระศาสดาเสด็จอยู่ในตำบลอุรุเวลา ตามควรแก่พระพุทธรักษาแล้ว, พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ชฎิลเหล่านั้นเสด็จไปยังตำบลคยาสีสะใกล้แม่น้ำคยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น. ครั้งนั้น พระองค์ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมแล้ว ทรงแสดงธรรมว่า " ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน. อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง? จักขุ คือนัยนัตตารูป วิญญาณอาศัยจักขุ สัมผัส คือความถูกต้องอาศัยจักขุ เวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย คือสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์บ้าง หมวด ๑, โสตะ คือหู เสียง วิญญาณอาศัยโสตะ สัมผัสอาศัยโสตะ เวทนาที่เกิดเพราะโสตะสัมผัสเป็นปัจจัย หมวด ๑, ฆานะ คือจมูก กลิ่น วิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะ เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัสเป็นปัจจัย หมวด ๑, ชิวหา คือลิ้น รส วิญญาณอาศัย ชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย

๑. ผู้ปรารถนาจะทราบฟังข้อความพิสดารในหนังสือปฐมสมโพธิ ฉบับของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และความสันนิษฐานในหนังสือวิชาแปลประการ ของหลวงวิจิตรวาทการ. ๒. อาทิตตปริยายสูตร มหาวคค. ปจม. ๔/๖๒. ส. สฟา. ๑๘/๒๓.

หมวด ๑, กาย โภกฐัพพะ คืออารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย วิญญาณ
อาศัยกาย สัมผัสอาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย
หมวด ๑, มนะ คือใจ ธรรมคืออารมณ์ที่เกิดกับใจ วิญญาณ
อาศัยมนะ สัมผัสอาศัยมนะ เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
หมวด ๑, ชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน. ร้อนเพราะอะไร? อะไรมา
เผาให้ร้อน? เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟ คือความกำหนัด ความโกรธ
ความหลง. ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก
รำไรราพัน เจ็บไข้ เสียใจ คับใจ, ไฟกิเลสไฟทุกข์เหล่านี้มาเผาให้
ร้อน. ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น ตั้งแต่ในจักขุ จนถึงเวทนาที่เกิดเพราะ
มโนสัมผัสเป็นปัจจัยเป็นที่สุด. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมปราศจากกำหนัด
รักใคร่ เพราะปราศจากกำหนัดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น.
เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้นทราบชัดว่า
ความเกิดขึ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว, กิจที่จำจะต้องทำ
ได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. เมื่อพระ
ศาสดาตรัสพระธรรมเทศนานี้อยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้น พ้นจากอาสวะ
ทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ปริเฉทที่ ๘

เสด็จกรุงราชคฤห์แก่นมคธและได้อัครสาวก

ครั้งนั้น มคธชนบทอันตั้งอยู่ในชมพูทวีปหนใต้คิณบุรี, เป็น
แคว้นใหญ่ มีอำนาจและบริบูรณ์ด้วยสมบัติ, ค้ำค้ำด้วยประชาชน
ตำบลหนึ่ง ทั้งประมวลเอาอังกชนบทเข้าไว้ด้วย, มีอาณาเขตติด
ต่อกับแคว้นโกศลกาสิและวัชชี, มีกรุงราชคฤห์เป็นพระนครหลวง,
พระเจ้าพิมพิสารทรงปกครองโดยสิทธิ์ขาด, ทรงยศเป็นมหาราชเจ้า,
แต่ในบาลีไม่ใช่คำว่า 'มหาราช', จึงเรียกว่า 'ราชา มาคโธ' แปล
ว่า 'พระเจ้าแผ่นดินมคธ,' ทั้งเป็นที่อยู่แห่งครูเจ้าลัทธิตมากกว่า
มาก. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเลือกเป็นภูมิที่ประดิษฐานพระพุทธ-
ศาสนาเป็นปฐม.

ครั้นพระองค์เสด็จอยู่ ณ ตำบลยาสีสะ ตามควรแก่อิริยาบถแล้ว
พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวกนั้นเสด็จเที่ยวไปโดยลำดับ ถึงกรุงราชคฤห์
ประทับอยู่ ณ ลักขณวันสวนตาลหนุ่ม.

ครั้งนั้น มีกิตติศัพท์ขจรไปว่า พระสมณโคดม โอรสแห่ง
ศากยราช ละมราวาสสมบัติเสีย เสด็จออกบรรพชาจากศากยสกุล,
บัดนี้ เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ลักขณวันแล้ว, พระองค์เป็น
พระอรหันต์ ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบ, ทรงแสดงธรรมสั่งสอนมหาชน
มีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ
และพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง, การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้น

๑. บัดนี้เรียก ราชเคย [Rajgir]

เป็นความดีสามารถให้ประโยชน์สำเร็จ. พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธได้ทรงสดับกิตติศัพท์นั้นแล้ว, เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชบริวารออกไปเฝ้าพระศาสดาถึงลัญจิวัน ทรงนมัสการแล้วประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. ส่วนราชบริวารนั้นมีอาการกายวาจาต่าง ๆ กัน, บางพวกถวายเป็นบังคม บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัย บางพวกเป็นแค่ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนั่งอยู่, ทั้ง ๕ เหล่านี้ นั่ง ณ ที่ควรตามลำดับที่นั่งอันถึงแล้วแก่ตน ๆ.

พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการของชนราชบริวารเหล่านั้นต่าง ๆ กัน. ยังไม่อ่อนน้อมโดยเรียบร้อย ซึ่งควรจะรับพระธรรมเทศนาได้. มีพระประสงค์จะให้พระอรุณเวลกัสสปะ ซึ่งเป็นที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่าให้เขาทราบ จะได้สิ้นความเคลือบแคลงแล้วตั้งใจคอยฟังพระธรรมเทศนา, จึงตรัสถามพระอรุณเวลกัสสปะว่า " กัสสปะผู้อยู่ในอรุณเวลมานาน ท่านเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้หอมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุอะไรแล้ว จึงละไฟที่ตนได้เคยบูชาแล้วตามลัทธิเดิม ? เราถามเพื่อความนั้นแก่ท่าน เหตุไฉนท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่านเสีย ? "

พระอรุณเวลกัสสปะกราบทูลว่า " ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผล คือรูปเสียงและรสเป็นอารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา และสตรีทั้งหลายแสดงว่า บูชายัญแล้ว ก็จะได้ผลคืออารมณ์ที่ปรารถนามีรูปเป็นต้นเหล่านี้, ข้าพเจ้าได้รู้ว่า ผลคือกามนั้นเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมอง

ตกอยู่ในกิเลส, ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญผลล้วนแต่มลทิน
อย่างเดียว, เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงมิได้ยินดีในการเซ่นและการบูชา
เพลิงที่ได้เคยทำมาแล้วในปางก่อน. "

พระศาสดาตรัสก่อนต่อไปอีกว่า " กัสสปะ กิใจของท่านไม่
ยินดีในอารมณ์เหล่านั้น คือรูปเสียงและรสซึ่งเป็นวัตถุkamแล้ว, ก็
ที่นั่นใจของท่านยินดีแล้วในสิ่งไรเล่า ในเทวโลกหรือในมนุษยโลก?
ท่านจงบอกชื่อนั้นแก่เรา. "

พระอรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า " ข้าพเจ้าได้เห็นทางอันสงบ
ไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีกังวลเข้าพัวพัน ไม่ติดอยู่ใน
ในกามภพ มีอันไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น, ไม่ใช่ธรรมที่บุคคลผู้อื่น
แนะนำให้เชื่อ ก็เป็นคุณปรากฏอยู่แก่ใจตนเอง, เหตุนั้นข้าพเจ้ามิได้
ยินดีแล้วในการเซ่นและการบูชาเพลิง ซึ่งได้เคยประพฤติมาแล้ว. "
พระอรุเวลกัสสปะกราบทูลอย่างนี้แล้ว, ลุจากที่นั่ง ทำผ้าห่มเฉียง
บ่าข้างหนึ่ง ชบศิระลงที่พระบาทพระศาสดา ทูลประกาศว่า " พระ
องค์เป็นพระศาสดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นสาวกผู้ฟังคำสอน
ของพระองค์. "

ครั้นพระศาสดาตรัสถาม และพรอรุเวลกัสสปะกราบทูล
ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเดิมตั้งนั้นแล้ว, ราชบริวารทราบ
แล้วน้อมจิตเชื่อถือตั้งโสตคอยฟังพระธรรมเทศนา พระศาสดาทรง
แสดงอนุปพิภพิกถาและอริยสัจ ๔, พระเจ้าพิมพิสารและราชบริวาร
แบ่งเป็น ๑๒ ส่วน, ๑๑ ส่วนได้จักขุเห็นธรรม, ส่วน ๑ ตั้งอยู่ใน

ไตรสรณคมน์. ครั้งนั้น พระราชประสงค์ของพระเจ้าพิมพิสารสำเร็จ
บริบูรณ์พร้อมทั้ง ๕ อย่าง พระองค์จึงกราบทูลความนั้นแต่พระ
ศาสดาว่า " ครั้งก่อนเมื่อข้าพเจ้ายังเป็นราชกุมาร ยังไม่ได้รับ
อภิเชก ได้มีความปรารถนา ๕ อย่าง, ข้อต้นว่า ขอให้ข้าพเจ้า
ได้รับอภิเชกเป็นพระเจ้าแผ่นดินมคธนี้เถิด, ข้อที่ ๒ ว่า ขอท่านผู้เป็น
พระอรหันต์ผู้รู้เองเห็นเองโดยชอบ พึงมายังแวงแคว้นของข้าพเจ้า
ผู้ได้รับอภิเชกแล้ว, ข้อที่ ๓ ว่า ขอข้าพเจ้าพึงได้เข้าไปนั่งใกล้
พระอรหันต์นั้น, ข้อที่ ๔ ว่า ขอพระอรหันต์นั้น พึงแสดงธรรม
แก่ข้าพเจ้า, ข้อที่ครบ ๕ ว่า ขอข้าพเจ้าพึงรู้ทั่วถึงธรรมของ
พระอรหันต์นั้น. บัดนี้ความปรารถนาของข้าพเจ้านั้นสำเร็จแล้ว
ทั้ง ๕ ประการ.

ข้อที่พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลความปรารถนา ขอให้ท่านผู้เป็น
พระอรหันต์ผู้รู้เองเห็นเองโดยชอบ มายังแวงแคว้นของพระองค์แล้ว
แสดงธรรมสั่งสอนให้พระองค์ได้รู้เห็นนั้น, พึงเข้าใจศัพท์ว่า 'อรหันต์'
นั้นเป็นของเก่า, สำหรับใช้เรียกผู้วิเศษซึ่งควรรับสักการบูชาของ
ประชุมชน เช่นศัพท์ว่า 'ภควา' ซึ่งเป็นของเก่า, สำหรับใช้เรียกฤทธิ
ผู้เป็นที่นับถือ, และศัพท์ว่า 'ภิกษุ' สำหรับใช้เรียกคนเที่ยวขอจะนั้น.

ในครั้งนั้นคงมีคนที่ตั้งตัวว่าเป็นพระอรหันต์หลายพวก เช่นพระ
อรุเวลกัสสปะ เมื่อครั้งยังเป็นชฎิลก็ตั้งตัวเป็นอรหันต์, จนพระ
ศาสดาตรัสให้เกิดความสลดใจรู้สึกตัวว่าไม่ใช่พระอรหันต์ ชะรอย
พระเจ้าพิมพิสารไม่ทรงสันนิษฐานได้ว่า ท่านองค์ไหนเป็นพระอรหันต์

แท้ จึงทรงตั้งความปรารถนาไว้อย่างนั้น. ก็ชนเหล่านั้น เขานับถือ
กันว่าเป็นพระอรหันต์ผู้วิเศษควรรับบูชา ด้วยข้อปฏิบัติใด ข้อปฏิบัติ
นั้นไม่เป็นสาระทำให้ผู้ดำเนินตามให้เป็นพระอรหันต์ได้จริง, พระศาสดา
จึงได้ทรงเสาะหาปฏิบัติอันทำให้เป็นพระอรหันต์ใหม่ ทรงทำให้แจ้ง
แล้วสั่งสอนสาวกให้ดำเนินตาม. พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับพระ-
ธรรมเทศนา ได้พระปริชาญาณเห็นธรรมพิเศษด้วยพระองค์; ทรง
สันนิษฐานแน่พระทัยว่าเป็นพระอรหันต์แท้ จึงกราบทูลเช่นนั้น.

ครั้นพระเจ้าพิมพิสารกราบทูลความสำเร็จพระราชประสงค์อย่าง
นี้แล้ว ทรงสรรเสริญพระธรรมเทศนาแสดงพระองค์เป็นอุบาสกแล้ว
กราบทูลเชิญเสด็จพระศาสดากับทั้งหมดุสาวก เพื่อเสวยที่พระราช-
นิเวศน์ในวันพรุ่งนี้แล้ว, เสด็จลุกจากที่ประทับ ถวายอภิวัตพระ
ศาสดา ทำประทักษิณเสร็จแล้ว เสด็จกลับพระราชวังแล้ว ตรัสสั่ง
เจ้าพนักงาน ให้ตกแต่งอาหารของเคี้ยวของฉัน ล้วนแต่อย่างประณีต
เสร็จแล้ว. ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปกราบทูล
กัตตกาล (เวลานั้นเอาอาหาร).

พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์
ประทับ ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวายแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรง
อังกาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยอาหารอันประณีต
ด้วยพระหัตถ์แห่งพระองค์, เสร็จแล้วเสด็จเข้าไปใกล้ ประทับ ณ ที่ควร
ข้างหนึ่ง, ทรงพระราชดำริถึงสถานควรเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระศาสดา
ทรงเห็นว่า พระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่ เป็นที่ไม่ไกลไม่ใกล้นัก

แต่บ้าน, บริบูรณ์ด้วยทางเป็นที่ไปและทางเป็นที่มา ควรที่ผู้มีฐานะจะ
พึงไปถึง, กลางวันไม่เคลื่อนกล่นด้วยหม่อมมนุษย์ กลางคืนเงียบเสียง
ที่จะอื้ออึงกึกก้อง ปราศจากลมแต่ชนที่เดินเข้าออก, สมควรเป็นที่
ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ และควรเป็นที่หลีกเลี่ยงร้อนอยู่ตาม
วิสัยสมณะ ควรเป็นที่เสด็จอยู่ของพระศาสดา, ครั้นทรงพระราชดำริ
อย่างนี้แล้ว ทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลังลงถวายพระราช-
อุทยานเวพูนันน์ แก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน. พระ
ศาสดาทรงรับแล้ว, ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พระเจ้าพิมพิสาร
ทรงเห็น และทรงสมาทานอาชวาทฐีในเชิงในสัมมาปฏิบัติ ตามสมควร
แล้ว เสด็จไปประทับอยู่ ณ เวพูนันน์. พระองค์ทรงปรารถนาเหตุ
ประทานพระพุทธานุญาต ให้ภิกษุรับอารามที่ทายถวายตามปรารถนา.
การถวายอารามเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในกาลนั้น.

ครั้งนั้น มาณพสกุลพราหมณ์ ๒ สหาย ชื่ออุปติสสะ บุตร
แห่งนางสารี เรียกตามนัยนี้ว่า 'สารีบุตร' ๑, ชื่อโกณฑิยะ บุตรแห่ง
นางโมคคัลลี เรียกตามนัยนี้ว่า 'โมคคัลลานะ' ๑, พร้อมกับบริวาร
(ที่กล่าวจำนวนว่า ๑๕๐) บวชอยู่ในสำนักสัตยชัยปริพาชก ณ กรุง
ราชคฤห์นั้น. สองสหายไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษอันเป็นที่พอใจในสำนัก
อาจารย์ จึงได้สัญญากันว่า ผู้ใดได้บรรลุธรรมพิเศษก่อน ผู้นั้น
จงบอกแก่อีกคนหนึ่ง.

วันหนึ่ง พระอัสสชิซึ่งนับเข้าในปัญจวัคคีย์ เข้าไปบิณฑบาต
ในเมืองราชคฤห์. สารีบุตรปริพาชกเดินมาแต่อาราม ได้เห็นท่านมี

อาการนำเลื่อมใส, จะก้าวไปถอยกลับแลเหลียวคู้แขนเหยียดแขน
เรียบทุกอิริยาบถ ทอดจักษุแต่พอประมาณ มีอาการแปลกจาก
บรรพชิตในครั้งนั้น, อยากจะทราบความว่า ใครเป็นศาสดาของ
ท่าน แต่ยังไม่อาจถาม ด้วยเห็นว่าเป็นกาลไม่ควร, ท่านยังเที่ยว
ไปบิณฑบาตอยู่. จึงติดตามไปข้างหลัง, ครั้นเห็นท่านกลับจาก
บิณฑบาตแล้ว จึงเข้าไปใกล้พูดปราศรัยแล้วถามว่า "ผู้มีอายุ
อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีผิวของท่านหมดจดผ่องใส, ท่าน
บวชจำเพาะใคร? ใครเป็นศาสดาผู้สอนของท่าน? ท่านชอบใจ
ธรรมของใคร?"

"ผู้มีอายุ เราบวชจำเพาะพระมหาสมณะ ผู้เป็นโอรสแห่ง
สากยะ ออกผนวชจากสากยสกุล, ท่านเป็นพระศาสดาของเรา, เรา
ชอบใจธรรมของท่าน."

"พระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร?"

"ผู้มีอายุ เราเป็นคนใหม่บวชยังไม่นาน เพิ่งมายังพระธรรม-
วินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยกว้างขวาง เราจะกล่าวความ
แก่ท่านโดยย่อพอรู้ความ."

"ผู้มีอายุ ช่างเถิด ท่านจะกล่าวน้อยก็ตาม มากก็ตาม
กล่าวแต่ความเถิด, เราต้องการด้วยความ ท่านจะกล่าวให้มาก
ประโยชน์อะไร."

พระอัสสชิก็แสดงธรรมแก่สารีบุตร พอเป็นเลาความว่า "ธรรม
ใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งธรรมนั้น และความ

ดับแห่งธรรมนั้น, พระศาสดาทรงสั่งสอนอย่างนี้."

สารีบุตรได้ฟังก็ทราบว่าเป็นศาสนานี้แสดงว่า "ธรรมทั้งปวงเกิดแต่เหตุ และจะสงบระงับไปเพราะดับเหตุก่อน, พระศาสดาทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติ เพื่อสงบระงับเหตุแห่งธรรมเป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์." ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ต้องมีความดับเป็นธรรมดา" แล้วถามว่า "พระศาสดาของเราเสด็จอยู่ที่ไหน?"

"ผู้มีอายุ เสด็จอยู่ที่เวฬุวัน."

"ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าไปก่อนเถิด, ข้าพเจ้าจะกลับไปบอกสหายแล้ว จะพากันไปเฝ้าพระศาสดา."

ครั้นพระเถระไปแล้ว สารีบุตรก็กลับมาที่อยู่ บอกข่าวที่ได้ไปพบพระอัสสชิแก่โมคคัลลานปริพาชกแล้ว แสดงธรรมนั้นให้ฟัง, โมคคัลลานะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนสารีบุตร. สองสหายชวนกันจะไปเฝ้าพระศาสดา จึงไปลาสัจจชัยผู้อาจารย์เดิม, สัจจชัยห้ามไว้ อ่อนนวยนให้อยู่เป็นหลายครั้ง ก็ไม่ฟัง. พาบริวารไปเวฬุวันเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท, พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น. ได้ยินว่า ภิกษุที่เป็นบริวาร ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว บำเพ็ญเพียรได้สำเร็จพระอรหันต์ก่อน.

ฝ่ายพระโมคคัลลานะ นับแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แขวงมคธ อ่อนใจนั่งโง่งงอยู่. พระศาสดาเสด็จไปที่นั่น ทรงแสดงอุบายสำหรับระงับความโง่งง

สั่งสอนท่านว่า

" โมคคัลลานะ เมื่อท่านมีสติปัญญาอย่างใด ความง่วงนั้นย่อมครอบงำได้ ท่านควรทำในใจถึงสติปัญญาอย่างนั้นให้มาก, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรตรีกตรองพิจารณาถึงธรรมที่ตนได้ฟังแล้วและได้เรียนแล้วอย่างไร ด้วยใจของตน, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ ท่านควรสาธยายธรรมที่ตนได้ฟังแล้วและได้เรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดาร, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรยอนช่องหูทั้ง ๒ ข้าง และลูบตัวด้วยฝ่ามือ, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรลุกขึ้นยืน แล้วลูบนัยน์ตาคด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวนักขัตฤกษ์, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรทำในใจถึงอาโลกสัญญา คือความสำคัญในแสงสว่าง, ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้ในจิตให้เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืน มีใจเปิดเผยจะนี้ ไม่มีอะไรหุ้มห่อ ทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรอธิษฐานจงกรม กำหนดหมายเดินกลับไปกลับมา ส้ารวมอินทรีย์ มีจิตไม่คิดไปภายนอก, ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้. ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรสำเร็จสีหไสยา คือนอนตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า, มีสติสัมปชัญญะ ทำความหมายในอันจะลุกขึ้นไว้ในใจ, พอท่านตื่นแล้ว

ควรรีบลุกขึ้นด้วยความตั้งใจว่า เราจะไม่ประกอบสุขในการนอน
เราจักไม่ประกอบสุขในการเอนข้าง (เอนหลัง) เราจักไม่ประกอบ
สุขในการเคลิ้มหลับ. โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้แล.

อนึ่ง โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจัก
ไม่ชงวง (คือ ถือตัว) เข้าไปสู่สกุล, เพราะว่า ถ้าภิกษุชงวงเข้าไปสู่
สกุล และกิจการในสกุลนั้นมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุที่มนุษย์เขาจะไม่นึกถึง
ภิกษุผู้มาแล้ว, ภิกษุจะคิดเห็นว่า เดียวนี้ใครหนอยุงให้เราแตก
จากสกุลนี้ เดียวนี้มนุษย์พวกนี้มีอาการอดหนาระอาใจในเรา เพราะ
ไม่ได้ทำอะไร เธอก็จะมีความเก้อ, ครั้นเก้อก็จะเกิดความคิดฟุ้งซ่าน
ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จะเกิดความไม่สำรวม, ครั้นไม่สำรวมแล้ว
จิตก็จะห่างจากสมาธิ.

อนึ่ง ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่พูดคำซึ่งเป็นเหตุ
เถียงกัน ถือผิดต่อกัน, เพราะว่า เมื่อคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิด
ต่อกันมีขึ้น ก็จำจะต้องหวังความพุดมาก, เมื่อความพุดมากมีขึ้น
ก็จะเกิดความคิดฟุ้งซ่าน, ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จะเกิดความไม่
สำรวม, ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จะห่างจากสมาธิ.

หนึ่ง โมคคัลลานะ เราหาสรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการ
ทั้งปวงไม่, แต่มีไฉ่จะติความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวงเมื่อไร ? คือ
เราไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชน ทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิต, ก็แต่
ว่า เสนาสนะที่นอนที่นั่งอันใด เฌยบเสียงอ้ออิง, ปราศจากลม
แต่คนเดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ ควร

เป็นที่หลีกออกเร้นอยู่ตามสมณวิสัย เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วย
เสนาสนะเห็นปานนั้น."

เมื่อพระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลานะกราบ
ทูลถามว่า "กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุชื่อนี้ยอม
ไปแล้วในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจาก
โยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลล่วงส่วน มีที่สุคล่วงส่วน
ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย?"

พระศาสดาตรัสตอบว่า "โมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ได้สดับว่า บรรดาธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น, ครั้นได้สดับดังนั้นแล้ว
เธอทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่ง, ครั้นทราบธรรมทั้งปวง
ชัดด้วยปัญญาอันยิ่งดังนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง, ครั้น
กำหนดรู้ธรรมทั้งปวงดังนั้นแล้ว เธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่าง
หนึ่ง, สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี, เธอพิจารณาเห็นว่า
ไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหน่าย พิจารณาเห็น
ด้วยปัญญาเป็นเครื่องดับ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องสลัดทิ้ง
ในเวทนาทั้งหลายนั้น, เมื่อพิจารณาเห็นดังนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่ง
อะไร ๆ ในโลก, เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น, เมื่อไม่
สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้จำเพาะตัว และทราบชัด
ว่าชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว, กิจที่จำจะต้องทำได้ทำ
เสร็จแล้ว, กิจอื่นที่จะต้องทำอย่างนี้อีกมิได้มี. กล่าวโดยย่อด้วยข้อ
ปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อนี้ยอมไปแล้วในธรรมที่สิ้นตัณหา มี

ความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยชธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารี-
บุคลล่วงส่วน มีที่สุคล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย." พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามโอวาทที่พระศาสดาทรงสั่ง
สอน ก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ในวันนั้น.

เมื่อพระสารีบุตรบวชแล้วได้กึ่งเดือน พระศาสดาเสด็จอยู่ที่ถ้ำ
สุกรขาตาเขาคิชฌกูฏ แขวงเมืองราชคฤห์. ปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อ
ทีฆนยะ อัคริเวสสนโคตร เข้าไปเฝ้าพระศาสดา กล่าวปราศรัย
แล้ว ยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง, ทูลแสดงทฤษฎีของตนว่า " พระโคดม
ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่
ชอบใจหมด. "

พระศาสดาตรัสตอบว่า " อัคริเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น ความ
เห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน, ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่าง
นั้น " ตรัสตอบอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงสมณพราหมณ์เจ้าทฤษฎี ๓
จำพวกว่า " อัคริเวสสนะ สมณพราหมณ์พวก ๑ มีทฤษฎีว่า สิ่ง
ทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด, พวก ๑ ที่ทฤษฎีว่า สิ่งทั้งปวง
ไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด, พวก ๑ มีทฤษฎีว่า บางสิ่งควร
แก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ. ทฤษฎีของ
สมณพราหมณ์พวกคั้น ไกลข้างความกำหนดครกไครยินดีในสิ่งนั้น ๆ,
ทฤษฎีของสมณพราหมณ์พวกที่ ๒ ไกลข้างความเกลียดชังสิ่งนั้น ๆ,
ทฤษฎีของสมณพราหมณ์พวกที่ ๓ ไกลข้างความกำหนดครกไครยใน

ของบางสิ่ง ใกล้เคียงความเกลียดชังของบางสิ่ง, ผู้พิจารณาเห็นว่า ถ้าเราจักถือมั่นทฤษฎีนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวว่สิ่งนี้แท้จริง สิ่งอื่นเปล่าหาจริงไม่ ก็จะต้องถือผิดจากคน ๒ พวกที่มีทฤษฎีไม่เหมือนกับตน. ครั้นความถือผิดกันมีขึ้น ความวิวาทเถียงกันก็มีขึ้น, ครั้นความวิวาทมีขึ้น ความพิฆาตหมายมั่นก็มีขึ้น, ครั้นความพิฆาตมีขึ้น ความเบียดเบียนกันก็มีขึ้น, ผู้รู้มาเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละทฤษฎีนั้นเสียด้วย ไม่ทำทฤษฎีอื่นให้เกิดขึ้นด้วย, ความละทฤษฎี ๓ อย่างนั้น ย่อมมีด้วยอุบายอย่างนี้.

ครั้นทรงแสดงโทษแห่งความถือมั่นด้วยทฤษฎี ๓ อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ถือมั่นต่อไปว่า " อักคิเวสสนะ กาย คือ รูปประชุมหมาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม) มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นเพราะข้าวสุกและขนมสดนี้, ต้องอมรมกันกลืนเหม็น และขัดสีมลทินเป็นนิตย์, มีความแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อดทนได้ยาก, เป็นโรคเป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร โดยความยากลำบาก ชำรุดทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่าไม่ใช่ตน, เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจรักใคร่กระวนกระวายในกามเสียได้.

อนึ่ง เวทนาเป็น ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ และอทุกขมสุข, ในสมัยใดเสวยสุข ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกข์และอทุกขมสุข. ในสมัยใดเสวยทุกข์ ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขและอทุกขมสุข ในสมัยใดเสวยอทุกขมสุข ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขและทุกข์, สุข ทุกข์

อทุกข์มสุข ทั้ง ๓ อย่างนี้ ไม่เที่ยง ปัจจยแต่จั้น, อาศัยปัจจย
เกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เป็นธรรมดา,
อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสุข ทุกข์
อทุกข์มสุข, เมื่อเบื่อหน่ายก็ปราศจากกำหนด, เพราะปราศจาก
กำหนด จิตก็พ้นจากความถือมั่น, เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณ
รู้ว่าพ้นแล้ว, อริยสาวกนั้น รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ได้อยู่
จบแล้ว, กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็น
อย่างนี้มีได้มี, ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ ไม่วิวาทโต้เถียงกับผู้ใดด้วย
ทิวฐิขของตน โวหารอย่างใดเขาพูดันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหาร
อย่างนั้น, แต่ไม่ถือมั่นด้วยทิวฐิ. "

สมัยนั้น พระสารีบุตรนั่งถวายเป็นที่สนทนาอยู่กับ ๓ เบื้องพระ
ปฤชฎาณก์แห่งพระศาสดา, ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ที่ฆนข-
ปริพาชก พลังคำริว่า " พระศาสดาตรัสสอนให้ละการถือมั่น
ธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง. " เมื่อท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น
จิตก็พ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ส่วนที่ฆนขปริพาชกนั้น เป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม สิ้นความ
เคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา, ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา
และแสดงตนเป็นอุบาสกว่า " พระเจ้าข้า ภายิตที่ตรัสนี้ไพเราะนัก, ,
พระองค์ทรงประกาศธรรมให้ข้าพเจ้าทราบชัดโดยวิธีเป็นอันมาก ไม่
ใช่แต่อย่างเดียว, คุณบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทาง
แก่คนหลงในทาง ส่องตะเกียงในที่มืด ด้วยประสงค์ว่าคนมีดวงตา

จักเห็นรูปะนั้น, ข้าพเจ้าถึงพระองค์ กับทั้งพระธรรม พระสงฆ์ เป็นสละ, ขอพระองค์จงทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสละตลอดชีวิต จำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป."

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะสำหรับพระอรหันต์อย่างนี้แล้ว ท่านได้ตั้งอยู่ในที่เป็นสาวกเลิศในพระศาสนาโดยคุณธรรมที่มีในตน และอนุเคราะห์พรหมจารีเพื่อนบรรพชิตด้วยกัน ในอันให้โอวาทสั่งสอน.

พระศาสดาทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในนครชนบทอย่างนี้แล้ว เสด็จจาริกไปมาในชนบทนั้น ๆ ทรงแสดงพระธรรมเทศนา สั่งสอนประชุมชนให้ได้ความเชื่อ ความเลื่อมใส แล้วปฏิบัติตาม, ออกบวชในพระธรรมวินัย เป็นภิกษุบ้าง เป็นภิกษุณีบ้าง, คงอยู่ในฆราวาส เป็นอุบาสกบ้าง อุบาสิกาบ้าง, สงเคราะห์เข้าเป็นพุทธบริษัท ๔ เหล่า, ประกาศพระศาสนาให้แพร่หลาย เพื่อสมพระพุทธปณิธานที่ได้ทรงตั้งไว้เดิมนั้น.

ประพาศเหตุเบื้องต้นนี้ป็นเป็น ๒ วิภาค คือ มัชฌิมโพธิกาล คราวตรัสรู้ตอนกลาง, และปัจฉิมโพธิกาล คราวตรัสรู้ตอนหลัง, ดังจะแสดงต่อไปข้างหน้าแล.

เรื่องผนวกที่ ๑

ชื่อชนบท และ ชื่อนครหลวง

ในที่นี้ เห็นสมควรจะกล่าวถึงชนบททั้งหลาย อันได้ออกชื่อไว้ในปริเฉทที่ ๑ ให้พิสดารออกไปอีกโดยบรรยาย, เพื่อเกื้อกูลแก่ความเข้าใจในการเสด็จเที่ยวจาริกประกาศพระศาสนา.

ชนบทเหล่านั้น ย่อมมีนครหลวงทั้งนั้น. ในนิทานต้นพระสูตรเมื่อกล่าวถึงชื่อนครหลวงแล้ว ไม่กล่าวถึงชนบทเลย, ต่อเสด็จในตำบลอื่นจึงกล่าว เช่นเดียวกับเราเรียกนครหลวงแห่งประเทศนั้น ๆ ในบัดนี้ว่าลอนดอน (London) ปารีส (Paris) เบอร์ลิน (Berlin) ไม่ต้องออกชื่อประเทศ เพราะเหตุรู้จักกันตั้งแล้ว แต่ในภายหลังชื่อชนบทเลยศูนย์ไป เช่นนครโกสัมพี เป็นราชธานีของชนบทชื่ออะไรยากที่จะรู้, เว้นไว้แต่นครอันมีชื่ามากในพระคัมภีร์ คือ สาวัตถิราชคฤห์ ยังรู้จักอยู่. ข้าพเจ้าค้นหาชื่อแห่งนครหลวงแห่งชนบทเหล่านี้ ได้พบดังนี้ :-

นครหลวง

แห่งอังคะ ชื่อ จัมปา*

๑. อังคะ ตั้งอยู่ปลายแม่น้ำคงคา (Ganges) เทียบรวมฉณฑเบงกอล (Bengal) นครหลวงชื่อจัมปา บัดนี้เรียกว่า ภคัลปุร (Bhagalpur) อยู่เหนือฝั่งแม่น้ำคงคาข้างขวา.

แห่งมคธะ	ชื่อราชคฤห์ ^๑
แห่งกาฬี	ชื่อพาราณสี ^๒
แห่งโกสละ	ชื่อสาวัตถี ^๓
แห่งวัชชี	ชื่อเวสาลี ^๔
แห่งมัลละ	ชื่อเดิมกุสาวดี ^๕

แต่ภายหลังแยกเป็น กุสินารา กับ ปาวา.

๑. มคธะ ตั้งอยู่ที่แม่น้ำคงคาตอนกลาง เทียบรวมฉณฑพิหาร (Bihar) มีแม่น้ำคงคาอยู่ทิศเหนือและมีภูเขาวินธยะ (Vindhya) อยู่ทิศใต้และทิศตะวันตก นครเก่าชื่อ คิริพพะ ตั้งอยู่บนเนินเขา ห่างจากปัตนะทางทิศใต้เฉียงอาคเนย์ ๖๕ กิโลเมตร ภายหลังพระเจ้าพิมพิสารทรงสร้างนครใหม่ชื่อราชคฤห์ ตั้งอยู่ที่เชิงเขา ต่อมาพระเจ้าอุททราชนัคดาของพระเจ้าอชาตศัตรูได้ย้ายไปตั้งที่นครปาฏลิบุตร บัดนี้เรียกว่า ปัตนะ (Patna) เหนือแม่น้ำโสน ระหว่างแม่น้ำนี้กับอังคะ.
๒. กาฬี ตั้งอยู่ตรงที่บรรจบแม่น้ำคงคาและขมุนา นครหลวงชื่อ พาราณสี บัดนี้เรียกว่า เบนารส (Benares).
๓. โกสละ ตั้งอยู่ระหว่างภูเขาหิมาลัยกับแม่น้ำคงคาตอนกลาง เทียบรวมฉณฑอุชชยา คือโอธ (Oudh) บัดนี้ทิศเหนือจดภูเขาเนปาล (Nepal) ทิศตะวันตกและทิศใต้จดแม่น้ำคงคา ทิศตะวันออกจดแคว้นกาฬีต่อกับมคธะ นครหลวงชื่อสาวัตถี บัดนี้เรียกว่า สะหะ-มะหะ (Sahet-mahet) ตั้งอยู่ ณ ฝั่งลำน้ำน้ำรับติ (Rubdi) ริมเชิงเขาห่างจากเขตโอธราว ๘๐ กิโลเมตร. และทางทิศใต้ห่างจากแดนเนปาลราว ๕๐ กิโลเมตร.
๔. วัชชี ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกแห่งลำน้ำคันธกะติดต่อกับมัลละ นครหลวงชื่อเวสาลี บัดนี้เรียกว่า แวงเพสาร์ห์ (Besarh) ห่างจากปัตนะราว ๔๔ กิโลเมตร.
๕. มัลละ ตั้งอยู่ถัดโกสละมาทางทิศตะวันออก อยู่ทิศเหนือแคว้นวัชชี และทิศตะวันออกแห่งสักกะ นครหลวงชื่อ กุสินคร หรือกุสินารา ตั้งอยู่ที่ประชุมลำน้ำรับติกับลำน้ำคันธกะ อยู่เหนือเนปาล บัดนี้เรียกแวงกาเซีย (Kasia) ส่วนนครปาวาอยู่ระหว่างนครกุสินารากับนครเวสาลี บัดนี้เรียกแวงปีระโอะนะ (Padraona).

แห่งเจติ	ชื่อ โสตถิวัตติ ^๑
แห่งวังสะ	ชื่อ โกสัมพี ^๒
แห่งกुरू	ชื่อ อินทปัตถุ ^๓
แห่งปัญจาละ	ชื่อ กัมปิลละ ^๔
แห่งมัจฉะ	ชื่อ สาคละ ^๕
แห่งสุรเสนะ	ชื่อ ยงหาทรานไม ^๖

๑. เจติ ตั้งอยู่ต่อแคว้นอวันตี (มาละวะ) ออกมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ นครหลวงชื่อ โสตถิวัตติ. ๒. วังสะ ตั้งอยู่ใต้ลำนํายมูนา ทางทิศใต้แคว้นโกสละและทางทิศตะวันตกแคว้นกาสิ นครหลวงชื่อ โกสัมพี ตั้งอยู่เหนือฝั่งใต้ลำนํายมูนา ที่เรียกว่าลำนํ้าโกสัม อยู่ทางทิศเหนือในตำบลอัลลาฮาบัด (Allahabad). ๓. ในรัฐपालสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวว่า กุลลโกฏฐิตนิคมเป็นราชสำนักของพระเจ้ากुरू. ว. ว. กुरू ตั้งอยู่ตรงลุ่มนํายมูนาตอนบน เทียบรวมณฑลปัญจาป (Panjap) และเมืองเดลี (Delhi) นครหลวงอินเดียบัดนี้. ๔. ในอรรถกถาชาดก กัมปิลละ เป็นชื่อรัฐชู่ ปัญจาละ เป็นชื่อนคร กลับกันไป. ว. ว. ปัญจาละ ตั้งอยู่ตรงลุ่มนํ้าคงคาตอนบน มีแคว้นโกสละอยู่ทิศตะวันออก แคว้นกुरूอยู่ทิศตะวันตก ภูเขาหิมาลัยอยู่ทิศเหนือและแม่น้ำคงคาอยู่ทิศใต้ เทียบรวมณฑลออกกราบัดนี้ นครหลวงเดิมชื่อหัสตินาปุระหรือหัสติน ต่อมาจึงแยกไปตั้งนครหลวงใหม่ ๒ แห่ง คือกัมปิลละ ตั้งอยู่ฝั่งเหนือแม่น้ำคงคา ถัดลงมาถึงสังกัดสนครแล้วจึงถึงกันยาคุพฐ์ ซึ่งบัดนี้เรียกว่ากระเนาะ (Kanounge) ๕. สาคละ เป็นนครหลวงของมัททชนบท ตามอรรถกถาชาดก มัจฉะกับมัททชนบท รวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน น่าจะเห็นว่าชนบทเดียวกันด้วย ว. ว. ๕. มัจฉะ ตั้งอยู่ระหว่างลำนํ้าสินธุกับยมูนาตอนบน มีแคว้นโกสละอยู่ทิศตะวันออกเฉียง มีแคว้นกुरूอยู่ทิศใต้ มีมณฑลปัญจาปอยู่ทิศพายัพ นครหลวงชื่อสาคละ ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำอสิคินีหรือจันทรภาค. ๖. สุรเสนะ ตั้งอยู่ระหว่างลำนํ้าสินธุกับยมูนาตอนล่าง รวมณฑลราชปุตฐาน (Rajputthan) บัดนี้ นครหลวงเก่าซึ่งเป็นราชธานีของพระกฤษณะ ชื่อมตุรา ราวเมืองมัตตรา (Mattra) ปัจจุบัน.

แห่งอัสสกะ   ชื่อ โปตลิ^๑
แห่งวันตี   ชื่อ อุชเชนี^๒
แห่งคันธาระ   ชื่อ ตักกสิลา^๓
แห่งกัมโพชะ   ชื่อ ยงหาทรานิ^๔

นอกจากมหาชนบท ๑๖ ตำบล

แห่งสักกะ   ชื่อ กบิลพัสดุ์ และชื่ออื่น^๕
แห่งโกถิยะ   ชื่อ เทวทหะหรือรามคาม^๖
แห่งภักกะ   ชื่อ สุธสมารทีระ
แห่งวิเทหะ   ชื่อ มิถิลา

แห่งอังคุตตราปะ   เป็นแต่ nickname ชื่อ อาปณะ.

ชนบทเหล่านี้ที่รวมอยู่ในอาณาจักรเดียวกัน, ปรากฏเมื่อครั้ง
พุทธกาล อังคะรวมเข้ากับมคธะ, ท่านผู้ครองดำรงยศเป็นมหาราช
ตั้งราชสำนักอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ กาสีรวมเข้ากับโกสละ, ท่านผู้

๑. อัสสกะ ตั้งอยู่ตรงลุ่มน้ำโคธาวารี ทิศเหนือแห่งวันตี นครหลวงชื่อโปตนะหรือโปตลิ.
๒. วันตี หรือ มาลวะ ตั้งอยู่เหนือภูเขาวินธยะ ทิศอีสานแห่งอัสสกะ นครหลวงชื่ออุชเชนี ณ เมืองอุชเชน (Ujjen) ปัจจุบัน.
๓. คันธาระ ตั้งอยู่ตรงลุ่มน้ำสินธุตอนบน เทียบมณฑลพรมแดนพ่ายของอินเดียปัจจุบัน นครหลวงชื่อตักกสิลา
๔. กัมโพชะ ตั้งอยู่ได้แคว้นคันธาระ นครหลวงชื่อทวารกะ เป็นราชธานีซึ่งพระกฤษณะหรือท้าวบรมจักรกฤษณะ สร้างขึ้นริมมหาสมุทรในแคว้นวลภีหรือคุระ ซึ่งบัดนี้เรียกว่าคุชรัฐ (Gujarat) ตั้งอยู่เหนือมณฑลบอมเบย์ (Bombay) ทุกวันนี้.
๕. สักกะ ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงของแคว้นโกสละ นครหลวงแห่ง ๑ ชื่อ กบิลพัสดุ์ บัดนีอยู่ในแขวงภอิละ (Bhuiila) ในเนปาล.
๖. เดียนนีอยู่ในเขตเนปาล.

ครองตำแหน่งเป็นมหाराช ตั้งราชสำนักอยู่ ณ กรุงสวาตี. การปกครองอาณาจักรที่รวมกันเช่นนี้ มีคำอรรถกถาธรรมบทปรารภ การปกครองกาตีและโกสละครั้งโบราณกล่าวว่า " ทวีสุ ฤๅเจสุ รชชฺ การยีสฺ " พระเจ้าที่ฆากุกับพระเหสีได้ทรงราชย์ในแคว้นทั้ง ๒ ดังนี้, น่าจะเห็นว่า ไม่ได้ถือเอาฝ่ายที่เข้าร่วมเป็นพระเทศราชหรือเป็นหัวเมืองขึ้น, เป็นแต่ปกครองรวมกัน เป็นพระราชาแห่งชนบททั้ง ๒ เช่นเดียวกับการปกครองอาณาจักรออสเตรีย (Austria) กับฮังการี (Hungary) ในแผ่นดินยุโรปในเวลานี้,^๑ และการปกครองอาณาจักรนอร์เว (Norway) กับสวีเดน (Sweden) หลังแต่นี้เข้าไปไม่ช้านัก. แต่ในโศภนทัณตสูตร^๒ ที่มณิกาย สีลขันธวรรค กล่าวว่า นครจัมปานั้น พระเจ้าพิมพิสารมคธราช พระราชทานให้โศภนทัณตพราหมณ์ปกครอง, และในจิวัรกขันธก มหาวรรค^๓ พระวินัยกล่าวถึงพระเจ้ากาตี ทรงส่งผ้ากัมพลไปพระราชทานแก่หมอชีวกโกมารภักจ์, และในอรรถกถา^๔ แก้วว่า พระเจ้ากาตีนั้น เป็นพระราชาภาคาร่วมพระบิดาของพระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ในที่อื่นไม่ได้กล่าวถึงพระเจ้ากาตีในครั้งพุทธกาลเลย. ถ้าฟังได้ตามนี้ การปกครองจะพึงเป็นอย่างเมืองประเทศราชบ้าง อย่างเมืองอุปราชหรือเมืองลูกหลวงบ้าง แต่ไม่สมกับที่เรียกชื่อชนบทควบกัน. นอกจากนี้ได้พบ

๑. รหมปทฎจกถา ปรม. ๖๑. ๒. คือ พระราชวงศ์ฮับสบูร์ก (Hapsburg) ในเวลานั้น แต่ภายหลังมหาสงคราม พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้แยกกันปกครองโดยลัทธิประชาธิปไตย ไม่มีพระมหากษัตริย์. ๓. ที. สี. ๘/๑๔๒. ๔. มหาวคฺค. พุคฺคิย. ๕/๑๘๒. ๕. ตติย. ๒๒๗.

ในชนวนสกุตร* ที่มณีกาย มหาวรรค เรียกวัชชีกับมัลละ เจดีกับ
วังสะ กุรุกับปัญจาละ มัจจะกับสุรเสนะควบกัน. นี่นำไปสันนิษฐาน
ว่า ชนบท ๒ ๆ เหล่านี้ รวมอยู่ในอาณาจักรเดียวกัน, แต่เมื่อสมัย
แจกพระชาติ ปรากฏชัดว่า วัชชีกับมัลละต่างอาณาจักรกัน. วัชชี
กับมัลละอันหมู่ปกครอง ไม่มีพระราช ดังกล่าวไว้ในปริเฉท
ที่ ๒. วังสะ กุรุ อวันตี ต่างมีพระราชปกครอง, ตั้งราชสำนัก
ณ นครโกสัมพี อันทปัตตะ อุชเชนี โดยลำดับกัน, นอกจากนั้นยัง
ไม่ได้ข่าว.

สักกชนบทนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในปริเฉทที่ ๒ ว่า ตั้งเป็น
หลายนคร และปกครองโดยสามัคคีธรรม; ต่อมาได้ค้นชื่อนครและ
ตำบล ในนิทานต้นพระสูตร พบดังนี้ :-

นคร ๑ คือกบิลพัสดุ์ ๑ วัธัญญา ๑ ศิวาวดี ๑, นิกม ๔ คือ
เทวทหนิกม ๑ เมทพูนิกม ๑ โขมทุสสนิกม ๑ สักกรนิคม ๑,
คาม ๑ คือ สาลคาม. ในโกถิยชนบท นิกม ๒ คือ หลิททวสนนิคม ๑
อุตตรนิคม ๑, คาม ๑ คือ รามคาม, พบคำเรียกว่า " กาบิลตถวา
สกุยา " พวกสากยะชาวกบิลพัสดุ์ เข้าใจว่าน่าจะมีสากยะพวกอื่น,
แต่เพิ่งพบในนิทานต้นแห่งปาสาทิกสูตร* ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค ว่า
" เวธลญา สกุยา " พวกสากยะชาวเวธัญญา. นี่นำไปสันนิษฐาน
ว่า สากยะนั้นเป็นหลายพวก มีชื่อเรียกหลายเหล่าว่า ชาวเมือง
นั้น ชาวเมืองนี้. ส่วนนิกมและคามนั้น จะเป็นแต่จังหวัดของนคร

๑. ที. มหา. ๑๐/๒๒๕. ๒. ที. ปา. ๑๑/๑๒๘.

หรือเป็นตัวนกรเองไม่แน่, มีซัดแต่รามคามเป็นตัวนกรเอง มีคำเรียกในมหาปริณิพพานสูตรว่า "รามคามกา โกลิยา" พวกโกลิยะชาวรามคาม.

และชื่อว่า สักกชนบทอยู่ใต้อำนาจแห่งโกศลชนบทนั้น นอกจากคำของพระมหานุรุช ในบรรพชาสูตร^๑ ที่ชักมากล่าวแล้วในปริเฉทที่ ๒ ได้พบอีกแห่งหนึ่ง ในธรรมเจดีย์สูตร^๒ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก^๓ เป็นคำของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทูลพระศาสดาว่า " พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ ข้าพเจ้าก็เป็นกษัตริย์, พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นชาวโกศล ข้าพเจ้าก็เป็นชาวโกศล พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีชนมายุได้ ๘๐ ปี ข้าพเจ้าก็มีอายุได้ ๘๐ ปี ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ทำความอ่อนน้อมเป็นอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้า และแสดงอาการเป็นฉันมิตร " ดังนี้.

ชนบทอื่น ภัคคะ ได้พบว่า โปธิราชกุมารโอรสพระเจ้าอุเทน พระเจ้าแผ่นดินวังสะ เป็นผู้ครอง ลงความว่าขึ้นในวังสะ. อังคุตตรปาละได้พบว่า เป็นส่วนหนึ่งแห่งอังคะนั่นเอง อยู่เหนือแต่แม่น้ำมหิขึ้นไป.

วิเทหะ เดิมมีพระราชครอง ทรงพระนามว่าพระเจ้ามณฑเว

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๕๔. ๒. ขุ. สุ. ๑๕/๔๐๕. ๓. ม. ม. ๑๓/๕๐๖. ๔. นี้แสดงว่าพระเจ้าปเสนทิ พบพระพุทธเจ้าในปีพุทธปรินิพพาน แต่พระเจ้าปเสนทิทิวงคคก่อน เพราะปรากฏตามอรรถกถาว่าเรื่องพระเจ้าวิฑูทกะพระโอรสได้ราชสมบัติแล้วยกกองทัพไปปราบพวกศากยราช พระพุทธเจ้ายังได้เสด็จไปห้ามทัพ และปรินิพพานในปีที่พระชนมายุได้ ๘๐ นั้นเอง.

แต่ในครั้งพุทธกาล ไม่ปรากฏว่ามีพระราชา เป็นแต่พบว่าพราหมณ์
ชื่อพรหมายูอยู่ที่นั่น^๑, แต่ไม่ได้กล่าวว่ายู่ครองเหมือนโสณทัณฑ-
พราหมณ์ครองนครจัมปา^๒. คงตกอยู่ในอำนาจแห่งชนบทอื่นเสียแล้ว.

มาถึงพุทธกาล พระศาสดาและพระสาวก ได้ประกาศพระศาสนา
ไปถึงชนบทไหนบ้าง จักกล่าวข้างหน้า.

๑. พรหมายูสูตร. ม. ม. ๑๓/๕๓๘. ๒. โสณทัณฑสูตร. ที. ที. ๕/๑๔๒.

เรื่องผนวกที่ ๒

ถอดใจความแห่งอภินิหารในเวลาประสูติ

ในเวลารจนมาถึงประสูติ ข้าพเจ้าได้ชักอภินิหารของพระมหา-
บุรุษ ที่พระคันถรจนจารย์พรรณนาไว้มากล่าวด้วย แต่ยังไม่ได้
ปรารภจะถอดเอาใจความ, ครั้นมาถึงอริการอื่น ตั้งแต่เสด็จออก
บรรพชาเป็นต้นไป มีความบางข้อจะหลีกเลี่ยงว่าช่างเกิดไม่ได้ ก็จำ
ต้องหานัยอธิบายให้แจ่มตามสามารถ, ตั้งแต่นั้นมา ได้สอดส่อง
เพื่อจะถอดใจความแห่งข้อที่ท่านแสดงไว้โดยบุคคลาธิษฐาน, ข้อใด
สันนิษฐานได้ ก็ได้ถอดใจความไว้, จนลุลึกภาคปฐมโพธิกาลแล้ว
หวนปรารภถึงอภินิหาเมื่อคราวประสูติ ข้าพเจ้าเชื่ออยู่ว่า คงมี
มูลมาแต่ทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเรายังไม่หยั่งทราบ, เป็นต้นว่าได้จาก
หนังสือกาพย์ประพันธ์. ข้อที่ขบขันเป็นอย่างมาก ที่ชวนให้นึกไม่
วายว่า ได้แก่อะไรหนอ ก็คือพอประสูติแล้ว ทรงพระดำเนินได้
ตรัสได้, แต่เมื่อพิจารณาไป เกิดปฏิกฐานขึ้นเองว่า เทียบกับได้
เวลาบำเพ็ญพุทธกิจนั่นเอง.

พระองค์ตรัสรู้ ณ จังหวัดคยาอันเป็นคนใต้ เสด็จเที่ยวประกาศ
พระศาสนาขึ้นไปหนเหนือ, แม้นเสด็จดำเนินด้วยพระบาท บ่ายพระ
พักตร์สู่อุดรทิศ. เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่างพระบาท ๗ ก้าวแล้วหยุดยืนนั้น
น่าจะได้แก่ทรงแผ่พระศาสนาได้แพร่หลายใน ๗ ชนบท, หรือเพียง

๑. เดียวนี้เรียกว่า Buddha-Gaya.

ได้เสด็จด้วยพระองค์เอง. ลองนับดูประมาณก็ได้กัน, นับชนบทที่อยู่ในอาณาจักรเดียวกันเป็นแต่ ๑ คือ กาสีกับโกสละ ๑ มคธะกับอังคะ ๑ สักกะ ๑ วัชชี ๑ มัลละ ๑ วังสะ ๑ กุรุ ๑ เป็น ๗, นอกจากนี้ มีแต่ชนบทน้อย ที่ขึ้นในชนบทในใหญ่. ทรงหยุดเพียงเท่านั้น ไม่ก้าวต่อไป ก็ได้แก่สิ้นเวลาของพระองค์เพียงเท่านั้น.

อาสาภิวาจา คือคำตรัสประกาศพระองค์ว่าเป็นเอกในโลกนั้น ก็ได้แก่ตรัสพระธรรมเทศนาที่ตนได้ฟังอาจยังเห็นพระคุณว่า พระองค์เป็นยอดปราชญ์เพียงไร. เทียบลงกันได้แบบนี้ จึงลงสันนิษฐานว่าเป็นความที่แสดงเทียบปฏิบัติมาได้ตรัสแล้ว ทำให้เป็นเชิงบูรพนิมิต.

ถอยหลังเข้าไปอีก ก็คือพอประสูติแล้ว มีเทวบุตรมารับ ท่อน้ำร้อนน้ำเย็นตกจากอากาศสนานพระกาย, ได้แก่อาพารดาบสและอุททกดาบส หรือนักบวชอื่นรับไว้ในสำนัก, ทุกรกิริยาที่เปรียบด้วยท่อน้ำร้อน, วิริยะทางจิตที่เปรียบด้วยท่อน้ำเย็น ชำระพระสันดานให้สิ้นสนเท่ห์ว่า อย่างไรเป็นทาง อย่างไรไม่ใช่ทาง.

ถอยหลังเข้าไปอีก คือเสด็จอยู่ในพระครรภ์, พระองค์บริสุทธิ์ไม่เปื้อนมลทิน ทรงนั่งขัดสมาธิ ไม่คู้คู้เหมือนคัพภเสยยกสัตว์อื่น ปราภฏแก่พระมารดา เหมือนด้ายเบญจพรรณอันบุคคลร้อยในแก้วมณี, เสด็จออกขณะพระมารดาเสด็จขึ้น ได้แก่ทรงดำรงฌราวาสไม่หลงเพลิดเพลินในกามคุณ ได้ทรงทำกิจที่ควรทำ, มีพระเกียรติปราภฏ เสด็จออกบรรพชาด้วยปรารถนาอันดี ไม่ใช่เพราะขัดข้อง

ในคราวาส, ทั้งได้นะและร่วมไม้เข้ามาประกอไปด้วยกัน ช่วยทำให้ความซัดขึ้น.

ถอยหลังเข้าไปอีก เสด็จจุดิจากชั้นคูสิต เข้าสู่พระครรรภ์ ปรากฏแก่พระมารดาในสุบินดุจพระยาข้างเผือก, แสดงอุปบัติขึ้น เป็นคนสำคัญของพระมหาบุรุษ ให้เกิดมีความยินดีพอใจทั่วหน้า.

ฟังอธิบายมาเพียงเท่านี้ คงเข้าใจว่า ความเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยเว้นจากมูล, ท่านผู้รจนานาได้ใช้ความคำริเทียบเคียงมากสักเพียงไร จนพวกเราตามไม่ค่อยทัน เป็นเพราะความนิยมของหนังสือชนิดที่ต้องการความไพเราะด้วยประการทั้งปวงนั่นเอง.

บางทีเพราะเป็นเรื่องเช่นนี้เอง จึงเหลืออยู่ไม่สาบสูญเสีย มีอุทาหรณ์พอเทียบให้เห็น เช่นเรื่องขุนช้างขุนแผน, ได้ยินว่าเนื้อเรื่องก็เป็นตำนาน ถ้าไม่ได้แต่งเป็นเรื่องเสภาหรือเรื่องละคร ก็น่าจะสาบสูญเสียแล้ว, ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินยุโรปในรัชกาลที่ ๕ น่าจะมีคนอื่นชำนาญ นอกจากต้องการจริง ๆ, การแสดงตำนานฝากไว้ในเรื่องกาพย์ จะเป็นอุบายรักษาตำนาน สมควรแก่สมัยของคน บ้างกระมัง ?